

ATLAS
PTAKÓW LEŚNYCH

ALEKSANDER HABER

BOOK NO.

583

ATLAS PTAKÓW LEŚNYCH

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO ROLNICZE I LEŚNE

Warszawa 1961

Barwne tablice wykonali
A. Nehring, B. Nehring, M. Nehring,
W. Perkowski, P. Ulatowski
Obwolutę, okładkę i stronę tytułową projektowała
M. Porejko

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO
ROLNICZE i LESNE

Redaktor mgr inż. M. Karkowski
Redaktor techniczny D. Kozłowska
Korektor I. Malinowska

Zam. 180. Warszawa 1961. Wyd. I. Nakład 30.000+
250 egz. Ark. wyd. 27,75, ark. druk. 17, w tym 107 ta-
blic barwnych. Papier rotograviura kl. III, 120 g,
61 × 86. Skład rozpoczęto w lutym 1960 r., druk
ukończono w marcu 1961 r.

Cena zł. 50.—

Drukarnia im. Rewolucji Październikowej, Warszawa,
C-70.

PRZEDMOWA

W popularnych wydawnictwach zoologicznych odczuwa się u nas dotkliwie brak dostępnego powszechnie barwnego atlasu krajowych ptaków leśnych, który by umożliwiał rozpoznanie podstawowych ich gatunków.

Odczuwali ten brak zwłaszcza leśnicy terenowcy, których obowiązkiem w dziedzinie ochrony lasu jest między innymi sprawowanie opieki nad pożytecznymi i chronionymi ptakami leśnymi. Brak popularnego atlasu ptaków odczuwała dotkliwie także młodzież szkolna oraz szerokie rzesze turystów i miłośników przyrody.

W nauczaniu podstaw biologii w szkołach ogólnokształcących, technikach leśnych itp. poważne trudności przy prowadzeniu zajęć praktycznych powoduje brak eksponatów, najczęściej zniszczonych podczas wojny. Ponowne masowe ich sporządzenie dla celów dydaktycznych pociągnęłoby za sobą konieczność odstrzału wielu ptaków, a tego ze względów zasadniczych należałoby unikać. Trudne do zdobycia eksponaty ptaków mogą być w dużej mierze zastąpione przez barwne tablice. Jako pomoc naukowa niewątpliwie spełnią one zadanie, o które chodziło Autorowi „Atlasu ptaków leśnych”.

Docenianie poważnej roli, jaką ptaki odgrywają w przyrodzie i w gospodarce człowieka, oraz zrozumienie wynikającej stąd konieczności powszechnej i racjonalnej ich ochrony wymaga znajomości podstawowych cech różnych gatunków ptaków i sposobu ich życia. Dlatego rysunki i tablice barwne zostały uzupełnione niezbędnymi krótkimi informacjami o każdym przedstawionym gatunku.

Należy się spodziewać, że „Atlas ptaków leśnych” zacieśni silną naturalną więź, łączącą gospodarkę rolną, leśną i łowiecką z ochroną przyrody, która stawszy się gałęzią nauki, coraz bardziej przenika całokształt gospodarki człowieka w przyrodzie.

Toteż wśród szerokich rzesz, witających z uznaniem ukazanie się tak cennego i ze wszech miar pożądanego wydawnictwa, znajdą się niewątpliwie wszyscy pracownicy i działacze ruchu ochrony przyrody w Polsce, którzy na równi z pracownikami zainteresowanych gałęzi naszej gospodarki będą korzystać z „Atlasu”, znajdując na jego kartach wiele wiadomości potrzebnych w ich codziennej pracy.

Autorowi, plastykom oraz Państwowemu Wydawnictwu Rolniczemu i Leśnemu należą się gorące podziękowania za wydanie tej pożytecznej książki.

DR TADEUSZ SZCZĘSNY
Naczelny Konserwator Przyrody

Warszawa, maj 1960 r.

WIĄDOMOSCI WSTĘPNE

ZARYS MORFOLOGII CIAŁA PTAKA

Ciało ptaka dzieli się na: głowę, szyję, tułów, skrzydła i nogi. Wymienione części (z wyjątkiem dzioba i dolnych partii nóg) okryte są piórami, które zakrywają właściwe kształty ciała. Pióra są ułożone dachówkowato, co nadaje głowie i tułowiowi wrzecionowaty (opływowy) kształt, ułatwiający ptakowi lot.

Głowa ptaka (rys. 1) zakończona jest dziobem utworzonym przez wydłużone kości szczęki i żuchwy, które z zewnątrz pokryte są różnej grubości pochwecami z substancji rogowej.

Dziób służy do pobierania pożywienia, a jednocześnie jest mniej lub bardziej wrażliwym narządem dotyku. Ogólna budowa dzioba u różnych gatunków ptaków jest dość jednolita, natomiast kształty i rozmiary są często bardzo różne, zależnie od rodzaju pobieranego pokarmu.

Wewnętrzne brzegi szczęki i żuchwy nazywamy krajcami. U wielu gatunków są one gładkie, u innych mniej lub bardziej pofalowane; u sokołów np. z wyraźnym „zębem” na szczęce, któremu odpowiada „szcherba” w żuchwie (rys. 2).

U ptaków z rzędu blaszkodziobych na wewnętrznej powierzchni szczęk i żuchw występują liczne rogowe listewki w kształcie grzebyka, umożliwiające przecedzanie wody, lub specjalne ząbki, służące do przytrzymywania śliskiej zdobyczy. Na końcu szczęki znajduje się silnie unerwiony „paznokieć”.

U drapieżników, sów i niektórych innych szczęka na dość dużej przestrzeni (od nasady) okryta jest miękką skórką, tzw. woskówką wyposażoną w liczne ciała czuciowe. W woskówce znajdują się otwory nosowe.

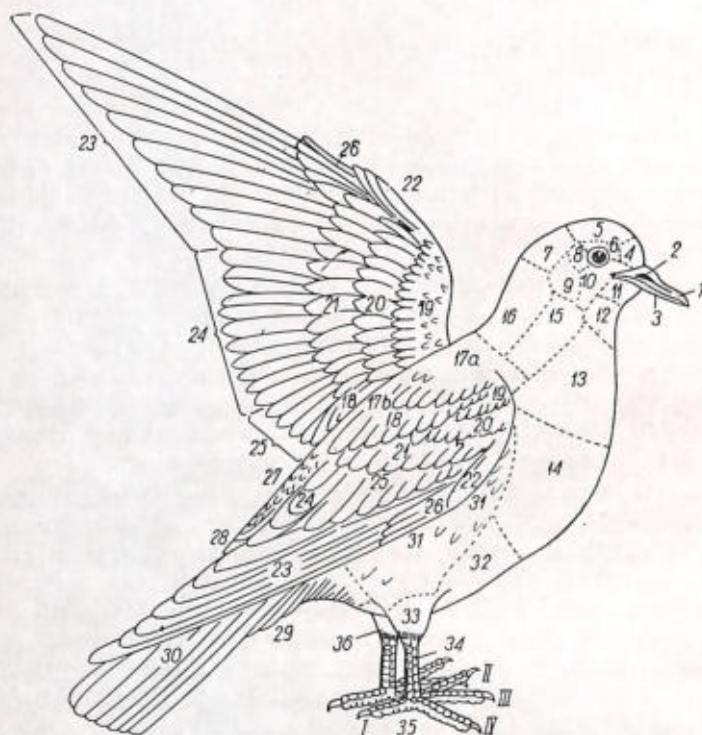
Nazwy poszczególnych części głowy podane są na rys. 1.

Po obu bokach głowy osadzone są oczy przysłonięte powiekami: górną i dolną. Trzecia powieka, w formie cienkiej błonki, znajduje się na wewnętrznym brzegu w przedniej górnej części oka.

Ptaki nie mają małżowin usznych. Poniżej linii oczu na bokach głowy znajdują się otwory uszne ukryte między piórami. U sów (odznaczających się bardzo dobrym słuchem) otwór uszny może być odsłaniany; wówczas między piórami (poza okiem) tworzy się szeroka szczelina.

Szyja ptaka jest bardzo giętka i zwrotna. Tułów jest zwykle krępy i masywny; szczególnie silnie rozwinięta i zbudowana jest przednia część tułowia (klatka piersiowa).

Wydłużone kończyny przednie są bardzo dobrze rozwinięte i przekształcone w skrzydła. Schemat budowy i nazwy poszczególnych

Rys. 1. Schemat budowy ciała ptaka

1 — szczęka górna, 2 — nozdrza, 3 — szczęka dolna (zuchwa), 4 — czoło, 5 — wierzchołek głowy (ciemie), 6 — brew, 7 — tył głowy (potylicy), 8 — skroń, 9 — ucho, 10 — kanał, 11 — podgardle, 12 — gardziel, (11 + 12 — podbródek), 13 — pierś górna (wole), 14 — pierś dolna, 15 — boki szyi, 16 — kark, 17a — barki, 17b — plecy, 18 — baranki, 19 — małe pióra nakrywowe, 20 — średnie pióra nakrywowe, 21 — duże pióra nakrywowe, 22 — skrzydełko kciukowe, 23 — lotki I rzędu, 24 — lotki II rzędu, 25 — lotki III rzędu, 26 — pokrywy skrzydłowe dłoni, 27 — kuper, 28 — pokrywy nadogonowe, 29 — pokrywy podogonowe, 30 — sterówki (ogon), 31 — boki ciała, 32 — brzuch, 33 — nogawica, 34 — skok, 35 — stopa z palcami, 36 — pięta, I-IV — palce

układów piór podano na rys. 1. Na kończynach tylnych (nogach) wyróżniamy: silnie umięśnione udo i podudzie oraz stosunkowo cienki skok, na którego końcu osadzone są palce. U większości ptaków gatunków krajowych

3 palce (II — wewnętrzny, III — środkowy i IV — zewnętrzny) są skierowane ku przodowi, jeden zaś palec (I — tzw. kciuk) ku tyłowi.

U wielu gatunków ptaków skok i palce (a u pewnych rodzin również część podudzia) pokryte są rogowymi tarczkami. Palce zakończone są rogowymi pazurami. Układ tarczek i płytek rogowych na skoku tworzy tzw. siatkę w formie mniej lub więcej głębokich i wyraźnych bruzd.

Rys. 2. Formy dziobów u drapieżników

a — u orłowatych, b — u sokołowatych: 1 — krawce żuchwy z „zębem”, 2 — woskówka, 3 — krawce żuchwy z „festionem”

Część ogonowa u obecnie żyjących ptaków jest bardzo krótka (szczątkowa). Wyrastają z niej zwykle długie i szerokie pióra, tzw. sterówki, przeważnie ułożone wachlarzowato.

Skóra ptaków jest cienka, sucha, pozbawiona utworów kostnych i gruczołów skórnych, z wyjątkiem jednego u ptaków, tzw. gruczołu k uprowego, położonego tuż nad nasadą ogona. Jest to gruczoł, który wydziela tłuszcz służący do namaszczenia piór. Jest on najsilniej rozwinięty u ptaków wodnych, u pewnych zaś gatunków żyjących w środowiskach suchych (np. u dropi) nie występuje.

Upierzenie jest charakterystycznym dla ptaków okryciem ciała.

Podstawową częścią pióra jest elastyczna oś, której część nasadowa (grubsza, półprzezroczysta), wewnątrz pusta i zawierająca tzw. duszę, wyrastająca ze skóry, nosi nazwę rurki, czyli dudki. Końcowa część osi, mająca różną długość, cieńsza, wewnątrz wypełniona dość miękką, białą substancją, nosi nazwę stosiny. Ze stosiny wyrastają w dwóch przeciwnych szeregach promienie, na których osadzone są (w dwóch rzędach) promyki, zaopatrzone w haczyki i wcięcia łączące promyki i promienie w elastyczną powierzchnię, zwaną chorągiewką; dzieli się ona na chorągiewkę wewnętrzną i zewnętrzną. Pióra zbudowane według opisanego schematu noszą nazwę piór konturowych, czyli okrywowych; układają się one i zachodzą na siebie dachówkowato.

Pszczególne części ciała ptaka oraz pewne układy piór konturowych (zależnie od ich wielkości i kształtu oraz okrywania pewnych okolic ciała

ptaka) noszą określone nazwy, które podaje objaśnienie przy schemacie budowy ptaka (rys. 1).

Oprócz piór konturowych na ciele ptaka występują tzw. pióra puchowe, które mają luźną (nie mającą haczyków) chorągiewkę. Puch, będący przekształconym piórem puchowym, ma bardzo silnie skróconą rurkę i stosinę, z której szczytu wyrastają wiotkie promienie z włoskami zamiast haczyków. Niektóre gatunki ptaków, np. czaple, mają specjalne pióra puchowe wytwarzające „puder” (w postaci mikroskopijnych ziarenek rogowych), który — podobnie jak wydzielinę gruczołu kuprowego — chroni upierzenie ptaka przed zamoczeniem, poza tym nadaje upierzeniu połysk, a niekiedy także zabarwienie.

Głównym zadaniem piór konturowych jest nadanie ciału ptaka formy opływowej oraz ochrona ciała przed urazami mechanicznymi; główną warstwę izolacyjną, zabezpieczającą organizm przed ubytkiem ciepła, stanowią pióra puchowe i puch.

Pióra wyrastają jedynie na pewnych miejscach, tzw. opierzkach (pterylia). Pomiędzy nimi znajdują się partie pozbawione piór, tzw. bezpierzki (apteria). Tylko nieliczne gatunki ptaków (np. ptaki wodne) są równomiernie opierzone na całym ciele.

Pewne grupy piór konturowych stanowią podstawę aparatu lotnego ptaka. Duże pióra o szerokich chorągiewkach, wyrastające z tylnej krawędzi przednich kończyn, noszą nazwę lotek. Na palcach i nadgarstku osadzone są lotki I rzędu, na przedramieniu — lotki II rzędu, a na ramieniu — lotki III rzędu. Lotki okryte są z wierzchu pokrywami skrzydłowymi, którym od spodu odpowiadają pokrywy podskrzydłowe. Lotki i pokrywy wchodzi w skład skrzydła. Wydłużone pióra wyrastające u nasady skrzydeł, pokrywające je z wierzchu, noszą nazwę barkówek. Na palcu pierwszym (szczętkowym) występuje tzw. skrzydełko.

Duże pióra ogonowe noszą nazwę sterówek. Nasady sterówek okryte są z wierzchu pokrywami nadogonowymi, od spodu — pokrywami podogonowymi.

U niektórych gatunków ptaków wytworzyły się z lotek lub sterówek specjalne pióra, tzw. pióra akustyczne, które pod wpływem silnych prądów powietrznych wydają charakterystyczne dźwięki; słyszymy je w czasie lotów tokowych np. u czajek (lotki) lub u kszyków (skrajne sterówki) itd.

Na skrzydłach pewnych gatunków ptaków część piór innej barwy tworzy tzw. lusterko. U kaczek np. lusterko utworzone jest przez specjalne zabarwienie zewnętrznych chorągiewek lotek II rzędu.

Pióra niszczą się szybko i dlatego całe upierzenie co pewien czas musi być zmienione. Proces wypadania piór starych i wyrastania nowych nazywamy pierzeniem się. U gatunków krajowych postępuje ono stop-

niowo i kolejno na poszczególnych partiach ciała, trwa przez czas dłuższy, wskutek czego ptak nigdy nie jest nagi.

Pióra są ruchomo osadzone w skórze i mogą być poruszane przez mięśnie skórne. Właściwość ta ma duże znaczenie dla utrzymywania temperatury ciała, np. w okresie mrozów, gdy ptak „stroszy” pióra, a zasadniczą rolę odgrywa przy lataniu.

ROZMNAŻANIE SIĘ PTAKÓW

Proces rozmnażania się ptaków możemy podzielić na 2 okresy: okres godowy (toki, łączenie się w pary, budowa gniazda) oraz okres gniazdowania, czyli lęgowy (składanie i wysiadywanie jaj oraz wychowywanie młodych).

Po odbyciu pierwszych lęgów u wielu gatunków następuje w tym samym roku drugi okres godowy i drugi okres gniazdowania, a czasem i trzeci.

W okresie godowym ptaki odbywają toki w sposób charakterystyczny dla danego gatunku i często w pewnych określonych (stałych) miejscach w terenie — na drzewach, ziemi, wodzie lub powietrzu. Toki polegają na przybieraniu szczególnych póz (wachlarzowate rozkładanie i podnoszenie ogona, opuszczanie skrzydeł, stroszenie piór, nadymanie gardzieli, dreptanie, podskakiwanie, bieganie itp.) i wydawaniu charakterystycznych głosów tokowych (np. cietrzew, głuszc) bądź na lotach tokowych (drapieżniki, bekasy itp.), śpiewie tokowym (śpiewające) lub wykonywaniu pewnych czynności symbolicznych, np. znoszeniu materiału przydatnego do budowy gniazd, przysiadaniu na gnieździe itp.

Celem toków jest przywabienie samic, zainteresowanie ich osobą tokującego samca oraz wzbudzenie podniecenia płciowego u obu płci. Po tokach zwykle następuje łączenie się w pary i sparowywanie się, czyli kopolacja. Wśród krajowych gatunków tokują zwykle samce.

W okresie lęgowym gatunki jednożenne, czyli monogamiczne, żyją parami. Udział płci w wysiadywaniu jaj jest różny; w wykarmianiu młodych zwykle biorą udział oboje rodzice. Okres, przez jaki para trzyma się razem, bywa rozmaity. Niektóre gatunki, np. orły, gęsi, łabędzie, łączą się w pary na wiele lat, inne na okres jednego sezonu (np. niektóre śpiewające) lub na okres jednego lęgu (niekiedy jaskółki).

U gatunków wielożennych, czyli poligamicznych, nie tworzących par, tylko samica opiekuje się potomstwem.

W celu wysiadywania jaj i wychowania potomstwa większość ptaków zakłada gniazda. Typy gniazd, jak również miejsca ich zakładania (gniazdowiska) mogą być bardzo różne, zwłaszcza u gatunków leśnych. Nieliczne gatunki ptaków składają jaja wprost na ziemi, bez podściółki (np.

lelek). Prymitywną formą gniazd są dołki wygrzebywane w ziemi, w których samica gromadzi nieco podściółki (np. u kuraków). Większość ptaków buduje gniazda z gałązek, włókien, porostów, mchów itp. na ziemi między runem, w krzewach lub na drzewach. Dziuplaki (sikory, kowaliki, pełzaczki, muchołówki itp.) gnieźdzą się w dziuplach naturalnych lub wykutych przez dzięcioły. Niektóre ptaki, np. drapieżniki, często zajmują opuszczone gniazda innych (np. wron). U jednych gatunków gniazdo buduje głównie samica, a samiec donosi materiał, u innych buduje samiec, najczęściej zaś budują oboje. Czas potrzebny na budowę gniazda zależy od jego rodzaju. Prymitywne gniazda niektórych gatunków pokrzewek, wite ze źdźbeł traw, budowane są w okresie 3—4 dni, drozda śpiewaka — 5—8 dni.

Liczba jaj znoszonych przez ptaki poszczególnych gatunków jest mniej więcej stała. Jedno jajo znoszą np. sępy, 2 jaja — orły, gołębie, lelki, żurawie, 4 — słonki, bekasy, czajki, 4 do 6 — większość śpiewających (niektóre sikory nawet do 16 sztuk), kaczki — do 16, a kuropatwa — nawet do 22 jaj.

Kształt jaj jest bardzo charakterystyczny dla poszczególnych gatunków ptaków. Zależnie od kształtu wyróżniamy jaja: kuliste, elipsoidalne, „jajowate” i gruszkowate. Ubarwienie jaj u różnych gatunków jest różne. Ptaki gnieźdzące się w dziuplach składają na ogół jaja białe (wyjątek stanowią np. sikory). W gniazdach otwartych jaja są przeważnie zabarwione i nakrapiane lub plamiste.

Na liczbę znoszonych jaj u wielu gatunków wpływają: obfitość pożywienia (np. u sów), temperatura i pogoda w okresie gniazdowania, wielkość gniazda (np. u sikor), wiek ptaków itp.

Wysiadywaniem jaj i opieką nad młodymi zajmuje się, zależnie od gatunku, albo samica, albo (i to najczęściej) oboje rodzice. Ptaki wkładają wiele energii w wykarmienie piskląt, przynosząc im na ogół duże ilości pożywienia.

Stan rozwoju pisklęcia wykluwającego się z jaja u różnych gatunków jest różny. W związku z tym wyróżniamy 3 grupy ptaków: zagniazdowniki, gniazdowniki i rzekome zagniazdowniki.

Pisklęta zagniazdowników wkrótce po wykluciu się z jaj opuszczają gniazdo i dalszy ich rozwój przebiega już poza nim. Są one pokryte puchem i tak dobrze rozwinięte, że wkrótce potrafią chodzić lub pływać oraz mogą samodzielnie zjadać pożywienie wskazane przez rodziców. Do zagniazdowników należą kuraki, blaszkodziobe, żurawie itp.

Pisklęta gniazdowników wykluwają się bardzo niedołążne; są one nagie, ślepe i głuche, długo więc pozostają w gnieździe. Do nich należą śpiewające, dzięcioły, kraski itp.

Pośrednią grupę stanowią rzekome zagniazdowniki, których pisklęta rodzą się pokryte puchem, potrafią chodzić lub pływać, ale nie umieją same zdobywać pożywienia i rodzice karmią je dość długo. Należy do nich lelek, mewy itp.

U wielu gatunków (gołębi, gęsi, żurawi itp.) obie płci wyglądem zewnętrznym nie różnią się od siebie. U większości jednak gatunków występuje wyraźna dwupostaciowość płciowa (dymorfizm płciowy), tj. samiec różni się od samicy np. wielkością, upierzeniem (wielkością, kształtem i zabarwieniem piór), dodatkowymi utworami skórnymi na głowie i szyi (np. tzw. grzebień, korale, róże nad oczami), ostrogami na skoku lub głosem itp. Niektóre różnice (np. w upierzeniu) są stałe lub występują tylko w okresie godowym.

WĘDRÓWKI PTAKÓW

Ptaki dzielimy na: 1) osiadłe, 2) lęgowe, 3) przelotne i 4) zalatujące.

Do ptaków osiadłych zaliczamy te, które przez cały rok przebywają w swojej ojczyźnie, gdzie się gnieźdzą, wywodzą swe lęgi i zimują. W związku z koniecznością zdobycia pożywienia odbywają w okresie jesienno-zimowym lokalne wędrówki, po czym powracają na swe lęgowiska. Do tej grupy należą np. trznadłe, bogatki, większość dzwońców, sroki, kuropatwy, głuszce, cietrzewie, jarząbki.

Do ptaków lęgowych należą te, które na wiosnę przylatują w celu odbycia lęgów (gnieźdzą się u nas i wychowują swe młode), w jesieni zaś odlatują, przebywając od kilkuset kilometrów do kilku, a nawet kilkunastu tysięcy kilometrów. Zimują one w Afryce, niektóre w Azji, wiele gatunków — w południowej i zachodniej Europie. Należą tu np. świergotek, lerka borowa, wilga. Obie wyżej wymienione grupy możemy określić również jako ptaki gniazdowe danej okolicy.

Ptaki przelotne mają ojczyznę w krajach północnych lub wschodnich, zimują zaś na południu lub zachodzie. Przez kraj nasz przelatują w porze wędrówek sezonowych (wiosennych lub jesiennych), zatrzymując się na krótki okres czasu. Należą tu np. żurawie, myszołowy.

Do ptaków zalatujących zaliczamy te, które na okres zimy przylatują do nas z północy i wschodu. Jest to grupa tzw. gości zimowych. Należą do nich np. gile, jemiołuszki, czeczotki, myszołowy włochate, tracze i wiele gatunków kaczek. Ptaki te można zaliczyć do grupy koczujących, tj. spędzających zimę w najdogodniejszych dla siebie warunkach.

Wiele spośród gatunków ptaków występujących u nas w zimie, np. kawki, wrony, gawrony, szczygły, przylatuje na nasze tereny i tu spędza zimę, większość natomiast osobników spośród naszych przedstawicieli gatunków gniazdowych przelatuje w tym czasie na zachód lub na południe.

Do grupy przypadkowo zalatujących należą nieliczne ptaki, które zalatują do nas zagnane burzami lub zabłąkane, np. pelikany, ibisy, flamingi, albatrosy.

Dzięki badaniom specjalnych stacji ornitologicznych (tak w kraju, jak i za granicą) i powszechnie stosowanej metodzie obrączkowania ptaków zostało wyjaśnione zjawisko przelotu ptaków na całej półkuli północnej. Badania te prowadzi w Polsce Stacja Ornitologiczna przy Instytucie Zoologicznym Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (ul. Wilcza 64) i tu należy odsyłać wszelkie obrączki zdjęte z nóg ptaków, a także informacje dotyczące daty i miejscowości, w której je znaleziono.

Pora przylotu i odlotu ptaków jest u różnych gatunków różna. Ptaki gnieźdzące się w okolicach położonych dalej na północ odlatują wcześniej niż te same gatunki gnieźdzące się bardziej na południu. Odległość zimowisk od miejsc gniazdowania ptaków jest różna u różnych gatunków i zależy od wielu czynników (m. in. od klimatu, szaty roślinnej, ilości pożywienia). Im bliżej gniazdowiska znajdują się obszary o odpowiednich dla ptaka warunkach środowiskowych, tym trasa przelotu jest krótsza. U jednych gatunków tereny gniazdowania i zimowiska przylegają do siebie bezpośrednio (np. drozdy, szpaki, mewy śmieszki), u innych są znacznie od siebie oddalone.

Przeszkody występujące na trasie przelotów, np. wysokie góry, morza, obszary bez pożywienia, zwykle są omijane przez ptaki i przyczyniają się zwykle do znacznego wydłużenia trasy. Dążność do unikania tych przeszkód jest przyczyną tego, że ptaki lecą wzdłuż pewnych stałych, dogodnych dla nich szlaków; zjawisko przelotów ptasich uwidacznia się tu bardzo wyraźnie. Inaczej przedstawia się sprawa w okolicach, gdzie ptaki nie napotykają większych przeszkód terenowych; tu mogą lecieć tzw. szerokim frontem i przelot zaznacza się wtedy bardzo słabo.

GOSPODARCZE ZNACZENIE PTAKÓW

Ilość i jakość zjadanego przez ptaki pożywienia decyduje o znaczeniu gatunku dla danej gałęzi gospodarstwa ludzkiego. W związku z wysoką temperaturą ciała i intensywną przemianą materii ptaki zjadają duże ilości pożywienia, które szybko ulega strawieniu.

Według jakości zjadanego pożywienia możemy ptaki podzielić na 2 zasadnicze grupy:

1) gatunki roślinożerne — żywiące się (przeważnie) nasionami, jagodami, pączkami drzew i krzewów, delikatnymi końcami pędów, listkami itp. (np. gołębie, głuszce, cietrzewie, niektóre łuszcaki),

2) gatunki żywiące się (głównie) zwierzętami, wśród których wyróżniamy: owadożerne — żywiące się głównie owadami (np. dudek, kraska, lelek) oraz tzw. mięsożerne — żywiące się głównie mięsem zwierząt kręgowych (np. drapieżniki, sowy, czaple, zimorodki).

Podział ten nie jest ścisły, istnieje bowiem wiele ptaków gatunków zasadniczo roślinożernych, które wykarmiają swe młode owadami, jak również gatunków mięsożernych, które zjadają wiele owadów, a niekiedy nawet miękkie części roślin.

Poza tym można wyróżnić trzecią grupę: gatunki żywiące się pokarmem mieszanym — roślinnym i zwierzęcym (np. wrona, gawron, sroka).

Na skład pokarmowy ptaków w dużej mierze wpływa klimat, pora roku, obfitość danego rodzaju pożywienia itp. Obfitość lub brak pożywienia odgrywa dużą rolę w życiu ptaków i ma znaczny wpływ na ich biologię. Od tego zależą np.: liczebność ptaków w danym miejscu, sezonowe wędrówki w poszukiwaniu pożywienia, intensywność rozmnażania się itp.

Znaczenie gospodarcze ptaków leśnych jest bezsprzecznie bardzo duże, ale zwykle nie doceniane przez większość leśników. Ptaki są ważnym czynnikiem regulującym ilość często nadmiernie rozmnażających się owadów, drobnych gryzoni i wielu innych szkodliwych zwierząt.

Gatunki owadożerne oddają nam (szczególnie w okresie karmienia piskląt) olbrzymie usługi przez niszczenie dużych ilości szkodliwych owadów.

Obserwacje nad tym, ile pożywienia zjadają niektóre gatunki ptaków leśnych, wykazały, że np. sikora uboga (o ciężarze ciała około 10 g) w ciągu 14 godzin zjadła lub rozdziobala 18 poczwerek strzygoni choinówki i poprocha cetyniaka. Zięba na terenach objętych gradacją poprocha cetyniaka zjada około 100, a sikorka bogatka około 200 gąsienic dziennie. Czubatka (o ciężarze ciała około 11,2 g) w ciągu 3 minut zjadła 17 poczwerek poprocha cetyniaka, ważących razem około 11 g. Mysikrólik (o ciężarze około 10 g) zjada dziennie około 6 g owadów, czyli w ciągu roku około 2 $\frac{1}{4}$ kg. Jeden lęg szpaków w okresie 5 dni zjadł: 796 chrabąszczy i 160 wyrosniętych pędraków chrabąszczy, 27 sprzążków i 12 czerwich much. Owady te stanowiły 65% pożywienia. W okresie pobytu w gnieździe omawiane młode szpaki zjadły 7808 chrząszczy i pędraków chrabąszcza.

W okresie karmienia piskląt ptaki od świtu aż do wieczora zajęte są poszukiwaniem pożywienia. Przyloty ich z karmą do gniazd są bardzo częste; np. dzięcioł pstry wielki przylatuje z pożywieniem do gniazda około 160 razy w ciągu 15 godzin dnia, przynosząc w dziobie na raz po kilka, a nawet po kilkanaście larw owadów. Szpak przylatuje do gniazda około 190 razy, pliszka około 320, sikora bogatka — około 350, kowalik — około 380, muchołówka szara — około 400, a raniuszek — około 500 razy. Karmienie piskląt ptaki zaczynają około godz. 3³⁰, a kończą około godz. 19. Dymówka zaczyna karmić pisklęta około godz. 4 i kończy około godz. 18;

ilość owadów przyniesionych do gniazda w ciągu tego okresu wynosi około 800, a w ciągu całego miesiąca karmienia — około 96 000 sztuk.

Ptaki małe zjadają w stosunku do swego ciężaru ciała znacznie większe ilości pożywienia niż ptaki duże, przeciętnie około 50 — 70% swego ciężaru, a pisklęta ich, rosnąc bardzo szybko, zjadają 2 — 3 razy tyle.

Olbryzią rolę w tępieniu drobnych gryzoni (myszy, norników itp.) spełnia większość naszych drapieżników i sów. Obliczono, że w latach obfitujących w myszowate gryzonie pójdzka zjada ich rocznie około 400, uszatka leśna — około 1300, płomykówka — około 2500 sztuk. Pustułka łowi ich około 1000, myszolów — około 3000 sztuk w ciągu roku. Tych kilka przykładów świadczy o dużym znaczeniu ptaków w ochronie lasu.

Pewne (nieznaczne) szkody wyrządzają nieliczne gatunki ptaków. W uprawach i szkółkach leśnych niektóre ptaki, np. zięba, trznadęł i świergotki, wyrzeźbują i zjadają płytko zasiane nasiona (sosny, świerku, modrzewia) oraz ścinają „czapeczki” lub liścienie na najmłodszych siewkach. Pączki wierzchołkowe, tak na gatunkach liściastych, jak i na iglastych, mogą uszkadzać: grubodziób, dzwonięc, gil, krzyżodziób itd., ale szkody te nie mają zwykle większego znaczenia. Szkody w zasiewach na polach uprawnych mogą wyrządzać gawrony, wrony i kawki, zjadając kiełkujące nasiona; sroki, wrony, kruki, sójki, jastrzębie itp., pożerając pożyteczne zwierzęta i zwierzęta łowne oraz ich legła.

Z punktu widzenia biologicznej ochrony lasu ptaki są pożądanym i ważnym czynnikiem, hamującym w znacznym stopniu rozmnażanie się szkodliwych dla lasu owadów i myszowatych gryzoni. Dlatego jednym z podstawowych nakazów gospodarki leśnej w zakresie ochrony lasu, celem trwałego i długookresowego zabezpieczenia drzewostanów przed szkodami wyrządzanymi przez wyżej wymienione zwierzęta, jest racjonalna ochrona pożytecznych ptaków leśnych, zmierzająca do ich przywabienia, rozmnożenia i zatrzymania w drzewostanach.

Ochrona ptaków leśnych — jeśli ma dać rezultaty praktyczne — musi się opierać na znajomości podstawowych danych z zakresu ekologii i biologii ptaków żyjących w lesie lub bliżej z lasem związanych. Dlatego w atlasie tym przy poszczególnych gatunkach ptaków starano się omówić głównie te zagadnienia.

PRZEGLĄD SYSTEMATYCZNY PTAKÓW SPO- TYKANYCH W LASACH I W ICH NAJBLIŻSZEJ OKOLICY

W przeglądzie systematycznym ważniejszych dla gospodarstwa leśnego rzędów, rodzin i gatunków ptaków wymieniono przede wszystkim te, z którymi leśnik najczęściej może się spotkać w swej praktyce.

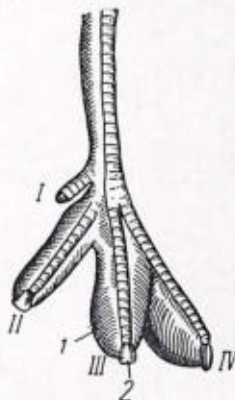
Ptaki pospolitsze i ważniejsze dla gospodarstwa leśnego (zwłaszcza dla ochrony lasu) i łowieckiego przedstawiono na barwnych tablicach, natomiast niektóre gatunki mniej ważne pokazano na rysunkach czarnych, podobnie jak sylwety ptaków drapieżnych.

Rząd: Perkozy — *Podicipedes*

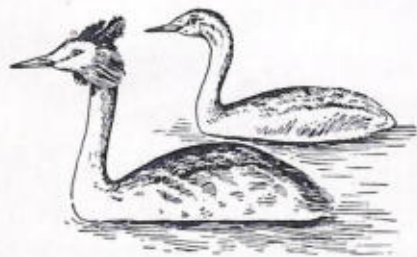
Rodzina: Perkozowate — *Podicipedidae*

Dość duże ptaki, żyjące nad wodami, bardzo dobrze pływające i nurkujące. Wierzch ciała ciemny, spód srebrzysty. Tułów wydłużony, szyja długa i cienka. Dziób dość krótki, wąski i spiczasty. Na bokach głowy krezy z piór i (u niektórych) czuby na głowie; skrzydła niewielkie. Krótkie nogi o silnie spłaszczonym skoku, osadzone daleko w tyle ciała. Trzy przednie palce spłaszczone; każdy palec zaopatrzony po obydwu stronach w całobrzężne skórne płatki (błony) pławne; pazury („paznokcie”) płaskie (rys. 3). Perkozowate zamieszkują jeziora i większe stawy, nierzadko większe wody śródlądne. Na ląd wychodzą rzadko; poruszają się nieudolnie i często kładą się na brzuch. Latają niechętnie; w razie niebezpieczeństwa nurkują. Monogamiczne; gniazda pływające lub rzadziej na zwalach trzcin. Pisklęta są zagniazdownikami, bo wcześniej opuszczają gniazdo, ale są karmione przez rodziców. Pożywienie: głównie małe ryby, kijanki i owady wodne.

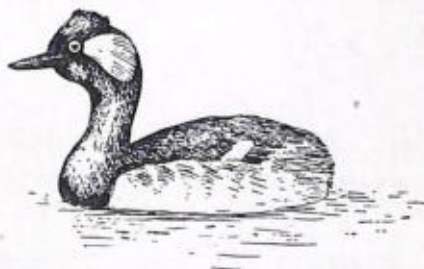
Do pospolitych gatunków lęgowych, nierzadkich na większych wodach śródlądnych, należą:

Rys. 3. Noga perkoza I—IV — palce obrzeżone płatkami skórnymi (1), 2 — spłaszczony pazur („paznokcie”).

Rys. 4. Perkoz dwuczuby u góry — ptak młody, u dołu — ptak stary

Rys. 5. Perkoz zausznik (stary ptak)

perkoz dwuczuby — *Podiceps cristatus* L. (rys. 4),

perkoz rdzawoszyi — *Podiceps griseigena* L.,

zausznik — *Podiceps nigricollis* L. (rys. 5),

perkozek — *Podiceps ruficollis* L.

Wszystkie perkozy objęte są ochroną gatunkową.

Rząd: Pełnopletwe (wiosłonogie) — *Steganopodes* (*Pelecaniformes*)

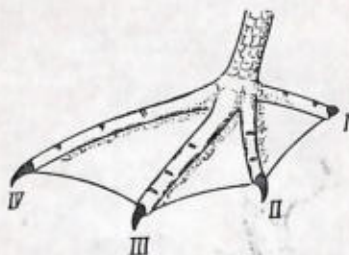
Rodzina: Kormoranowate — *Phalacrocoracidae*

Duże, ciemno ubarwione ptaki, żyjące nad wodami. Szyja długa, dziób średniej długości z ostrym hakiem na końcu. Skrzydła długie i szerokie; ogon dość długi, na końcu klinowaty. Wszystkie 4 palce spięte tzw. „pełną” błoną pływają (rys. 6). Kormorany zamieszkują gromadnie wybrzeża morskie i jeziora (nierzadko śródlądne). Gnieźdzą się przeważnie na drzewach w lasach nad jeziorami. Monogamiczne. Gniazdownicy. Pożywienie: ryby.

Do nielicznych gatunków lęgowych należy chroniony

kormoran czarny —

Phalacrocorax carbo L. (rys. 7).

Rys. 6. Noga kormorana spięta tzw. pełną błoną pływają

Rys. 7. Kormoran czarny w upierzeniu godowym

W gospodarstwie leśnym i łowieckim bez znaczenia; w gospodarstwie rybnym na ogół większych szkód nie wyrządzają, zjadając przeważnie tzw. chwast rybi.

Rząd: **Szczudlonogie** (brodzące) — *Ciconiiformes* (*Gressores*)

Rodzina: **Czaplowate** — *Ardeidae*

Brodzące ptaki nadwodne i błotne, z długą, cienką szyją i długimi nogami o długich palcach. Chodzą powoli, stawiając duże kroki. Dziób prosty, długi, sztyletowaty (z boków spłaszczony), o ostrych, słabo piłeczkowanych krańcach szczęk. Skrzydła długie, szerokie i wypukłe, na końcu zaokrąglone; ogon krótki. Czaplowate lecąc wymachują powoli skrzydłami; nie stosują lotu szybowcowego (żaglowego). Szyję mają zgiętą „eso-

Rys. 8. Czapla siwa w locie

Rys. 9. Bączek (samiec)

wato" (rys. 8), tak że tył głowy dotyka do grzbietu, a dziób skierowany jest ku przodowi. Nogi w locie wyciągnięte do tyłu. Obie płci są podobnie ubarwione. Gniazdownicy. Czaplowate żywią się głównie drobnymi rybami, poza tym małymi skorupiakami, kijankami i owadami. W gospodarstwie leśnym i łowieckim bez znaczenia. Niektóre gatunki gnieźdzą się w wysokich lasach na drzewach np.

czapla siwa — *Ardea cinerea* L. (tablica I)
lub w zdziczałych, zarośniętych zielskiem zapustach liściastych na obrzeżach wód lub bagien leśnych np. dość pospolity

bączek — *Ixobrychus minutus* L. (rys. 9),
rzadkie:

bąk — *Botaurus stellaris* L.
i **czapla purpurowa** — *Ardea purpurea* L.
lub bardzo rzadki

ślepowron — *Nycticorax nycticorax* L.

Czaplowate, z wyjątkiem czapli siwej, objęte są ochroną gatunkową.

Rodzina: **Bocianowate** — *Ciconiidae*

Duże, długonogie, brodzące ptaki błotne i nadwodne, podobne nieco do czapli i żurawi. Dziób prosty, długi, lekko zwężony z boków, spiczasty, o ostrych, ale gładkich krajcach szczęk. Skrzydła długie i szerokie, tępo zakończone; ogon krótki. Lot powolny, często szybowcowy. W przeciwieństwie do czaplowatych bocianowate w czasie lotu trzymają szyję prosto wyciągniętą ku przodowi. Gniazdowniki. Na terenie kraju występują 2 gatunki lęgowe, obydwa chronione:

bocian biały — *Ciconia ciconia* L.,

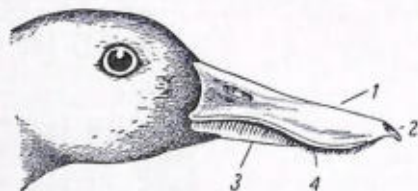
bocian czarny — *Ciconia nigra* L. (tablica II).

W gospodarstwie leśnym i łowieckim są bez znaczenia.

Rząd: **Blaszkoziołe** — *Anseriformes*

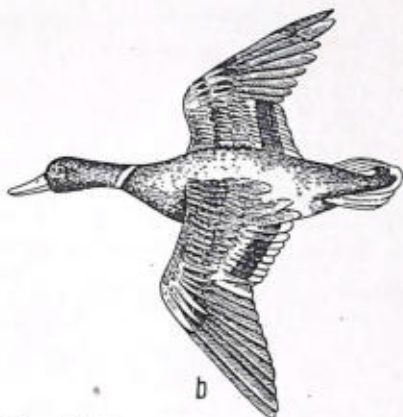
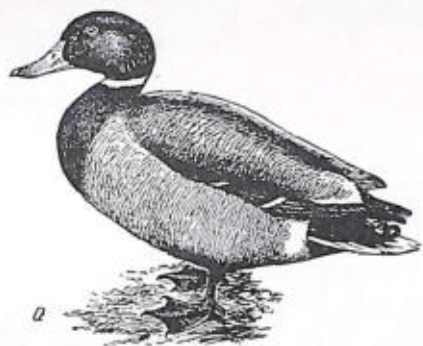
Rodzina: **Kaczkowate** — *Anatidae*

Ptaki dość duże, związane ze środowiskiem wodno-błotnym. Dziób szeroki i spłaszczony (wyjątek — tracie), zakończony tzw. paznokciem

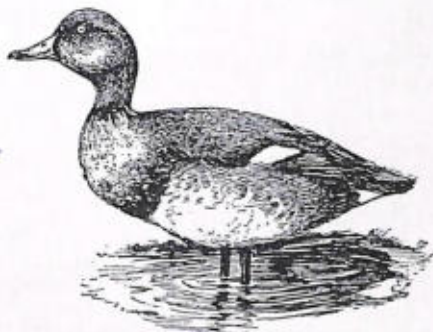

Rys. 10. Głowa kaczki płaskonosza
1 — szczeka, 2 — „paznokieć” 3 — żuchwa, 4 — blaszki

(rys. 10). Brzęgi szczęki i żuchwy opatrzone rogowymi blaszkami w formie grzebyka lub ząbkami. Nogi krótkie, o 3 palcach przednich spiętych bioną pływają. Pływają bardzo dobrze, większość nurkuje. Monogamiczne. Gnieźdzą się przeważnie na ziemi w pobliżu wody, niektóre (np. gągoł i tracie) w dziuplach drzew leśnych. Zagniazdowniki. Żywią się pokarmem roślinnym i zwierzęcym. Do gatunków lęgowych, nierzadkich na wodach lub bagnach śródleśnych, należą:

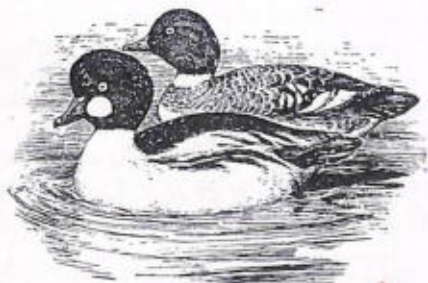

Rys. 11. Kaczka krzyżówka
 a — kaczor w upierzeniu godowym, b — kaczor w locie

Rys. 12. Cyranka (samiec w upierzeniu godowym)

Rys. 13. Kaczka podgorzałka (samiec w upierzeniu godowym)

Rys. 14. Gągoń (samiec w upierzeniu godowym i samica)

Rys. 15. Łabędź w locie

kaczka krzyżówka — *Anas platyrhynchos* L. (rys. 11),

cyraneczka — *Anas crecca* L.,

cyranka — *Anas querquedula* L. (rys. 12),

kaczka płaskonos — *Spatula clypeata* L.,

kaczka podgorzalka — *Aythya nyroca* Guld. (rys. 13),

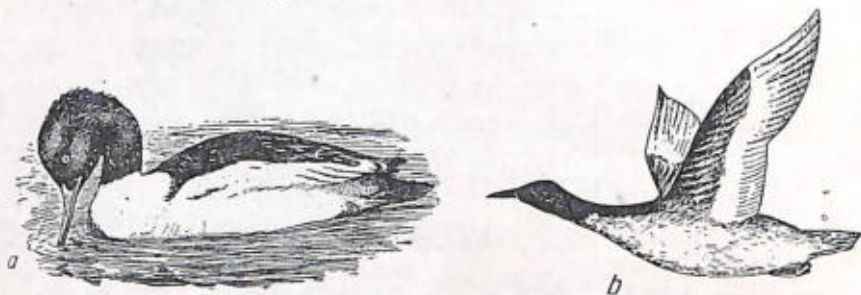
gągoł — *Bucephala clangula* L. (rys. 14).

Do rzadkich gatunków lęgowych należą:

labędź niemy — *Cygnus olor* Gm (rys. 15),

tracz nurogęs — *Mergus merganser* L. (rys. 16).

Wymienione, z wyjątkiem dwóch ostatnich (chronionych), gatunków, należą do ptaków łownych.

Rys. 16. Tracz nurogęs

a — samiec w upierzeniu godowym, b — tracz w locie

Rząd: Drapieżce — *Falconiformes* (*Accipitres*)

Rodzina: Orlowate¹ — *Aquilidae*

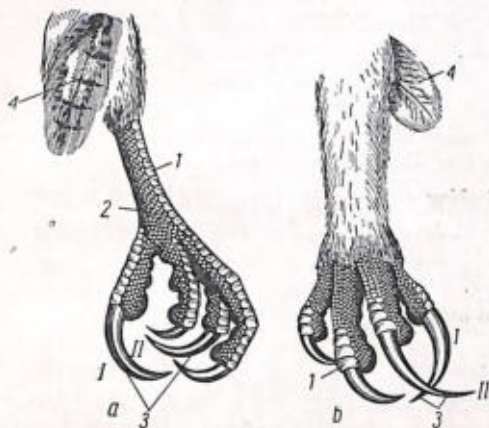
Ptaki różnej wielkości. Dziób silny, o szczęcie górnej hakowato zgiętej w dół, ze spiczastym końcem (rys. 2 a). Krajce szczęki równe lub lekko pofalowane. Skrzydła szerokie, palczasto zakończone (np. u orłów i myśzołowów — rys. 20 i 21 a) lub krótkie i tępe (np. u gołębiarza i krogulca — rys. 21 d). Lot wytrwały i szybki. Nogi silne o 4 palcach (3 skierowane w przód i 1 w tył), zaopatrzonych w ostre i silne, haczykowane pazury (rys. 17 a, b). Orlowate na ogół chodzą źle (wyjątek: sępy). Gnieźdzą się odosobnionymi parami, przeważnie w lasach, na drzewach, skałach itp. Gniazdownicy. Podstawę pożywienia stanowią kręgowce (głównie ptaki i ssaki). Większość należy do ptaków pożytecznych. Do rodziny tej należą:

orzeł przedni — *Aquila chrysaetos* L. (tablica III),

* **orzeł cesarski** — *Aquila heliaca* Sav.

¹ W niektórych podręcznikach połączono rodziny: orłowatych, rybolowów i sokolowatych w jedną rodzinę sokołów (*Falconidae*), wyodrębniono natomiast rodzinę sępowatych (*Vulturidae*).

orlik krzykliwy — *Aquila pomarina* Brehm. (tablica IV),
 orlik grubodzioby — *Aquila clanga* Pall. (tablica V),
 * orzełek włochaty — *Hieraëtus pennatus* Gm.,
 bielik — *Haliaeëtus albicilla* L. (tablica VI),
 myszółów zwyczajny — *Buteo buteo* L. (tablica XIII),
 myszółów włochaty — *Buteo lagopus* Brünn. (tablica VIII),
 * myszółów kurhannik — *Buteo rufinus* Cret.,
 jastrząb gołębiarz — *Accipiter gentilis* L. (tablica IX),

Rys. 17. Nogi drapieżników

a — jastrzębia gołębiarza, b — orla przedniego;
 1 — tarczki, 2 — siatka na skoku, 3 — szpony
 chwytne (pazury I i II palca), 4 — „nogawica”

Rys. 18. Błotniak stawowy

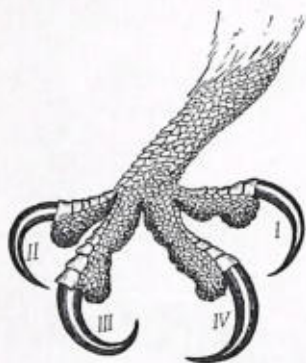
krogulec — *Accipiter nisus* L. (tablica X),
 kania rdzawa — *Milvus milvus* L. (tablica XI),
 kania czarna — *Milvus migrans* Bodd. (tablica XII),
 trzmielojad — *Pernis apivorus* L. (tablica VII),
 błotniak stawowy — *Circus aeruginosus* L. (rys. 18),
 błotniak zbożowy — *Circus cyaneus* L.,
 błotniak popielaty (łakowy) — *Circus pygargus* L.,
 * błotniak biały — *Circus macrourus* Gm.,
 krótkoszpon — *Circaëtus gallicus* Gm. (tablica XIV).

Sylwety orłowatych w locie pokazano na rys. 20 i 21. Wymienione gatunki, z wyjątkiem jastrzębia, krogulca, błotniaka stawowego i błotniaka zbożowego, objęte są ochroną.

* Gatunki do nas zalatujące b. rzadko.

Rodzina: **Rybolowy** — *Pandionidae*

Drapieżniki związane ze środowiskiem wodnym. Skrzydła długie i szerokie, ogon krótki, słabo zaokrąglony. Dziób krótki z długim, ostrym hakiem. Charakterystyczna budowa nóg (rys. 19), inna niż u pozostałych drapieżnych: długie golenie pokryte drobnymi piórkami (brak „noga-wic”), krótki skok pokryty małymi tarczками, dachówkowato zachodzącymi na siebie. Palec zewnętrzny zwrotny. Brzuśce na palcach pokryte drobnymi, rogowymi, ostrymi kolcami, ułatwiającymi przytrzymywanie śliskiej zdobyczy — ryb, które stanowią podstawę pożywienia. Pazury duże, haczykowane, jednakowej długości i bardzo ostre. Rybolowy gnieźdzą się przeważnie w lasach na drzewach. Tu należy jedynie nasz gatunek lęgowy (chroniony)

Rys. 19. Noga rybolowa

rybolów — *Pandion haliaëtus* L. (tablica XV).
Sylwetkę rybolowa pokazano na rys. 21 j.

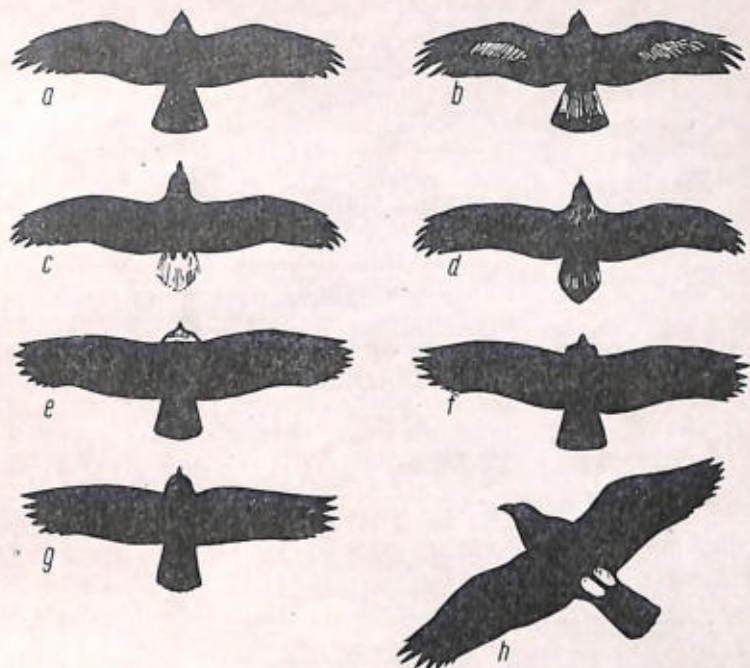
Rodzina: **Sokołowate** — *Falconidae*

Ptaki drapieżne średniej wielkości lub mniejsze, o smukłym tułowiu, długich i wąskich spiczastych skrzydłach. Nogi silne, o krótkim, nagim skoku; palce długie, pazury łukowate, ostre. Na kraju szczęki wyraźny „zab” (rys. 2 b), któremu odpowiada szczyrba w żuchwie. Należące tu gatunki doskonale i szybko latają (niektóre doganiają w locie jaskółki i jeryki). Gnieźdzą się przeważnie w lasach na drzewach. Gatunki większe (np. sokół wędrowny) żywią się ptakami, które łowią w locie, oraz (rzadziej) ssakami; gatunki mniejsze zjadają m. in. dużo większych owadów (chrabąszcze).

Do krajowych przedstawicieli omawianej rodziny należą:

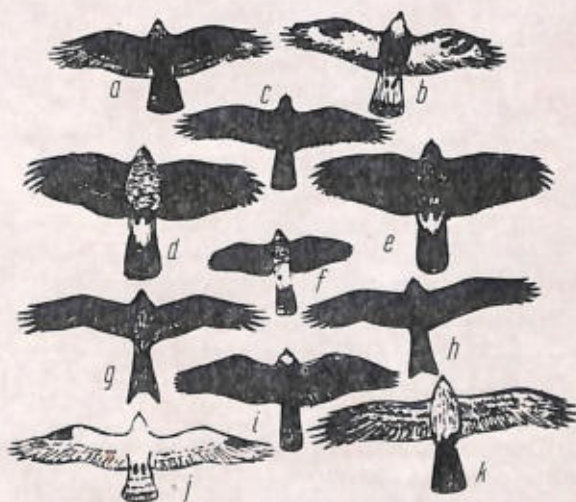
- kobuz** — *Falco subbuteo* L. (tablica XVI),
- sokół wędrowny** — *Falco peregrinus* Tunst. (tablica XVII),
- raróg** — *Falco cherrug* Gray.,
- drzemlik** — *Falco columbarius* L. (tablica XVIII),
- kobczyk** — *Falco vespertinus* L. (tablica XIX),
- pustulka** — *Falco tinnunculus* L. (tablica XX),
- pustuleczka** — *Falco naumanni* Fleisch.

Wymienione gatunki objęte są ochroną. Sylwetki sokołowatych w locie pokazane są na rys. 22.

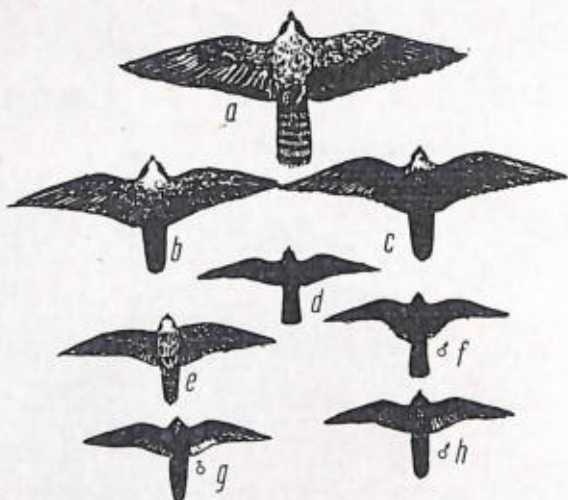
Rys. 20. Sylwetki ptaków drapieżnych w locie

a — orzeł przedni (stary ptak), b — orzeł przedni (młody ptak), c — bielik (stary ptak), d — bielik (młody ptak), e — sęp kasztanowaty, f — sęp płowy, g — orlik krzykliwy, h — orlik grubodzioby

Rys. 21. Sylwetki ptaków drapieżnych w locie

a — myszołów zwyczajny, b — myszołów włochaty, c — trzmiełojad, d — jastrząb gołębiarz (stary ptak), e — jastrząb gołębiarz (młody ptak), f — krogulec, g — kania rdzawa, h — kania czarna, i — błotniak stawowy, j — rybołów, k — krótkoszpón

Rys. 22. Sylwetki sokołowatych w locie

a — sokół norweski, b — sokół wędrowny, c — raróg, d — drzemlik, e — kobus
f — pustulka, g — kobczyk (samica), h — kobczyk (samiec)

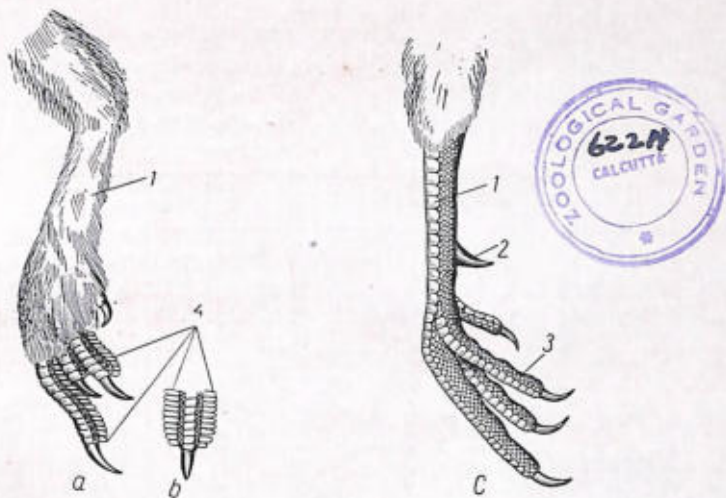
Rząd: Kuraki (grzebiące) — Galliformes (Galli)

Rodzina: Głuszcowate — Tetraonidae

Ptaki średniej wielkości lub duże. Otwory nosowe pokryte drobnymi piórkami; nad oczami czerwone narośla, tzw. róże. Skoki krótkie upierzone; na bokach palców grzebieniaste, rogowe, piaskie wyrostki (rys. 23 a, b), zwiększające powierzchnię palca i ułatwiające chodzenie po śniegu oraz utrzymywanie się na śliskich gałęziach drzew. Głuszcowate zamieszkują lasy; gnieźdzą się na ziemi. Zagniazdowniki. Pożywienie roślinne i zwierzęce. Rodzina reprezentowana jest u nas przez 3 gatunki lęgowe:

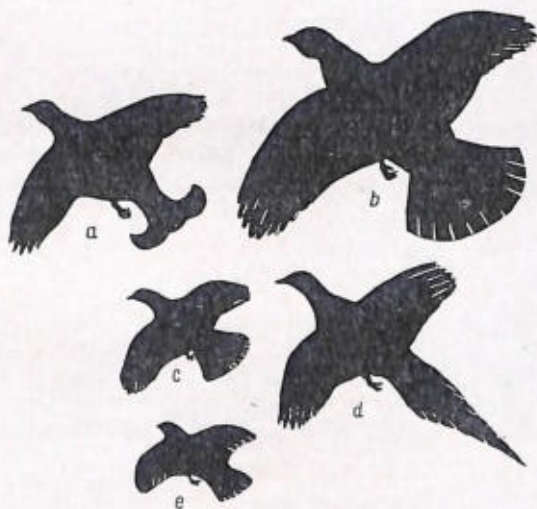
- cietrzew — *Lyrurus tetrix* L. (tablica XXI),
- głuszc — *Tetrao urogallus* L. (tablica XXII),
- jarząbek — *Tetrastes bonasia* L. (tablica XXIII).

Wymienione gatunki należą do ptaków łownych. Sylwety głuszcowatych w locie pokazano na rys. 24 a — c.

Rys. 23. Nogi kuraków

a — cietrzewia, b — koniec palca z pazurem, c — bażanta łownego; 1 — skok, 2 — ostroga, 3 — nagie boki palca (bażanta), 4 — boki palców z grzeblenastymi wyrostkami

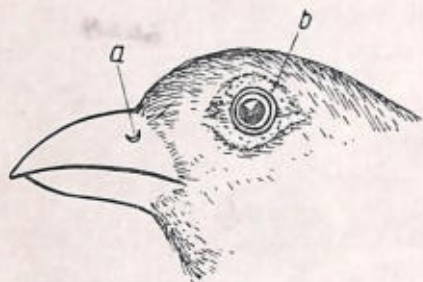

Rys. 24. Sylwetki kuraków w locie

a — cietrzew, b — głuszcak, c — jarząbek, d — bażant łowny, e — kuropatwa

Rodzina: **Bažantowate**¹ — *Phasianidae*

Obejmuje gatunki duże (np. indyk) i małe (np. przepiórka). Nozdrza (rys. 25 a) i skoki nie opierzone, nagie (rys. 23 c).

Rys. 25. Głowa kury bażanta
a — nozdrza nie opierzone, b — nagie barwne partie skóry

U niektórych gatunków samce są większe i barwniejsze niż samice i mają na skokach tzw. ostrogi (rys. 23 c) oraz często nagie barwne partie skóry na głowie i szyi. Niektóre gatunki (np. bażant) zamieszkują niewielkie lasy. Gnieźdzą się na ziemi. Zagniazdowniki. Zjadają pożywienie mieszane. Rodzina na terenie kraju reprezentowana jest przez 3 dziko żyjące gatunki — 2 osiadłe, 1 lęgowy (wszystkie należą do zwierząt łownych):

kuropatwa — *Perdix perdix* L. (tablica XXIV),

przepiórka — *Coturnix coturnix* L.,

bażant łowny — *Phasianus colchicus* L. (tablica XXV).

Sylwety bażantowatych w locie przedstawiono na rys. 24 a — e.

Rząd: **Żurawie** — *Gruiformes* (*Grues*)

Rodzina: **Żurawiovate** — *Gruidae*

Duże ptaki naziemne, podobne do bocianowatych. Szyja długa; nogi długie o nagim skoku i znacznej części goleni. Na głowie nagie barwne partie skóry. Dziób niedługi, prosty, spiczasty. Skrzydła długie, szerokie

Rys. 26. Klucz żurawi

¹ W niektórych podręcznikach wyodrębnione tu rodziny: gluszcowate i bażantowate są łączone w jedną rodzinę: kurakowatych (*Phasianidae*).

i zaokrąglone. Lot wolny, ale wytrwały. Lecą „kluczami” (rys. 26) z wyciągniętą szyją i nogami. Monogamiczne. W okresie lęgów żyją odosobnionymi parami, potem w gromadkach. Gnieźdzą się na ziemi. Zagniazdowniki. Pożywienie przeważnie roślinne, w mniejszym stopniu zwierzęce. Na terenie kraju rodzina reprezentowana jest przez 1 gatunek lęgowy i przelotny.

żuraw zwyczajny — *Grus grus* L. (tablica XXVI).

Rodzina: **Wodnikowate**¹ — *Rallidae*

Niewielkie ptaki naziemne, żyjące na zarośniętych mokradłach i błotach lub na zarośniętych brzegach wód. Zagniazdowniki. Pożywienie zwie-

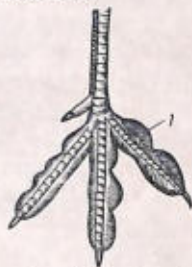
Rys. 27. Kureczka nakrapiana

Rys. 28. Derkacz

Rys. 29. Łyska
z prawej błony pływne
(1) na palcach łyski

jące i roślinne. Do krajowych gatunków lęgowych, występujących nie-
rzadko na większych bagnach i wodach śródlęśnych, należą:

kureczka nakrapiana — *Porzana porzana* L. (rys. 27),

kureczka zielonka — *Porzana parva* Scop.,

kurka wodna — *Gallinula chloropus* L.,

derkacz — *Crex crex* L. (rys. 28),

łyska — *Fulica atra* L. (rys. 29).

Z wyjątkiem derkacza i łyski (ptaki łowne) wodnikowate objęte są
ochroną gatunkową.

¹ Czyli chruściełowate.

Rząd: Siewki — Charadriiformes

Rodzina: Siewkowate — Charadriidae

Niewielkie ptaki naziemne (niekiedy znacznie różniące się wyglądem), zamieszkujące głównie mokradła lub błota, otwarte łąki, rzadziej płaskie tereny suche. Dziób dość krótki i cienki, oczy stosunkowo duże. Szyja na ogół krótka.

Rys. 30. Czapka

Dobrze latają. Monogamiczne. Gnieźdzą się na ziemi. Zagniazdowniki. Pożywienie głównie zwierzęce (najczęściej owady). Chronione. Do krajowych gatunków lęgowych, nierzadkich na rozległych mokradłach i łąkach śród- i podleśnych należy **czajka** — *Vanellus vanellus* L. (rys. 30).

Rodzina: Bekasowate — Scolopacidae

Liczna grupa ptaków, obejmująca rodzaje różniące się niekiedy znacznie między sobą morfologicznie i biologicznie. Zamieszkują brzegi wód, bagna, mokradła, wilgotne łąki, niektóre otwarte tereny suche lub lasy. Ciało mniej lub bardziej krępe, głowa kulista, dziób cienki, różnej długości, prosty lub zgięty. Nogi długie, czasem bardzo długie. Skrzydła zwykle długie, spiczaste. Gnieźdzą się na ziemi (niektóre, np. brodziec samotny, na drzewach). Zagniazdowniki. Chronione (z wyjątkiem łownych).

Do gatunków leśnych lub bliżej związanych z lasem należą:

słonka — *Scolopax rusticola* L. (tablica XXVII),

kwokacz — *Tringa nebularia* Gunn. (tablica XXVIII).

brodziec samotny — *Tringa ochropus* L. (tablica XXIX),

Na większych błotach, mokradłach i łąkach śródleśnych nierzadko występują:

Rys. 31. Batalion (samiec w upierzeniu godowym)

- bekas kszyk** — *Capella gallinago* L.,
dubelt — *Capella media* Latch.,
brodziec leśny — *Tringa glareola* L. (tablica XXIX),
brodziec krwawodzioby — *Tringa totanus* L.,
batalion — *Philomachus pugnax* L. (rys. 31).

Rodzina: **Kulonowate** — *Burhinidae*

Niewielkie ptaki naziemne o krótkiej szyi, kulistej głowie i dużych oczach. Dość krótki dziób z boków spłaszczony, spiczasty. Nogi i palce dość krótkie; palca tylnego brak. Dobrze biegają. Zamieszkują suche stepy, diuny nadmorskie oraz większe nieużytki, słabo rosnące uprawy leśne itp. Monogamiczne. Gnieźdzą się na ziemi. Zagniazdowniki. Pożywienie: głównie owady. Tu należy (chroniony)

kulon — *Burhinus oedicnemus* L. (rys. 32).

Rys. 32. Kulon

Rząd: **Gołębie** — *Columbiformes (Columbae)*

Rodzina: **Gołębiowate** — *Columbidae*

Ptaki nadrzewne i naziemne o krępych tułowiu, krótkiej szyi i małej głowie. Dziób szczupły, słaby; nasada szczęki górnej okryta miękką woskówką, tworzącą ponad nozdrzami 2 wypukłe poduszeczki. Oczy okolone nagimi powiekami i partiami skóry. Skrzydła duże, długie, spiczasto zakończone, ogon dość długi i szeroki. Pióra twarde, słabo osadzone w skórze. Obie pici podobnie ubarwione. Gołębiowate dobrze i szybko latają; chodzą również dobrze. Gatunki przeważnie leśne. Monogamiczne; w okresie lęgów żyją parami, potem gromadnie. Budują na drzewach prymitywne gniazda z chrustu lub zamieszkują dziuple (np. siniak). Gniazdowniki. Objęte są ochroną gatunkową, z wyjątkiem grzywacza, który należy do ptaków łownych. Na terenie kraju występują 4 gatunki lęgowe.

- siniak** — *Columba oenas* L. (tablica XXX),
grzywacz — *Columba palumbus* L. (tablica XXXI),
turkawka — *Streptopelia turtur* L. (tablica XXXII),
sierpówka — *Streptopelia decaocto* Fr.

Rząd: **Kukulkowce** — *Cuculiformes*

Rodzina: **Kukulkowate** — *Cuculidae*

Nadrzewne, smukłe ptaki, o długim ogonie i spiczastych skrzydłach. Dziób cienki, spiczasty; szczęka, górna lekko łukowata. Nogi krótkie, słabe, o 2 palcach skierowanych w przód i 2 w tył. Upierzenie miękkie. U wielu gatunków tej rodziny występuje parazytyzm gniazdowy, tzn. ptaki nie budują gniazd i nie wysiadują jaj, podrzucając je w cudze gniazda. Podstawę pożywienia stanowią owady. Jedynym krajowym przedstawicielem rodziny jest

kukułka — *Cuculus canorus* L. (tablica XXXIII).

Rząd: **Sowy** — *Strigiformes*

Rodzina: **Sowowate** — *Strigidae*

Drapieżniki różnej wielkości, wiodące przeważnie nocny tryb życia. Głowa duża, o ogromnych, wypukłych skierowanych ku przodowi oczach, otoczonych okrągłą lub owalną szlarą¹. Dziób krótki, silny, haczykowaty. Duże otwory uszne zaopatrzone są od przodu w fałdy skórne, uruchamiające za pośrednictwem specjalnych mięśni, tak że ptak może „otwierać uszy”. Nogi silne, dość długie (wskutek obfitego upierzenia brzucha wydają się krótkie). Skoki i palce upierzone; palec zewnętrzny jest zwrotny. Pazury haczykowate, długie, bardzo ostre. Po ziemi sowowate chodzą źle i niezgrabnie; siedząc przyjmują postawę pionową. Skrzydła duże, szerokie i zaokrąglone; ogon krótki, lot cichy. Upierzenie miękkie i puszyste. Obie płci ubarwione podobnie. Niektóre gatunki mają na głowie „uszy” z piór.

Sowy przebywają w różnych środowiskach, ale najbardziej związane są z lasami. Większość prowadzi osiadły tryb życia. Monogamiczne. Gnieźdzą się w dziuplach, szczelinach murów, pod dachami itp. Gniazd nie ścielą. Jaja okrągławe. Gniazdownicy. Pisklęta są okryte gęstym, białym puchem. Pożywienie: ssaki, ptaki, gady, płazy i owady. Bardzo pożyteczne. Większość żywi się głównie myszowatymi gryzoniami i dlatego ma duże znaczenie w biologicznej ochronie roślin. Chronione. Na terenie kraju występuje 12 gatunków osiadłych, lęgowych i zalatujących, z których 10 związanych jest z lasem:

sowa śnieżna — *Nyctea scandiaca* L.,

puchacz — *Bubo bubo* L. (tablica XXXIV),

syczek — *Otus scops* L. (tablica XXXV),

¹ Szlara — krąg dookoła oczu, utworzony z promienisto ułożonych piórek.

sowa uszata — *Asio otus* L. (tablica XXXVI),
sowa błotna — *Asio flammeus* Pontopp.,
włochatka — *Aegolius funereus* L. (tablica XXXVII),
pójdźka — *Athene noctua* Scop. (tablica XXXVII),
sóweczka — *Glaucidium passerinum* L. (tablica XXXVII),
sowa jarzębata — *Surnia ulula* L.,
sowa mszarna — *Strix nebulosa* Forst.,
sowa uralaska — *Strix uralensis* Pall. (tablica XXXVIII),
puszczyk — *Strix aluco* L. (tablica XXXIX).

Rodzina: **Plomykówkowate**¹ — *Tytonidae*

Sowy o smukłej postaci; na głowie nie mają „uszu”. Szlara sercowatego kształtu. Skrzydła długie i wąskie. Nogi długie, o słabo upierzonym skoku i palcach; pazur na palcu środkowym ząbkowany. Jaja wydłużone. Jedynym krajowym gatunkiem (chronionym) jest

plomykówka — *Tyto alba* Scop. (tablica XL).

Rząd: **Lelki** — *Caprimulgiformes* (*Caprimulgi*)

Rodzina: **Lelkowate** — *Caprimulgidae*

Niewielkie ptaki nocne, przypominające kształtem ciała jaskółki. Dziób mały; paszcza szeroko rozcięta, otoczona dużymi szczecinami, zwiększającymi powierzchnię chwytnej. Oczy duże. Skrzydła długie i spiczaste, ogon dość długi i szeroki. Nogi bardzo krótkie i słabe, palce krótkie. Lelki latają bardzo dobrze, zwinnie i cicho; na ziemi poruszają się nieudolnie, przebiegając (drobnymi kroczkami) bardzo krótkie odległości. Zamieszkują przeważnie lasy. Dzień spędzają siedząc nieruchomo na ziemi lub na gałęziach drzew. Upierzenie miękkie, brunatnawe, przypominające korę drzew. Obie płci są podobnie ubarwione. Monogamiczne. Piskłeta rodzą się okryte ciemnym puchem (rzekome zagniazdowniki); w kilkanaście godzin po wykluciu się z jaj nieźle chodzą; rodzice karmią je dość długo. Pożywienie: duże owady, przeważnie łowione w locie. Na terenie kraju rodzinę tę reprezentuje

lelek kozodój — *Caprimulgus europaeus* L. (tablica XLI).

¹ W niektórych podręcznikach plomykówkowate są łączone z sowowatymi w jedną rodzinę: sowy.

Rząd: Jerzyki — *Macrochires*

Rodzina: **Jerzykowate** — *Micropodidae*

Niewielkie, doskonale i szybko latające ptaki, większość życia spędzające w powietrzu. Zachowaniem i wyglądem przypominają jaskółki. Tułów wrzecionowaty, czaszka płaska; dziób mały, o szeroko rozciętej paszczy. Skrzydła długie, szablowato wygięte i spiczaste (rys. 33); po złożeniu są znacznie dłuższe niż widełkowato wycięty ogon. Nogi krótkie, silne, o 4 palcach (promienisto rozstawionych), zaopatrzonych w silne zagięte i ostre pazurki. Jerzykowate zdobywają pożywienie (wyłącznie owady) tylko w powietrzu. Jedynym gatunkiem krajowym jest

Rys. 33. Sylwetka jerzyka w locie

Jerzyk — *Micropus apus* L.
(tablica XLII).

Rząd: **Kraski** — *Coraciiformes (Coraciae)*

Rodzina: **Kraskowate** — *Coraciidae*

Niewielkie, barwnie upierzone ptaki nadrzewne, podobne do krukowatych. Dziób silny, duży, u nasady szeroki, przy końcu lekko haczykowato zagięty. Nogi krótkie, silne; skrzydła długie, spiczaste. Monogamiczne. Gnieźdzą się w dziuplach, w norach ziemnych urwisk i stromych jarów, szczelinach skał itp. Składają białe jaja. Gniazdowniki. Pisklęta nagie. Podstawę pożywienia stanowią owady. Kraskowate zamieszkują głównie kraje tropikalne; w Polsce rodzinę reprezentuje 1 gatunek

kraska — *Coracias garrulus* L. (tablica XLIII).

Rząd: **Dudki** — *Upupiformes (Upupae)*

Rodzina: **Dudkowate** — *Upupidae*

Niewielkie barwne (pstre) ptaki naziemne i nadrzewne. Dziób mają długi i cienki, lekko zagięty ku dołowi; język bardzo krótki. Skrzydła krótkie, szerokie i zaokrąglone. Ogon średniej długości, lekko wycięty. Nogi silne, dość długie. Dudkowate latają dobrze, ale na ogół dość niechętnie; lot chwiejny. Gnieźdzą się w dziuplach drzew, rozpadlinach skał,

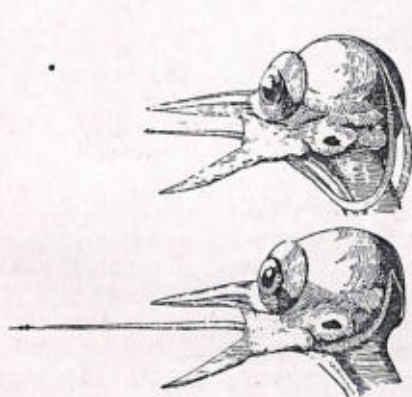
norach ziemnych. Monogamiczne. Gniazdowniki. Podstawę pożywienia stanowią owady. Dudkowate zamieszkują przeważnie kraje gorące. Rodzinę tę reprezentuje u nas 1 gatunek (łęgowy)

dudek — *Upupa epops* L. (tablica XLIV).

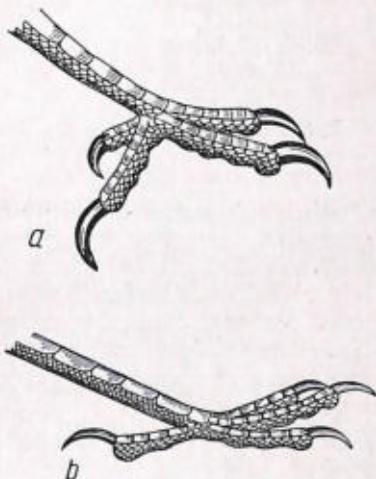
Rząd: Dzięcioły (łażce) — *Piciformes (Pici)*

Rodzina: **Dzięciolowate** — *Picidae*

Małe lub średniej wielkości ptaki nadrzewne, dobrze przystosowane do pełzania po pniach i konarach. Czaszka silnie zbudowana; dziób (przystosowany do kucia w drewnie) bardzo silny, średniej długości, prosty, dłużej zwężony na końcu i zbudowany z szybko odrastającej substancji rogowej¹. Język długi, ruchliwy, w przekroju okrągły, lepki, zakończony ostrym, rogowym, zaopatrzonym w zadziory grotom, służącym do nabijania

Rys. 34. Głowa dzięcioła pstrego wielkiego bez skóry — dla pokazania języka i jego nasady u góry język wsunięty, u dołu — wysunięty

Rys. 35. Nogi ptaków a — dzięcioła, b — drozda

nań i wyciągania larw pasożytujących w głębokich korytarzach w drewnie. Nasadę języka tworzą 2 pętle, obejmujące od tyłu czaszkę i sięgające aż do górnej części dzioba (rys. 34). Nogi krótkie i silne, o 4 długich palcach (2 skierowane w przód i 2 w tył) (rys. 35 a); palce zewnętrzne są dłuższe od wewnętrznych, a palec skrajny tylny może się zwracać w bok; pazury haczykowate, silne i ostre. Ogon dość krótki, silny. Sterówki ostro

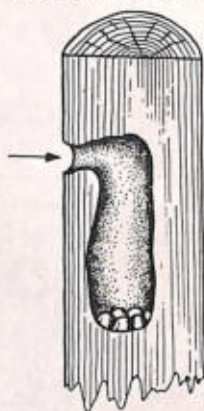
¹ Dlatego stale musi być ścierany.

zakończone¹, o elastycznych stosinach i sztywnych promieniach (rys. 36a), służą do podpierania ciała w czasie kucia lub pelzania (skokami) po pniach.

Dzięciolowate nie potrafią pelzać głową w dół. Na ziemi poruszają się na ogół niezgrabnie, skacząc. Latają na ogół słabo. Lot odbywa się (po-

Rys. 36. Formy ogonów u dzięciolowatych
a — u dzięciola pstrego wielkiego, b — u krętogłowa

Rys. 37. Dziupla dzięciola

dobnie jak u większości śpiewających) po linii falistej (jedynie dzięciol czarny leci po linii prostej). Dzięciolowate są ptakami nietowarzyskimi, osiadłymi. Niektóre gatunki w okresie jesienno-zimowym odbywają dalsze wędrówki po okolicy. Monogamiczne. Gnieźdzą się w dziuplach (rys. 37), zwykle wykuwanych co roku przez obie płci. W dziupli nie ścielą gniazd wewnętrznych; brak też w nich podściółki. W okresie wiosennym (godowym) samce prawie wszystkich gatunków odbywają swoiste toki: ptak usadawia się na suchej gałęzi i uderza w nią raz po raz dziobem, wywołując donośne, charakterystyczne, terkoczące tony, zwane „bębnieniem” (ludowe). Dzięciolowate składają jaja białe, połyskujące. Wysiadują przezważnie oboje rodzice w okresie 12 — 14 dni. Pisklęta są typowymi gniazdownikami; rodzą się niedołążne, nagie i ślepe, lecz rosną bardzo szybko.

Podstawę pożywienia dzięciolowatych stanowią owady i ich larwy, dobywane najczęściej spod kory drzew lub z drewna: pająki, drobne ślimaki itp. Dużą domieszkę pożywienia stanowią nasiona drzew iglastych (sosny i świerka) wykuwane z szyszek, orzechy, jagody itp. Niektóre gatunki na wiosnę dziurawią aż do miazgi korę drzew, powodując wypływ soków, które zlizują. Na odwiedzanych przez nie corocznie drzewach tworzą się charakterystyczne pierścienie. Dzięciolowate, jako mające duże

¹ Wyjątek stanowi krętogłów, który ma miękkie sterówki (rys. 36b) i nie podiera się ogonem.

znaczenie dla biologicznej ochrony lasu, objęte są ochroną gatunkową. Na terenie kraju omawiana rodzina reprezentowana jest przez 9 gatunków (8 osiadłych i 1 lęgowy), zgrupowanych w 2 podrodzinach: dzięcioły i krętogłowy.

Podrodzina: **dzięcioły** (*Picinae*) obejmuje następujące gatunki osiadłe:

- dzięciol zielony** — *Ficus viridis* L. (tablica XLV),
 - dzięciol zielono-siwy** — *Picus canus* Gm. (tablica XLVI),
 - dzięciol czarny** — *Dryocopus martius* L. (tablica XLVII),
 - dzięciol pstry wielki** — *Dryobates major* L. (tablica XLVIII),
 - dzięciol białogrzbietny** — *Dryobates leucotos* Bechst. (tablica XLIX),
 - dzięciol pstry średni** — *Dryobates medius* L. (tablica L),
 - dzięciolek** — *Dryobates minor* L. (tablica LI),
 - dzięciol trójpalczasty** — *Picoides tridactylus* L. (tablica XLIX).
- Do podrodziny: **krętogłowów** (*Jynginae*) należy **krętogłów** — *Jynx torquilla* L. (tablica LII).

. Rząd: **Wróblowce** — *Passeriformes* (*Passeres*)

Podrząd: **Śpiewające** — *Oscines*

Rodzina: **Skowronkowate** — *Alaudidae*

Niewielkie, przeważnie naziemne ptaki. Obie płci podobnie ubarwione. Nogi silne i dość krótkie; skok (odmiennie niż u łuszczaków) od przodu i tyłu pokryty czworokątnymi tarczkami; palec tylny uzbrojony w długi, prosty, zaostrzony pazur. Na ziemi poruszają się sprawnie, chodząc i biegnąc drobnymi krokami. Skrzydła szerokie, długie i spiczaste; lot lekki i wytrwały.

Gnieźdzą się na ziemi; w okresie gniazdowania samce wielu gatunków śpiewają w locie, unosząc się nad gniazdowiskiem. Towarzyskie; po wychowaniu młodych łączą się w stada. Pożywienie: owady, pająki i inne drobne zwierzęta bezkręgowce; domieszkę stanowią nasiona (polykane w całości). Rodzina reprezentowana jest u nas przez 9 gatunków (1 osiadły, 2 lęgowe i 6 zalatujących). Do pospolitszych należą:

- skowronek polny** — *Alauda arvensis* L. (tablica LIII),
- skowronek borowy** — *Lullula arborea* L. (tablica LIII),
- dzierlatka** — *Galerida cristata* L. (tablica LIII).

Rodzina: **Jaskółkowate** — *Hirundinidae*

Niewielkie ptaki, dobrze przystosowane do odbywania szybkich, wytrwałych i zwinnych lotów oraz zdobywania pożywienia (owady) w po-

wietrzy. Budową różnią się znacznie od innych rodzin omawianego rzędu. Dziób krótki, paszcza duża i szeroko rozcięta. Skrzydła długie, szablone i spiczaste. Ogon dość długi, u większości gatunków silnie widłowo wycięty. Nogi krótkie i słabe. Obie płci są ubarwione podobnie. Lepią gniazda z gliny lub gnieźdzą się w norach (brzegówka). Na terenie kraju występują 3 gatunki — lęgowe i przelotne (chronione):

jaskółka dymówka — *Hirundo rustica* L. (tablica LIV),

jaskółka oknówka — *Delichon urbica* L. (tablica LIV),

jaskółka brzegówka — *Riparia riparia* L.

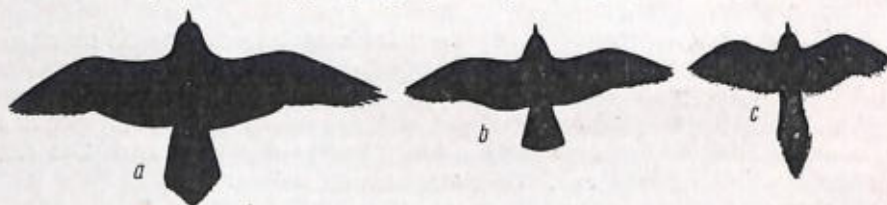
Rodzina: **Wilgowate** — *Oriolidae*

Niewielkie ptaki nadrzewne, zamieszkujące głównie kraje tropikalne. Upierzenie barwne, zwłaszcza u samców. Skrzydła dość długie, spiczaste; ogon dość krótki. Gnieźdzą się na drzewach. Gniazdowniki. Pożywienie: głównie owady, czasem jagody. Na terenie kraju występuje jedyny gatunek (lęgowy)

wilga — *Oriolus oriolus* L. (tablica LV).

Rodzina: **Krukowate** — *Corvidae*

Ptaki naziemne i nadrzewne, średniej wielkości (np. kruk) lub mniejsze (np. sówka), jednak największe z podrzędu śpiewających. Dziób dość duży, silny i spiczasty; nozdrza pokryte szczeciniastymi piórkami. Obie płci podobnie ubarwione. Krukowate nierzadko zbierają małe przedmioty odróżniające się od otoczenia, np. błyszczące lub jaskrawo zabarwione, i ukrywające je w gniazdach lub innych miejscach. Żywią się pokarmem mieszanym. Potrafią przytrzymywać zjadane pożywienie palcami nóg

Rys. 38. Sylwetki krukowatych w locie
a — kruk, b — wrona, c — sroka

(podobnie jak sikory i dzierzby). Monogamiczne. Gnieźdzą się (raz w roku) przeważnie na drzewach, budując gniazda otwarte, niektóre w dziuplach, szczelinach murów itp. Gniazdowniki. Sylwetki niektórych gatunków w locie przedstawiono na rys. 38. W skład rodziny wchodzi 7 pospolitych gatunków krajowych (osiadłych i przelotnych):

- kruk** — *Corvus corax* L. (tablica LVI),
wrona — *Corvus cornix* L. z 2 podgatunkami: wroną siwą — *Corvus corone cornix* L. (tablica LVII) i wroną czarną — *Corvus corone corone* (tablica LVIII),
gawron — *Corvus frugilegus* L. (tablica LIX),
kawka — *Coloeus monedula* L. (tablica LX),
sroka — *Pica pica* L. (tablica LXI),
orzecznik — *Nucifraga caryocatactes* L. (tablica LXII),
sojka — *Garrulus glandarius* L. (tablica LXIII).

Rodzina: **Sikorowate** — *Paridae*

Małe ptaki związane z drzewami i krzewami. Ciało krępe, upierzenie puszyste. Obie plci zwykle podobnie ubarwione. Dziób mały, wąskostojkowy, silny i spiczasty (rys. 39). U większości gatunków okrywa rogowa końca dzioba dość szybko narasta; ptak ściera ją przez częste kucie w twardsze przedmioty. Skrzydła dość krótkie, zaokrąglone. Nogi krótkie, mocne; pazurki silne. Sikorowate latają nieźle, ale dość niechętnie i przeważnie na niewielkie odległości. Są bardzo ruchliwe, skłonne do zwady i „wścibskie”. Skacząc, z łatwością poruszają się w gęstwinie gałązek. Niektóre gatunki potrafią nieźle pelzać po pniach drzew nie podpierając się ogonem.

Rys. 39. Głowa sikory

Poszukują pożywienia zwykle na krzewach lub drzewach, żerując głównie w strefie gałęzi i gałązek, przy czym wydziobując zdobycz często zawisają grzbietem w dół. Niektóre potrafią wykuwać larwy owadów spod cienkiej, zmurszałej kory pnia lub rozbijać twardą osłonkę nasion.

Zamieszkują skraje lasów, parki, sady, ogrody itp. Większość gatunków gnieździ się w naturalnych lub wykutych przez dzięcioły dziuplach, w których budują gniazdo wewnętrzne. W lasach trzebionych sikorowate cierpią na brak miejsc lęgowych i noclegowych (większość nocuje w dziuplach), co jest jednym z powodów małej ilości tych pożytecznych ptaków. Większość sikor chętnie zajmuje skrzynki lęgowe, którymi łatwo je zwabić w drzewostany i sady zagrożone przez szkodliwe owady. Typowe gniazdowniki. Ptaki „stare” większości krajowych gatunków prowadzą przeważnie osiadły tryb życia; w zimie gromadkami koczują po okolicy. Natomiast młode wywędrują i na wiosnę wracają. W okresie zimowym przylatują do nas sikory z północy i ze wschodu („goście zimowi”).

Sikorowate są bardzo żarłoczne. Podstawę ich pożywienia stanowią owady we wszystkich stadiach rozwoju, w niewielkich ilościach pająki.

Zjadają też nasiona i jagody (z których wyjadają także pestki). Większe owady, nasiona itp. przytrzymują między palcami a gałązką i rozkuwają dziobem. Niszczą wiele owadów nie tylko zużytkowując je na pokarm, ale z samego „instynktu dziobania”. Chętnie zjadają mięso i tłuszcze.

Sikorowate należą do najpożyteczniejszych ptaków, jeśli chodzi o ochronę lasu, sadów i ogrodów. Obliczono, że jedna para sikor z młodymi zjada rocznie około 75 kg owadów. Należy więc ochraniać i ułatwiać rozmnażanie się sikor.

Na terenie kraju rodzina ta reprezentowana jest przez 8 gatunków:

- sikora bogatka — *Parus major* L. (tablica LXIV),
- sikora modra — *Parus coeruleus* L. (tablica LXV),
- sosnowka — *Parus ater* L. (tablica LXIV),
- czubotka — *Parus cristatus* L. (tablica LXVI),
- sikora uboga — *Parus palustris* L. (tablica LXV),
- sikora czarnogłowa — *Parus atricapillus* L. (tablica LXVI),
- remiz — *Remiz pendulinus* L.,
- raniuszek — *Aegithalos caudatus* L. (tablica LXVII).

Rodzina: Kowalikowate — *Sittidae*

Niewielkie ptaki przystosowane do pełzania po drzewach. Pewnymi cechami zewnętrznymi i ruchami przypominają sikory i dzięcioły. Obie płci są podobnie ubarwione. Dziób dość długi, prosty i silny, sztywny. Nogi krótkie, o długich, silnych palcach z łukowatymi pazurami. Skrzydła dość długie i szerokie, zaokrąglone. Ogon krótki, zaokrąglony. Kowalikowate pełzają po pniach drzew w górę lub głową w dół, nie podpierając się ogonem. Gnieźdzą się w dziuplach. Gniazdowniki. Pożywienie: owady i pająki oraz niektóre nasiona. Przedstawicielem tej rodziny na terenie kraju jest

- kowalik (bargiel) — *Sitta europaea* L. (tablica LXVIII).

Rodzina: Pełzaczowate — *Certhidae*

Małe, żwawe ptaki o cienkim, lekko łukowato zgiętym w dół dziobie. Nogi krótkie, mocne; palce uzbrojone w silne, łukowato wygięte pazurki. Skrzydła dość krótkie, szerokie, tępo zakończone. Ogon krótki, zaokrąglony (pomurnik) lub średniej długości i ostro zakończony (pełzacz). Obie płci są podobnie ubarwione. Pełzaczowate są dobrze przystosowane do pełzania po pniach drzew lub skałach. Niektóre rodzaje (np. pełzacz) podpierają się ogonem. Nietowarzyskie. Gnieźdzą się w dziuplach i szczelinach drzew lub w rozpadlinach skał i murów. Gniazdowniki. Owadożerne. Chronione. Na terenie kraju występują 3 gatunki:

pelzacz leśny — *Certhia familiaris* L. (tablica LXIX),
pelzacz ogrodowy — *Certhia brachydactyla* Br.,
pomurnik — *Tichodroma muraria* L. (rys. 40).

Rys. 40. Pomurnik

Rodzina: **Strzyżkowate** — *Troglodytidae*

Małe nadrzewne ptaki. Ciało krępe, dziób cienki, dość długi, spiczasty. Skrzydła małe, zaokrąglone, ogon krótki, nogi silne. Gnieźdzą się w gęstych krzewach. Owadożerne. Chronione. Jedynym przedstawicielem tej rodziny na terenie kraju jest

strzyżyk — *Troglodytes troglodytes* L. (tablica LXX).

Rodzina: **Drozdowate** — *Turdidae*

Niewielkie lub małe ptaki nadrzewne i naziemne; w większości gatunki leśne. Dziób krótki, szczupły, prosty, spiczasty. Oczy dość duże. Skrzydła spiczaste, wydłużone. Nogi silne o dość długim skoku (rys. 35 b). Latają dobrze, ale wolno; po ziemi poruszają się skacząc lub chodząc. Gniazdownicy. Pożyteczne. Przeważnie ładnie śpiewają. Podstawę pożywienia stanowią owady, poza tym dżdżownice, małe ślimaki, jagody i nasiona. Wiele należących tu gatunków przez zjedanie jagód i rozsiewanie z kałem nie strawionych nasion przyczynia się do rozprzestrzeniania pewnych gatunków drzew i krzewów.

Na terenie kraju rodzina ta reprezentowana jest przez 16 gatunków:

paszkoł — *Turdus viscivorus* L. (tablica LXXI),

kwiczoł — *Turdus pilaris* L. (tablica LXXI),

drozd śpiewak — *Turdus ericetorum* Turt. (tablica LXXII),

drożdżik — *Turdus musicus* L. (tablica LXXII),

drozd obroźny — *Turdus torquatus* L.,

kos —

Turdus merula L. (tablica LXXIII),

drozd skalny —

Monticola saxatilis L. (rzadki),

białorzzytka —

Oenanthe oenanthe L. (tablica LXXIV),

kłaskawka —

Saxicola torquata L. (rys. 41),

pokłaskwa —

Saxicola rubetra L. (tablica LXXIV),

pleszka —

Phoenicurus phoenicurus L. (tablica LXXV),

Rys. 41. Kłaskawka

kopciuszek — *Phoenicurus ochruros* Gm.,

słownik rdzawy — *Luscinia megarhynchos* Br. (tablica LXXVI),

słownik szary — *Luscinia luscinia* L. (tablica LXXVI),

podróżniczek — *Luscinia svecica* L. (tablica LXXVII),

rudzik — *Erithacus rubecula* L. (tablica LXXVII).

Z wymienionych wyżej gatunków paszkot i kwiczoł należą do ptaków lownych, pozostałe objęte są ochroną gatunkową.

Rodzina: Pokrzewkowate (gajówkowate) — *Sylviidae*

Małe, smukłe, ruchliwe ptaki. Dziób cienki, sztydłowaty. Nogi o niedługim skoku, silne. Skrzydła dość krótkie, zaokrąglone. Obie płci skromnie i zwykle podobnie ubarwione. Śpiew jest dla każdego gatunku charakterystyczny; po nim można je stosunkowo łatwo odróżnić. Lęgowe i przelotne. Gnieźdzą się przeważnie w warstwie krzewów, często przy ziemi, niektóre w trzcinach. Podstawę pożywienia stanowią owady. U nas rodzina reprezentowana jest przez 18 gatunków (lęgowych i zalatujących), z których 10 związanych jest bliżej z lasem:

świerszczak — *Locustella naevia* Bodd.,

strumieniówka — *Locustella fluviatilis* Wolf (tablica LXXVIII),

brzęczka — *Locustella luscinioides* Savi,

trzciniak — *Acrocephalus arundinaceus* L.,

trzcinniczek — *Acrocephalus scirpaceus* Herm.,

łożówka — *Acrocephalus palustris* Bechst.,

rokitniczka — *Acrocephalus schoenobaenus* L. (tablica LXXVIII),

wodniczka — *Acrocephalus paludicola* Vieil.,

zaganiaż — *Hippolais icterina* Vieill. (tablica LXXIX),

pokrzewka czarnogłowa — *Sylvia atricapilla* L. (tablica LXXX),

- pokrzewka jarzębata** — *Sylvia nisoria* Bechst. (tablica LXXXI),
pokrzewka ogrodowa — *Sylvia borin* Bodd (tablica LXXXII),
pokrzewka cierniówka — *Sylvia communis* Lath. (tablica LXXXIII),
pokrzewka piegża — *Sylvia curruca* L. (tablica LXXXIV),
pierwiosnek (świstunka wójcik) — *Phylloscopus collybita* Vieill. (tablica LXXXV),
piecuszek — *Phylloscopus trochilus* L. (tablica LXXXV),
wójcik zielony — *Phylloscopus trochiloides* Sund.,
świstunka (ksyakacz) — *Phylloscopus sibilatrix* Bechst. (tablica LXXXV).

Rodzina: Mysikrólikowate — Regulidae

Małe, żwawe ptaki nadrzewne, najmniejsze ze śpiewających. Z postaci i zachowania się podobne do sikor i świstunek. Dziób słaby i cienki. Upierzenie miękkie i puszyste, barwy oliwkowozielonej, z jaskrawo zabarwionym wierzchem głowy. Skrzydła krótkie, zaokrąglone; ogon krótki, słabo wycięty. Obie płci są podobnie ubarwione. Rodzina na terenie kraju reprezentowana jest przez 2 gatunki (1 osiadły i przelotny oraz 1 lęgowy):

- mysikrólik** — *Regulus regulus* L. (tablica LXXXVI),
znieczek — *Regulus ignicapillus* Tem. (tablica LXXXVI).

Rodzina: Mucholówkowate — Muscipidae

Małe ptaki nadrzewne, o krótkim i szerokim w nasadzie dziobie. Krawędź paszczy opatrzona jest w krótkie, sztywne szpecinki, zwiększające powierzchnię chwytą. Skrzydła dość długie, spiczaste; ogon krótki, widłowo wycięty. Nogi słabe o krótkim skoku. Mucholówkowate są na ogół ptakami mało ruchliwymi. Czatuja na przelatujące w pobliżu owady, siedząc w postawie pionowej (rys. 42); rzucają się w pogoń za owadem, łowią go w dziób, po czym wracają ze zdobyczą na miejsce wypadowe i tu je zjadają. Rzadziej zbierają pożywienie z powierzchni drzew. Nietowarzyskie; na okres lęgów łączą się w pary. Dziuplaki. Owadożerne. Mają duże znaczenie w biologicznej ochronie lasu. Chronione. Na terenie kraju rodzina reprezentowana jest przez 4 gatunki lęgowe i przelotne:

Rys. 42. Charakterystyczna sylwetka mucholówki szarej

- muchołówka szara** — *Muscicapa striata* Pall. (tablica LXXXVII),
muchołówka żałobna — *Muscicapa hypoleuca* Pall. (tablica LXXXVII),
muchołówka białoszyja — *Muscicapa albicollis* Tem. (tablica LXXXVIII),
muchołówka mała — *Muscicapa parva* Bechst. (tablica LXXXIX).

Rodzina: **Płochaczowate** — *Fringillidae*

Małe ptaki, podobne kształtem do luszczaków, ale o cienkim, spiczastym dziobie. Po ziemi chodzą dobrze, charakterystycznym, powłóczącym krokiem. Skrzydła średniej długości, ogon krótszy od skrzydeł. Upierzenie gęste, dość sztywne. Łączą w sobie cechy ptaków owadożernych i ziarnojadów. Mają dobrze wykształcone wole i silnie umięśniony żołądek. Pożywienia szukają przeważnie na ziemi. Chronione. Na terenie kraju występują 2 gatunki (osiadłe, lęgowe i przelotne):

- płochacz pokrzywnica** — *Fringilla modularis* L. (tablica XC),
płochacz halny — *Fringilla collaris* Scop.

Rodzina: **Pliszkowate** — *Motacillidae*

Małe, przeważnie naziemne ptaki o smukłej postaci. Nogi silne, o długim, cienkim skoku. Pazur na palcu tylnym jest dość długi i lekko skrzywiony. Po ziemi zgrabnie chodzą i biegają. Ubarwienie ciała kontrastowe i długi ogon (np. pliszki) lub szare i dość krótki ogon (np. świergotki). Pliszkowate charakterystycznie i często potrząsają ogonem. Gnieźdzą się przeważnie na ziemi, niektóre pod belkami mostów, dachów itp. Owadożerne. Chronione. Na terenie kraju występuje 8 gatunków (lęgowych i przelotnych):

Rys. 43. Pliszka biała

- świergotek polny** —
Anthus campestris L.,
świergotek drzewny (leśny) —
Anthus trivialis L. (tablica XCI),
świergotek łąkowy —
Anthus pratensis L.,
świergotek rdzawogardzielowy —
Anthus cervinus Pall. (rzadki),
siwerniak —
Anthus spinoletta L.,
pliszka biała —
Motacilla alba L. (rys. 43),

- pliszka górską** — *Motacilla cinerea* Tunst.,
pliszka żółta — *Motacilla flava* L.

Rodzina: **Dzierzbowate** — *Laniidae*

Niewielkie ptaki nadrzewne. Szczęka hakowato zakrzywiona i zaopatrzona w mały występ, tzw. ząb (rys. 44). Nogi mocne o krótkim skoku, pazury silne; skrzydła krótkie, zaokrąglone. Lot powolny, falisty. Ogon dość długi, schodkowaty; ptaki poruszają nim często w różne strony. Na ziemi dzierzbowate poruszają się sprawnie (skaczą). Przypominają z usposobienia ptaki drapieżne; często przesiadują na wierzchołkach drzew, krzewów, na słupach, drutach telegraficznych itp., wypatrując zdobyczy (głównie owady oraz drobne kręgowce). Nadmiar zdobyczy nasadzają na ciernie. Pożyteczne. Chronione.

Rys. 44. Głowa dzierzby
1 — „ząb”

Na terenie kraju występują 4 gatunki (3 lęgowe i przelotne, 1 osiadły i zalatujący):

dzierzba srokosz — *Lanius excubitor* L. (tablica XCII),

dzierzba czarnoczelna — *Lanius minor* Gm. (tablica XCII),

dzierzba rudogłowa — *Lanius senator* L. (tablica XCIII),

dzierzba gąsiorek — *Lanius collurio* L. (tablica XCIV).

Rodzina: **Szpakowate** — *Sturnidae*

Niewielkie, silne ptaki o krępej budowie. Szyja krótka, dziób dość długi, spiczasty. Skrzydła dość długie, spiczaste, ogon krótki; nogi silne o stosunkowo krótkim skoku. Upierzenie sztywne, połyskujące; pióra na szyi i piersi wydłużone, zakończone języczkowato. Obie płci podobnie ubarwione. Latają szybko i wytrwale. Chodzą dobrze; zwinnie poruszają się wśród gałęzi. Ruchliwe i towarzyskie. Dziuplaki i gniazdownicy. Pożywienie: owady, dżdżownice, ślimaki, jagody itp. Bardzo pożyteczne. Chronione.

Na terenie kraju rodzina reprezentowana jest przez 2 gatunki (1 lęgowy i przelotny oraz 1 zalatujący — rzadki):

szpak — *Sturnus vulgaris* L. (tablica XCV),

pasterz różowy — *Pastor roseus* L.

Rodzina: **Łuszczakowate** — *Fringillidae*

Najliczniejsza z rodzin omawianego podrzędu. Należą tu przeważnie ptaki małe (wielkości wróbla). Głowa krótka i gruba, silnie umięśniona. Dziób krótki, masywny (szeroki u nasady), stożkowaty, o ostrych krawęd-

dziach, przystosowany do wyluskiwania nasion (rys. 45). Nogi silne, o krótkim skoku. Samce są zwykle ładniej ubarwione niż samice i nieźle śpiewają. Młode są podobne do samicy. W okresie lęgów żyją parami, potem

Rys. 45. Głowa łuszczaka

łącząc się w gromadki. Wiją gniazda wolne, niektóre gatunki gnieźdzą się w dziuplach itp. Gniazdownicy. Pożywienie: nasiona, pączki i miękkie części roślin oraz owady. Znaczna większość karmi swe młode owadami i dlatego

łuszczakowate mają dość duże znaczenie w biologicznej ochronie roślin, tym bardziej że wiele gatunków występuje bardzo licznie. Gatunki krajowe (z dwoma wyjątkami) objęte są ochroną. Rodzina reprezentowana jest u nas przez 22 gatunki, z których 17

związanych jest bliżej z lasem:

- grubodziób** — *Coccothraustes coccothraustes* L. (tablica XCVI),
- dzwoniec** — *Chloris chloris* L. (tablica XCVII),
- szczygieł** — *Carduelis carduelis* L. (tablica XCVIII),
- czyżyk** — *Carduelis spinus* L. (tablica XCIX),
- makolągwa** — *Carduelis cannabina* L. (tablica C),
- czeczotka** — *Carduelis flammea* L. (tablica C),
- kulczyk** — *Serinus canaria* L.,
- gil** — *Pyrrhula pyrrhula* L. (tablica CI),
- dziwonia** — *Carpodacus erythrinus* Pall.,
- łuskowiec** — *Pinnicola enucleator* L.,
- krzyżodziób świerkowy** — *Loxia curvirostra* L. (tablica CII),
- krzyżodziób sosnowy** — *Loxia pytyopsittacus* Borkh. (rzadki),
- krzyżodziób dwupręgowy** — *Loxia leucoptera* Gm. (rzadki),
- zięba** — *Fringilla coelebs* L. (tablica CIII),
- zięba jer** — *Fringilla montifringilla* L.,
- trznadel** — *Emberiza citrinella* L. (tablica CIV),
- ortolan** — *Emberiza hortulana* L. (tablica CV),
- potrzyszcz** — *Emberiza calandra* L.,
- potrzos** — *Emberiza schoeniclus* L.,
- śniegula** — *Plectrophenax nivalis* L.,
- wróbel** — *Passer domesticus* L. (tablica CVI),
- mazurek** — *Passer montanus* L. (tablica CVII).

**BARWNE TABLICE
I OPISY PTAKÓW**

Czapla siwa — *Ardea cinerea* L.

Największa z czapli europejskich, nieco mniejsza od bociana białego. Dł. 95 cm, rozp. 175 cm, ciężar 1,2—2 kg.¹ Obie płci jednak ubarwione. Młode mają upierzenie bardziej szare, zwłaszcza na głowie i szyi, upstrzonej plamkami; czub krótki, szary.

W Polsce pospolity, ale nieliczny ptak lęgowy i przelotny. Przylatuje w III—IV². Odlot ptaków starych w IX—X, a młodych w końcu VII—VIII. Czaple wędrują niewielkimi grupami. Zimowiska — w krajach śródziemnomorskich i w Afryce.

Czaple siwą spotykamy nad rzekami i jeziorami, niekiedy na podmokłych łąkach. Bardzo ostrożna i płochliwa. Zeruje głównie o zmroku i w nocy (czasem za dnia) na płytkich wodach, nierzadko na bagnach, łąkach i ścierniskach. Zdobyczy wypatruje stojąc nieruchomo lub (rzadziej) chodząc długim, wolnym, posuwistym krokiem i rytmicznie kiwając głową i szyją. Zobaczywszy ofiarę, błyskawicznym pchnięciem dzioba ku przodowi chwytą ją i połyka, unosząc dziób w górę.

Wypoczywając często przesiaduje na wierzchołkach lub bocznych (wystających) gałęziach drzew. Na sinawym tle nieba lub gałęzi jest dość trudna do zauważenia.

Głos czapli jest głośny i ostry („kreiik, kreik”).

Gnieździ się przeważnie koloniami (niekiedy dużymi), zwykle na wysokich drzewach w lasach, czasem do 20 km od wód. Jest przywiązana do legowisk, użytkując gniazdo przez kilka lat. Duże i płaskie gniazdo budują obie płci z chrustu i gałęzi. Okres lęgów od końca III do VI; 3—5 jasno-niebieskawo-zielonawych jaj wysiadują oboje rodzice przez 25—30 dni. Młode zaczynają stawać na gnieździe po 14 dniach od chwili wyklucia się z jaj; mniej więcej po 40 dniach dobrze łążą po grubych gałęziach w pobliżu gniazda (lub chodzą po ziemi), a po 60 dniach od chwili wylęgu dość dobrze latają i w kilka tygodni potem (VII—VIII) zaczynają odloty na zimowiska. Jeden lęg w roku. Młode samice są dojrzałe płciowo po 1, samce — po 2 roku życia.

Pożywienie: przeważnie małe ryby, drobne płazy, skorupiaki, ślimaki, owady itd.; nierzadko jaszczurki, myszowate gryzonie, drobne (młode) ptaki i jaja. Czapla siwa niesłusznie uważana jest za groźnego szkodnika gospodarstw rybnych; tylko przy licznych nalotach na stawy może wyrządzić szkody w narybku. Należy do ptaków łownych; mięso jej nadaje się do jedzenia.

¹ Dł. — długość ciała, rozp. — rozpiętość skrzydeł, ciężar — ciężar ciała.

² Cyfry rzymskie oznaczają miesiące.

Czapla siwa (*Ardea cinerea* L.)

Bocian czarny — *Ciconia nigra* L.

Jest wielkości bociana białego. Dł. 90 cm, rozp. 190 cm, ciężar 2,5—3 kg. Obie pici podobnie ubarwione. Młode w pierwszym upierzeniu są matowo-ciemno-brunatne z jaśniejszymi brunatnymi obramowaniami piór; spód ciała biały, dziób i nogi oliwkowoszare.

W Polsce dość rzadki gatunek lęgowy i przelotny. Zamieszkuje mało zagospodarowane, rozległe, podmokłe lasy, zwłaszcza w okolicach obfitujących w wody, wilgotne łąki i większe zarośnięte bagna. Przelatuje w drugiej połowie III i w IV, odlatuje w VIII—IX. Zimuje w środkowej i południowej Afryce.

Bardzo ostrożny i płochliwy. Żyje samotnymi parami z dala od innych par. Klekocze rzadko, wydaje też głosy syczące („ch ch cheli”). Spotkać go można przeważnie o świcie na łąkach śródleśnych, szerokich duktach itp. Gniazdo z chrustu i gałęzi buduje w koronach wysokich drzew liściastych. W IV—V samica składa 4 białe jaja, wysiadywane przez oboje rodziców (ale głównie przez samicę) przez 35—36 dni. Młode latają po 65 dniach od chwili wyklucia się z jaj. Dojrzałość płciową uzyskują w 3 roku życia.

Pożywienie: przeważnie drobne kręgowce: małe ryby, płazy, gady, młode drobne ptaki i małe ssaki (np. myszowate). Pewną domieszczę stanowią owady, skorupiaki i ślimaki. Bocian czarny objęty jest ochroną gatunkową.

* * *

Na skrajach lasu gnieździ się niekiedy bocian biały (*Ciconia ciconia* L.). Z postaci i wielkości jest podobny do bociana czarnego. Ubarwienie ma białe, lotki czarne. Dziób i nogi u ptaków starych są czerwone, u młodych — czarniawe. Pospolity ptak lęgowy i przelotny. Przelatuje w III, odlatuje w VIII—IX; zimuje w Afryce. Gnieździ się najczęściej na dachach zabudowań, czasem w koronach drzew na skrajach lasów. Samica buduje duże gniazdo z chrustu, samiec donosi materiały. Gniazdo użytkowane jest zwykle przez szereg lat. Jaja białe, przeważnie 3—5 sztuk, wysiadują za dnia na zmianę oboje rodzice, w nocy — samica. Wysiadywanie trwa 32 dni. Młode pozostają w gnieździe około 2,5 miesiąca. Jeden lęg w roku. Pożywienie jak u bociana czarnego, ale o znacznie większym udziale owadów. Objęty jest ochroną gatunkową.

Bocian czarny (*Ciconia nigra* L.)

Orzeł przedni — *Aquila chrysaetos* L.

Ptak duży (wielkości gęsi) o krępej i silnej budowie ciała. Największy z naszych orłów; samice większe od samców. Dł. 80—89 cm, rozp. 190—230 cm, ciężar samicy do 5 kg, samca — do 4 kg. Ubarwienie obu płci jednakowe. Ptaki stare (od 6 roku życia) są jednobarwne — rdzawobrunatne; pióra na potylicy, a zwłaszcza na karku są wydłużone i zaostrome, tworzą krótką żółtawozłotą, charakterystyczną grzywę. Ogon brunatny, dość krótki i lekko zaokrąglony; w części nasadowej z jasnymi plowymi lub szarymi (mniej lub bardziej wyraźnymi) poprzecznymi plamami i przepaskami oraz ciemnym końcem. Sylwetka orła przedniego (starego ptaka) w locie jest pokazana na rys. 20 a.

Ptak młody, umiejący już latać, jest ciemnobrunatny, z pojedynczymi białymi piórami na piersi i brzuchu. Na spodniej stronie skrzydeł ma w okolicy nasady lotek I i II rzędu (prawie aż do 1/2 lotek) dużą podłużną białą plamę, wyraźnie widoczną na sylwecie w locie (rys. 20 b). Ogon od nasady do około 2/3 długości jest biały (z wiekiem ptaka ciemnieje; pojawiają się coraz liczniejsze plamy i smugi); na końcu ogona szeroka, brunatna przepaska. Skok upierzony aż po palce (rys. 17 b).

W Polsce orzeł przedni jest dość rzadkim gatunkiem zalatującym i bardzo rzadkim osiadłym gniazdowym (Tatry, Bieszczady, Mazury). Zamieszkuje góry, lasy górskie i rozległe okolice skaliste na nizinach i wybrzeżach morskich oraz stepy. Okres godowy i gniazdowania III—V. W okresie godowym obie płci odbywają loty tokowe, długo krążąc wysoko nad zamieszkiwaną okolicą i wykonując ewolucje powietrzne. Orzeł przedni zakłada gniazdo na skałach lub na starych drzewach; buduje je z gałęzi i chrustu. Nie prześladowany — użytkuje gniazdo przez szereg lat, co roku je nadbudowując, tak że nierzadko osiąga ono średnicę do około 2 m. Składa (w III) 1, 2 lub 3 jaja, białe z rdzawobrunatnymi i niewyraźnymi matowofioletowymi różnej wielkości plamami.

Wysiadują oboje rodzice przez 45 dni. Pisklęta pokryte są gęstym białym puchem; rodzą się ślepe, a po 14 dniach widzą. Mniej więcej po 55 dniach opuszczają gniazdo, a po 80 dniach od chwili wyklucia się z jaj umieją latać; dojrzałość płciową osiągają dopiero w 5 lub 6 roku życia.

Orzeł przedni chętnie się kąpie w wodzie i wypija stosunkowo dużo wody. Zdobyczy wypatruje z lotu. Żywi się większymi ptakami i niewielkimi ssakami. Napada na zające, króliki, lisy, psy, czasem na koźleta sarn, owieczki, kuropatwy, cietrzewie, bociany, kaczki, gęsi, niekiedy na drób; chętnie pożera padlinę. Atakując składa skrzydła i rzucając się w przód z dużą gwałtownością i szybkością, wbija w ofiarę szpony. Zdobycz unosi w pazurach i w zacisznym miejscu, często jeszcze żywą, rozrywa dziobem i pożera. W Azji do dnia dzisiejszego używany jest do polowań; wyjątkowo silne egzemplarze pokonują nawet wilka.

Orzeł przedni (*Aquila chrysaetos* L.)

Orlik krzykliwy — *Aquila pomarina* Br.

Z wyglądu jest podobny do orła przedniego, ale znacznie mniejszy; najmniejszy z orłów krajowych. Dł. 65—70 cm, rozp. 170—185 cm, ciężar do 1,5 kg. Samice są nieco większe od samców. Obie płci podobnie ubarwione. Ptaki młode ciemno-brunatnawo-kawowe z lekkim purpurowym połyskiem; na karku mniej lub bardziej wyraźna rdzawa lub płowa plama. Grzbiet niewyraźnie plamisty, pierś delikatnie podłużnie sztrychowana¹. Pokrywy podogonowe rdzawożółte. Z wiekiem upierzenie nieco ciemniejsze. Ogon brunatny. Nogi dość długie, skok opierzony aż do palców. Niektóre egzemplarze są bardzo podobne do orlika grubodziobego. Sylwetka w locie pokazana jest na rys. 20 g.

W Polsce dość rzadki gatunek lęgowy (przylatuje w III, odlatuje w X), gnieźdzący się dość licznie w województwach północno-wschodnich (zwłaszcza na Mazurach i w Białostockiem); w zachodniej części kraju jest na ogół rzadki. Orlik występuje w okolicach lesistych z licznymi wodami, bagnami, mokradłami lub łąkami. Zamieszkuje najczęściej wilgotne lasy liściaste lub mieszane; w borach sosnowych lub świerkowych jest rzadszy. Często (zwłaszcza w okresie godowym) krąży nad lasem zataczając duże kręgi lub przesiaduje na suchych wierzchołkach najwyższych drzew leśnych. Nierzadko też zlatuje na ziemię (po której dość dobrze chodzi), poszukując pożywienia między drzewami lub na lukach, łąkach i mokradłach.

Głos orlika jest charakterystyczny; przypomina przytłumione szczekanie pieska: „gef-gef-gef, kjek kjek kjek”. Czasem odzywa się przeciągłym: „wiii-wiii-wiii”.

Niewielkie gniazdo z chrustu ścięte przy pniu na wysokich drzewach: na liściastych, na świerkach, rzadziej na sosnach. Boki gniazda „przysrajają” zielonymi gałązkami. W pierwszych dniach mają samica składa 2 (czasem 1 lub 3) jaja, białe w czerwono-brunatne i (mniej wyraźne) fioletowawe gęste plamy, układające się w wieniec na grubszym końcu. Wyśiaduje samica, przez 33 (?) dni. Pisklęta rodzą się okryte szarym puchem, są bardzo niedołążne i w pierwszych dniach prawie ślepe. Zwykle wychowuje się tylko jedno piskle.

Orlik jest ptakiem słabym i bojaźliwym; obyczajami przypomina myszołowa. Wbrew mniemaniu wielu leśników nie wyrządza szkód w drobnych zwierzętach lownych. Podstawę pożywienia stanowią żaby, węże, jaszczurki, ślimaki, dżdżownice i duże owady. Nierzadko łowi krety, myszowate gryzonie i czasem słabo latające młode drobne ptaki. Gatunek pożyteczny, objęty ochroną.

¹ Sztrychowanie — podłużne, kreskowane ciemne plamki, wzdłuż stosiny pióra.

Orlik krzykliwy (*Aquila pomarina* Br.)

Orlik grubodzioby — *Aquila clanga* Pall.

Podobny bardzo do orlika krzykliwego, ale nieco większy; jest ciemniej ubarwiony (niektóre egzemplarze są brunatnoczarne), na końcach łotek ramieniowych, na nadlotkach i końcach sterówek — zwłaszcza u ptaków młodych — występują mniej lub bardziej wyraźne białe plamy. Dziób znacznie silniejszy niż u orlika krzykliwego. Sylwetka orlika grubodziobego pokazana jest na rys. 20 h.

W Polsce jest o wiele rzadszy niż o. krzykliwy; występuje nielicznie, gnieźdząc się miejscami w rozległych, pierwotnych lasach północno-wschodniej części kraju, zwykle w pobliżu wód. Gatunek lęgowy i zalatujący. Głos ma podobny jak orlik krzykliwy, ale bardziej metaliczny.

Pożywienia poszukuje na łąkach, polanach śródleśnych i nad brzegami wód. Zjada żaby, gady, ryby, drobne gryzonie (myszowate), pisklęta mniejszych ptaków, często wodnych (łyśki, kurki wodne itp.), niekiedy owady. Pożyteczny, objęty ochroną gatunkową.

Orlik grubodzioby (*Aquila clanga* Pall.)

Bielik — *Haliaeetus albicilla* L.

Największy krajowy ptak drapieżny. Podobny nieco do orła przedniego. Skok w części dolnej nieopierzony. Ogon krótki, klinowaty, u ptaków starych (od 6 roku życia) — biały. Ptaki młode są szarobrunatne z białymi plamami na piersi i grzbiecie, ogon szarobrunatny z białymi krawędziami. Dł. 85—95 cm, rozp. 220—250 cm, ciężar samicy — 5,5 kg, samca — 4 kg. Sylwetkę bielika w locie przedstawia rys. 20 c, d.

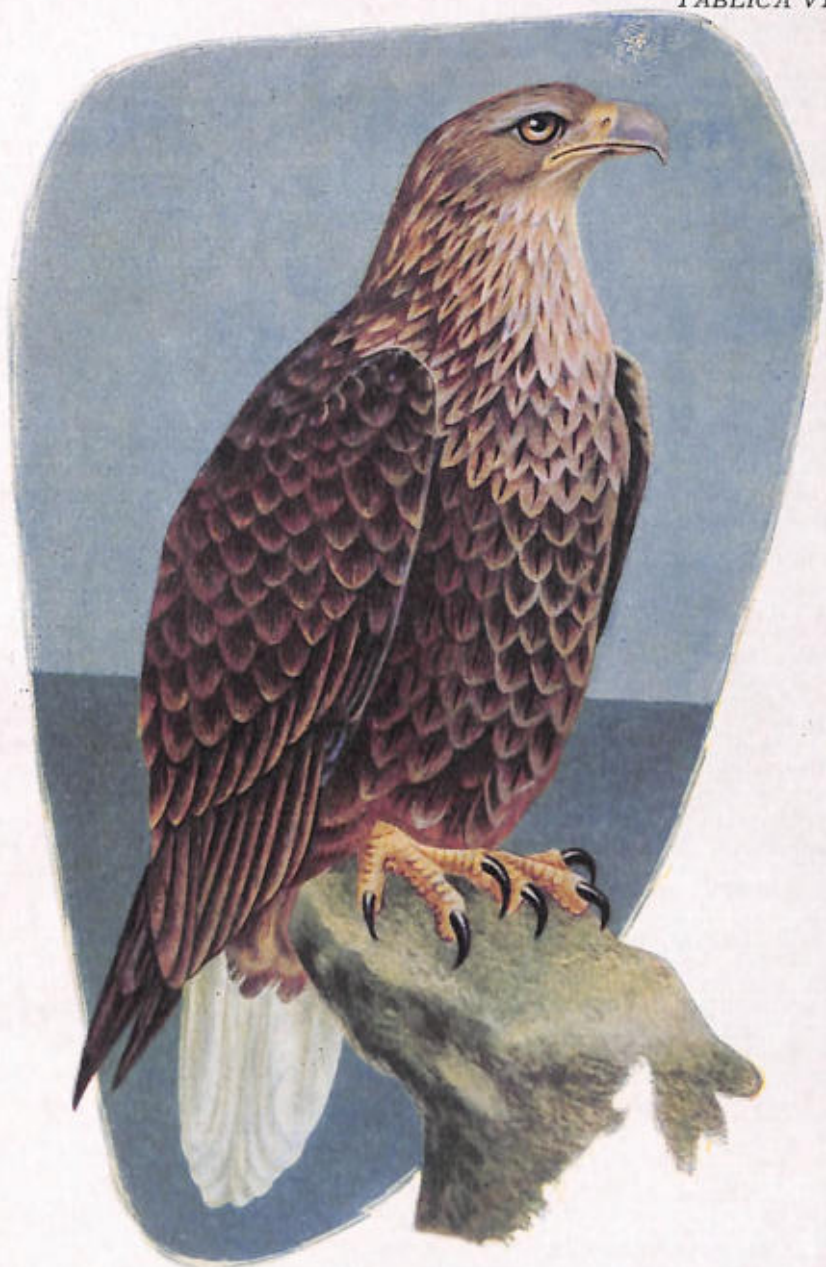
W Polsce bielik jest dość rzadkim ptakiem (jednak częściej spotykanym niż orzeł przedni), zalatującym i osiadłym (gniazdowym) na Mazurach, Pomorzu (zwłaszcza Wyspa Wolin i okolice Zalewu Szczecińskiego), miejscami na Śląsku, w woj. wrocławskim i poznańskim.

Zamieszkuje okolice lesiste z większymi jeziorami i rzekami, najczęściej w pobliżu zalewów i wybrzeży morskich. Chętnie kąpie się w wodzie. Odzywa się ostrym, kraczącym głosem: „krak krak, rra rra rra, kyrk kyrk kyrk”.

Okres gniazdowania IV—VI; u nas gnieździ się w koronach starych drzew w rozległych lasach w pobliżu morza i większych jezior. Gniazdo bardzo duże, budowane z gałęzi i chrustu, wyścielane gałązkami i miękkimi częściami roślin. Składa 2 (3) białe jaja, które wysiadują oboje rodzice przez 35 dni. Pisklęta widzą od pierwszego dnia; odzywają się kwiczącymi głosami. Młode latają dopiero po upływie 2,5 miesiąca od chwili wyklucia się z jaj. Jeden lęg w roku.

W Polsce bielik należy do najsilniejszych i najgroźniejszych drapieżników. Na zdobycz poluje w miejscach otwartych; wytrwałym lotem forsuje ptaki i ssaki, po czym zmęczone zabija. Łupem bielika padają przezważnie kaczki, gęsi, nury, perkozy, łyski, kormorany, czaple i inne, a nawet rybołowy; plądruje również gniazda większych ptaków, zwłaszcza wodnych. Ze ssaków atakuje zające, lisy i (niekiedy) sarny. Chętnie zjada padlinę, do której łatwo go zwabić. Żywi się również rybami. Poluje często na morzu, daleko od brzegów. Jeśli się zmęczy, wypoczywa na falach, szeroko rozkładając skrzydła.

Bielik jest bardzo żarłoczny i może wyrządzać szkody w gospodarstwie łowieckim, ale ze względu na to, że występuje nielicznie, otoczony jest opieką i ochroną gatunkową.

Bielik (*Haliaeetus albicilla* L.)

Trzmiełojad — *Pernis apivorus* L.

Nieco większy od wrony siwej. Dł. 55 — 62 cm, rozp. 110 — 140 cm, ciężar 70 — 95 dkg. Ubarwienie zmienne, u ptaków starych często takie jak na tablicy XIII. U samca głowa jest popielatoszara, u samicy podobnie ubarwiona jak grzbiet. Ptaki młode (w pierwszym upierzeniu) często mają głowę płowo znaczną, stronę brzuszną zaś silnie brunatno sztrychowaną. Cechy charakterystyczne: 1) brak szpecin na kantarze i przy nasadzie dzioba; miejsca te porośnięte są drobnymi (przypominającymi łuski) piórkami, lepiej zabezpieczającymi ciało przed ukłuciami żądeł trzmieli i os, którymi trzmiełojad przeważnie się żywi; 2) szerokie ciemne, poprzeczne (dwie) przepaski w górnej połowie ogona i szeroki ciemny, biało obrzeżony pas na końcu ogona. Sylwetka trzmiełojada w locie przedstawiona jest na rys. 21 c: Jest często mylony z myszółowem zwyczajnym.

Trzmiełojad jest dość liczny gatunkiem lęgowym i przelotnym. Przylatuje w IV — V; w VIII — X odlatuje i przelatuje niewielkimi grupami. Zimuje w Afryce, w strefie tropikalnej. Zamieszkuje liczniej okolice pólotwarze, w których niewielkie prześwietlone lasy (zwłaszcza liściaste i mieszane) przylegają do łąk, pól uprawnych, nieużytków, pastwisk itp. W większych lasach trzyma się ich obrzeży. Sposobem lotu przypomina myszółowa zwyczajnego, dość często bowiem krąży nad okolicą, przy czym nierzadko posługuje się lotem żaglowym. Trzepocząc skrzydłami czasem zawisa w powietrzu. Często przesiaduje na słupach, palach, kamieniach granicznych lub suchych wierzchołkach drzew, wypatrując zdobyczy. Dobrze chodzi po ziemi (lepiej niż inne gatunki drapieżnych), nierzadko „pieszo” poszukuje pożywienia.

Na ogół jest milczący; rzadko odzywa się ostrym, gwizdzącym głosem. Przy gnieździe często wydaje głosy: „tek tek tek”, przypominające pracę dalekiego motoru.

Trzmiełojad jest mało ostrożny i często pada ofiarą „myśliwych”, biorących go za gołębiarza.

Okres godowy i gniazdowania rozpoczyna dość późno, w połowie V i w VI (a nawet w VII). Gnieździ się przeważnie w lasach, czasem w większych grupach drzew pośród pól. Zajmuje stare gniazda wron lub innych większych ptaków; własne buduje rzadko. Gniazdo „przystraja” zielonymi gałązkami, które często zmienia. Składa 2 lub 3 jaja; są one okrągławe, zielonawożółte lub żółtawe, bardzo gęsto rdzawo i brunatno plamiste. Jaja wysiadują oboje rodzice przez 32 dni. Młode pozostają w gnieździe przez około 35 dni. Jeden lęg w roku.

Ulubionym pożywieniem trzmiełojada są larwy i poczwarki trzmieli i os; po wypatrzeniu ich gniazda trzmiełojad wygrzebuje je pazurami z ziemi, przy czym potrafi chwycić w dziób atakujące go rozdrażnione owady. Zjada też inne owady (np. duże szarańczaki, kózkowate, chrabąszcze, guniaki), poza tym żaby, małe gady, czasem młode drobne ptaki i myszowate gryzonie. Zdobyczy wypatruje w locie lub z zasiadki, czasem poszukuje jej chodząc. Należy do ptaków pożytecznych, objętych ochroną gatunkową.

Trzmielojad (*Pernis apivorus* L.)

Myszołów włochaty — *Buteo lagopus* Brünn.

Nieco większy od myszołowa zwyczajnego. Dł. 55—60 cm, rozp. 140—150 cm, ciężar 75—110 dkg. Cechy charakterystyczne: 1) skok opierzony aż do palców, 2) ogon biały, na końcu obrzeżony szeroką brunatną przepaską, przed którą znajdują się mniej lub bardziej wyraźne 1—3 pręgi. Sylwetka myszołowa włochatego w locie podana jest na rys. 21 b.

Zamieszkuje tundry i lasotundry Eurazji i Ameryki Płn. U nas jest częstym i pospolitym „gościem zimowym”. Przylatuje w X, koczuje u nas przez miesiące zimowe i odlatuje w końcu III lub w IV.

Z obyczajów, lotu i głosu przypomina myszołowa zwyczajnego. Częściej spotykamy go w okolicach otwartych, rzadziej w półotwartych. W głębi lasów nie przebywa, spotykamy go natomiast na skrajach lasów lub obrzeżach większych enklaw (polan śródleśnych itp.). Łupu wypatruje z lotu, bardzo często „zawisa” nad obserwowanym miejscem (podobnie jak polująca pustułka). Przesiadując na wierzchołkach drzew, zwłaszcza śródpolnych, słupach, kopcach, kamieniach granicznych i kretowiskach, poluje również z zasiadki.

Podstawę pożywienia myszołowa włochatego stanowią drobne gryzonie (zjada dziennie do 30 myszy lub norników). W okresie śnieżnych zim — zmuszony głodem — napada czasem na kuropatwy, bażanty, drób, a nawet zające, lecz jak stwierdzono — zwykle na osobniki słabe i chore. Nie gardzi padliną. Należy do pożytecznych ptaków drapieżnych. W ojczyźnie swojej myszołów włochaty gnieździ się na ziemi, skałach lub drzewach. Okres gniazdowania IV—VII. Składa przeważnie 3 jaja a w lata obfitujące w gryzonie — do 6 jaj. Wysiaduje samica w okresie około 31 dni; młode pozostają w gnieździe przez około 5 tygodni.

Myszołów włochaty objęty jest u nas ochroną gatunkową.

Myszolów włochaty (*Buteo lagopus* Brunn.)

Jastrząb gołębiarz — *Accipiter gentilis* L.

Mniej więcej o połowę większy od wrony siewej. Skrzydła krótkie, ogon długi z 4 pręgami. Dł. 53 — 65 cm, rozp. 101 — 120 cm, ciężar samca 70 dkg, samicy do 130 dkg. Samice są prawie o $\frac{1}{3}$ większe od samców. Ubarwienie ptaków starych różni się znacznie od ubarwienia ptaków młodych (do drugiego roku życia). Sylwetkę gołębiarza podano na rys. 21 d, e.

Jastrząb gołębiarz jest w Polsce dość pospolitym gatunkiem osiadłym i przelotnym. Zamieszkuje lasy różnego typu. Trzyma się drzewostanów starszych, silniej prześwietlonych lub obrzeży lasów. W okresie wiosny aż do wylęgu piskląt przebywa i poluje przeważnie w lesie, mając tu dostateczną ilość pożywienia (głównie młode ptaki i ssaki).

W lesie łat jastrzębia gołębiarza za zdobyczą jest dość szybki oraz (dzięki krótkim skrzydłom i długiemu ogonowi) zwinny i zwrotny, tak że drapieżnik ten w pogoni za ofiarą z łatwością omija pnie drzew i inne przeszkody. W okresie wykarmiania młodych odwiedza okolice otwarte i często zalatuje do osiedli ludzkich, porywając gołębie i drób. W jesieni i w zimie częściej spotykamy go na przestrzeniach otwartych niż w lesie.

Jastrząb gołębiarz należy do śmiałych drapieżników; poluje przeważnie samotnie. Zdobyczą wypatruje z zasiadki, przesiadując w ukryciu na specjalnie wybranych drzewach („czatowniach”), lub z lotu patrolowego. Atakuje bardzo gwałtownie; pochwywszy zdobyczą głęboko wbija w nią szpony, które działając na podobieństwo sztyletów szybko zabijają ofiarę.

Odzywa się dość rzadko przeciągłym (miauczącym) głosem: „hije hije” przestraszony zaś lub zraniony — ostrym: „kri kri kri”. Jest przywiązany do swego terenu łowieckiego, podobnie jak i do miejsc gniazdowania. Gnieździ się przeważnie w lasach. Duże gniazdo z chrustu buduje na wysokich drzewach, umieszczając je zwykle w pobliżu wierzchołka przy pniu lub w rozwidleniu grubszego konara. Nierzadko zajmuje opuszczone większe gniazda innych ptaków drapieżnych. Nie płoszy — użytkuje gniazdo przez szereg lat; co roku je poprawia i nadbudowuje. Brzegi gniazda osłania („przystaja”) zielonymi gałązkami. Zeszłoroczne gniazdo para gołębiarzy zaczyna odwiedzać niekiedy już w lutym. W porze godowej samce odbywają loty tokowe nad miejscem gniazdowania. W końcu IV lub w V samica składa 3 do 5 jaj, zwykle jednobarwnych, białych, z brudnozielonkawym odcieniem; niekiedy są one żółtawo lub szaro chmurkowane. Wysiadują „twardo” oboje rodzice (głównie samica) przez 36 — 38 dni. Pisklęta wylęgają się pokryte gęstym białym puchem, tak że przypominają kłębki waty. Zdolność lotu osiągają po około 6 tygodniach od chwili wyklucia się z jaj. Młode opuszczają gniazdo, zanim nauczą się latać i przesiadują przez kilkanaście dni na gałęziach pobliskich drzew.

Podstawę pożywienia gołębiarza stanowią ptaki (około 85% zdobyczy), np. z rodziny gołębiowatych, drozdowatych, mniejsze krukowate (sójki, kawki, wrony, gawrony), kuropatwy, bażanty (zwłaszcza młode), drób domowy, dzikie kaczki itp. oraz niewielkie ssaki (około 15%), w większości gryzonie, np. wiewiórki, króliki, zające (młode) i inne mniejsze.

Wśród myśliwych jastrząb gołębiarz uchodzi za bardzo groźnego szkodnika. Stanowisko takie jest siuszne w rewirach, gdzie gołębiarze występują liczniej, zwłaszcza gdy prowadzi się hodowlę bażantów i kuropatw. Pojedyncze, sporadycznie występujące egzemplarze jastrzębia gołębiarza w łowisku spełniają w pewnym sensie funkcję „policji sanitarnej”; gołębiarz bardzo często napada na zwierzęta chore, przeprowadzając w ten sposób naturalną selekcję. Gołębiarz nie jest objęty ochroną.

Jastrząb gołębiarz (*Accipiter gentilis* L.)
z lewej — stary ptak, z prawej — młody ptak

Krogulec — *Accipiter nisus* L.

Z kształtów ciała i ubarwienia podobny do jastrzębia gołębiarza, ale znacznie od niego mniejszy. Dł. 30—39 cm, rozp. 60—80 cm, ciężar samicy 21—30 dkg, samca 15—17 dkg. Stara samica osiąga wielkość gołębia i ubarwieniem przypomina samca jastrzębia gołębiarza. Młode (lotne) z ubarwienia podobne są do samicy: spód ciała mają nieregularnie poprzecznie grubo prążkowany, na wolu pojedyncze sercowate ciemnobrunatne plamki. Sylwetka krogulca w locie pokazana jest na rys. 21 f.

Pospolity dość liczny gatunek osiadły i przelotny. Zamieszkuje niewielkie rozluźnione i lukowate lasy, gaje oraz zarośla pośród półotwartych i otwartych przestrzeni, tam gdzie żyją większe ilości drobnych ptaków śpiewających. W większych masywach leśnych jest na ogół rzadki; przebywa na ich obrzeżach.

Głos — przeciągłe, zawodzące „kiee kiee kiee” — najczęściej odzywa się w pobliżu gniazda.

Gnieździ się przeważnie w lasach (częściej w iglastych i mieszanych niż w liściastych), zwłaszcza w młodszych drzewostanach (żerdziowiny, drągowiny), czasem w młodnikach i zapustach; chętnie na drzewach iglastych (zwłaszcza na świerkach) rosnących w pobliżu linii i dróg wywozowych, enklaw itp. Gniazdo umieszcza przy pniu w podszczytowej części korony, dobrze ukryte w gałęziach. Czasem zajmuje opuszczone gniazda wron, sojek itp.

Okres gniazdowania rozpoczyna późno (w połowie V lub w VI). Samica składa zwykle 4—6, czasem 7—8 jaj; są one zielonkawobiałe w brunatne kropki i plamki (czasem brunatnawo chmurkowane); wysiaduje je „twardo” przez 30—32 dni. Młode pozostają w gnieździe przez 24—28 dni, a przez następne 8—12 dni przesiadują na drzewach w pobliżu gniazda i uczą się latać.

Krogulec jest śmiałym i zuchwałym drapieżnikiem, wypatrującym łupu przeważnie z zasiadki. Atakując leci przeważnie nisko nad ziemią, zrzęcznie omijając krzewy i drzewa; między drzewami lot ma bardzo zwrotny i dość szybki. Łupem krogulca padają przeważnie (około 92%) pospolite liczne drobne ptaki śpiewające (np. wróble, żyby, dzwońce, trznadłe i inne). Silniejsza samica nierzadko atakuje również ptaki większe, np. sójki, kuropatwy itp. Drobne ssaki (głównie gryzonie) stanowią około 7% zdobyczy krogulca, a większe owady około 1%. Krogulec unosi ofiarę w szponach w spokojne (ulubione) miejsca, np. luki w młodnikach lub w zapustach, gdzie na pniakach, kopcach itp. skubie ją, rozrywa i zjada. Nie dojedzone resztki odwiedza następnego dnia.

Dla gospodarstwa łowieckiego jest na ogół gatunkiem obojętnym. Z punktu widzenia ochrony lasu uchodzi za szkodnika wskutek wylapywania ptaków owadożernych. Krogulec nie jest objęty ochroną gatunkową.

Krogulec (*Accipiter nisus* L.)
z lewej — samica, z prawej — samiec

Kania rdzawa — *Milvus milvus* L.

Nieco większa i bardziej wysmukła od myszolowa zwyczajnego. Dł. 65—72 cm, rozp. 145—155 cm, ciężar 100 dkg. Najładniej ubarwiony krajowy ptak drapieżny. Ubarwienie obu płci podobne. Ogon rudy, długi i głęboko widłowo wycięty. Długie skrzydła u ptaka siedzącego dochodzą do końca ogona. Sylwetkę kani rdzawej w locie przedstawiono na rys. 21 g.

Nieliczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w III—IV, odlatuje w VIII—X, wędrując grupami. Zimuje zwykle w krajach śródziemnomorskich. Zamieszkuje okolice lesiste (tak w górach, jak i na nizinach); spotkać ją można najczęściej na obrzeżach lasów, w pobliżu łąk i pól, gdzie poszukuje pożywienia. Często występuje w okolicach bagnistych lub wilgotnych, ale nie jest tak związana z wodami (śródładowymi) jak kania czarna.

Obecność kani rdzawej w okolicy można łatwo stwierdzić, często bowiem lata ona wysoko i nierzadko posługuje się lotem żaglowym, zataczając duże kręgi. Loty takie odbywa najczęściej w okresie godowym („loty tokowe”). Przesiaduje też na suchych wierzchołkach wysokich drzew, gdzie wypoczywa lub wypatruje zdobyczy.

Głos ma miauczący, przeciągły: „hijeh-hijeh” lub „hi-hi-hija”.

Niewielkie, płaskie gniazdo buduje z chrustu na wysokich drzewach (lub zajmuje opuszczone gniazda wron), wyścielając je mchem, kawałkami papieru, gaigankami itp.

Przy końcu IV lub w V składa 3 lub 4 jaja matowobiałe lub z zielonawym odcieniem, z większymi nieregularnymi rdzawymi plamami i punktami oraz brunatnymi liniami. Wysiadują oboje rodzice (ale więcej samica) przez około 29 dni. Pisklęta są pokryte na plecach rudym, a na głowie, szyi i brzuchu białym puchem; w gnieździe pozostają przez około 35 dni; zdolność lotu osiągają po około 45 dniach od chwili wylęgu. Jeden lęg w roku.

Kania rdzawa poluje w miejscach otwartych, wypatrując zdobyczy w locie lub z zasiadki. Pożywienie: żaby, małe gady, drobne ssaki (np. myszy, szczury), drobne ptaki (zwłaszcza młode), nierzadko padlina, odpadki kuchenne, większe owady itp. Napastuje inne ptaki drapieżne, starając się zabrać im zdobycz lub zjada pozostawione przez nie szczątki ofiar. Należy do ptaków pożytecznych. Objęta jest ochroną gatunkową.

Kania rdzawa (*Milvus milvus* L.)

Kania czarna — *Milvus migrans* Bodd.

Z kształtów ciała podobna do kani rdzawej, ale nieco mniejsza i ciemno ubarwiona. Cechy charakterystyczne: 1) długi ogon nieznacznie widłowato wycięty, 2) skrzydła długie, sięgające do końca ogona u ptaka siedzącego. Dł. 56 cm, rozp. 136—145 cm, ciężar 90 dkg.

Sylwetkę kani czarnej w locie podano na rys. 21 h.

Nieliczny gatunek lęgowy; przylatuje w III lub IV, odlatuje w VIII—X. Wędruje małymi grupami.

Zamieszkuje przeważnie rozległe lasy niżowe, zwłaszcza w okolicach obfitujących w wody (śródlądowe); rzadsza w okolicach otwartych z grupami drzew. W zachodnich obszarach swego występowania zamieszkuje raczej okolice obfitujące w wody słodkie; w południowych i wschodnich obszarach występowania przebywa dość często w okolicach suchych. Najczęściej trzyma się obrzeży lasów w pobliżu wód, wilgotnych łąk, mokradł itp. Podobnie jak kania rdzawa lata, zataczając szerokie kręgi, przeważnie na dużych wysokościach nad zamieszkiwaną okolicą. Często prześiada na wierzchołkach najwyższych drzew („czatownie”).

Głos niski, przeciągły: „hije-hi-hi-hi-hi”; najczęściej słychać go w pobliżu gniazda.

Gnieździ się w lasach, na wysokich drzewach, nierzadko w pobliżu innych gniazd kań czarnych, czasem wśród kolonii czapli. Buduje gniazda własne z chrustu lub zajmuje gniazda opuszczone, np. przez wrony i, podobnie jak kania rdzawa, wyściela je papierami, galganami itp. W V składa 2—4 jaja, podobne do jaj kani rdzawej, ale mniejsze. Wysiadują oboje rodzice przez 28—30 dni. Młode po 45 dniach od chwili wyklucia się z jaj umieją latać.

Kania czarna poszukuje pożywienia przeważnie w miejscach otwartych, często na brzegach lub na powierzchni wód. Pożywienie: ryby (również martwe), płazy, drobne gady, małe ssaki i rzadziej ptaki (zwłaszcza młode) oraz duże owady. Zjada padlinę, np. zwierząt wyrzucanych przez fale na brzegi lub wylawianą z powierzchni wód. Napastuje inne ptaki drapieżne, starając się odebrać im zdobycz, lub zjada pozostawiane przez nie resztki. Nierzadko odwiedza osiedla ludzkie, gdzie wyszukuje odpadki kuchenne, a czasem (głodna) napada na młody drób. Objęta jest ochroną gatunkową.

Kania czarna (*Milvus migrans* Bodd.)

Myszołów zwyczajny — *Buteo buteo* L.

Najpospolitszy krajowy gatunek z rzędu drapieżnych. Jest prawie 2 razy większy od wrony siwej. Samice są większe od samców. Dł. 51—55 cm, rozp. 117—137 cm; ciężar samca 61—94 dkg, samicy 70—138 dkg. Obie płci są ubarwione podobnie; ubarwienie bardzo zmienne — od ciemnobrunatnego aż do płowego, najczęściej takie jak podano na tablicy VII. Cechy charakterystyczne: 1) skok nie opierzony („nagi”), 2) ogon poprzecznie wąsko pręgowany (do 10 pręg). Sylwetkę podano na rys. 21a.

Gatunek lęgowy, zalatujący lub osiadły¹. Przelatuje w końcu II lub w III (przelatuje w III—IV); odlatuje w IX—X (przelatuje XI—I). Większość naszych „gniazdowych” myszołówów spędza zimę w południowo-zachodniej Europie (np. we Francji i Hiszpanii).

Myszołów zwyczajny zamieszkuje i gnieździ się w lasach, występując w różnym nasileniu. W rozległych lasach spotykamy go zwykle na obrzeżach przylegających do pól i łąk. Często i chętnie przesiaduje na szczytach najwyższych drzew. Czasem gnieździ się w grupach wyższych drzew rosnących na otwartych przestrzeniach lub na skałach, wyjątkowo (w okolicach bezdrzewnych) na ziemi. Gniazdo, dość obszerne i płaskie, buduje z gałęzi, chrustu, wrzosów, traw itp., umieszczając je w pobliżu pnia w podszczytowej partii korony. Często zajmuje gniazda opuszczone przez inne ptaki drapieżne lub wrony. Gniazdo „przystraja” zielonymi gałązkami. W okresie godowym obie płci odbywają loty tokowe: zataczają wysoko w powietrzu szerokie kręgi nad okolicą i często krzyczą: „hijech-hijech”. W III, IV lub V samica składa przeważnie 2 lub 3 jaja brunatno lub rdzawo plamiste. Wysiadują oboje rodzice przez 28—35 dni. Pisklęta pokryte są gęstym szarawym puchem i mają białą plamę na tyle głowy (przypominają kłębuszki waty). Młode pozostają w gnieździe przez około 32 dni, potem wylazą z gniazda i przez 7—10 dni przesiadują w pobliżu na gałęziach. Początkowo pisklęta karmi tylko samica (samiec donosi pożywienie), potem — oboje rodzice. Młode myszołowy łatwo się oswiają i przywiązują do człowieka.

Myszołów zwyczajny poluje na przestrzeniach otwartych; wypatruje zdobycz z lotu, krążąc lub przelatując nad polami i łąkami (loty odbywają się zwykle na wysokości kilkunastu metrów nad ziemią).

Czasem, wypatrując ofiary, myszołów trzepocząc skrzydłami i szeroko (wachlarzowo) rozkładając ogon zawisa na kilka sekund w powietrzu. Wypatruje też zdobycz z zasiadki, przesiadując np. na wierzchołkach drzew śródpolnych, na stupach, kopcach, kamieniach granicznych itp. W wielu okolicach wieśniacy, znając myszołowa jako niestrudzonego łowcę myszy i norników, wbijają pośród swych pól uprawnych specjalne słupki z poprzeczkami na „czatownie” dla myszołówów (i sów). Myszołów zwyczajny atakuje zwierzęta siedzące lub biegnące; na lecące ptaki napada rzadko.

Podstawę pożywienia stanowią drobne gryzonie myszowate w lata obfitujące w myszy żywi się wyłącznie nimi; w okolicach gdzie nastąpiło masowe ich rozmnożenie, myszołowy gromadzą się licznie. W okresach gdy myszowatych nie ma — myszołów zjada żaby, ropuchy, jaszczurki, węże i większe owady, a czasem młode ptaki (np. małe kuropatwy, bażanty) oraz (rzadko) jajeczki. W żołądkach myszołówów znajdowano również w niewielkich ilościach szczątki kretów, ryjówek, a nawet szczurów, wiewiórek i lasic. Nie gardzi padliną.

Myszołów zwyczajny jest ptakiem bardzo pożytecznym. Oddaje duże usługi gospodarstwu rolnemu i leśnemu. Objęty jest ochroną gatunkową.

¹ Część naszych myszołówów pozostaje w kraju na zimę.

Myszołów zwyczajny (*Buteo buteo* L.)

Krótkoszon — *Circaëtus gallicus* Gm.

Znacznie większy od wrony. Głowa bardzo duża, kawowobrunatna, podobnie jak i górna część szyi. Oczy duże, zwrócone (jak u sów) ku przodowi. Woskówka i nogi szaroniebieskie. Dł. 65 — 70 cm, rozp. 160 — 180 cm, ciężar 200 dkg. Sylwetka krótkoszpona w locie jest przedstawiona na rys. 21 k.

W Polsce krótkoszon jest rzadkim ptakiem lęgowym (przylatuje w IV, odlatuje w IX). Typowy gatunek leśny; zamieszkuje rozległe, przeważnie wilgotne lasy (często w pobliżu jezior i rzek), obfitujące w enklawy i hałizny. W locie przypomina myszołowa. Głos ma podobny do głosu myszołowa: przeciągłe, miauczące „hije hije hije”. Poza tym odzywa się krótkim, urywanym „kia-kia-kia”, podobnie jak orzeł przedni.

Krótkoszon gnieździ się odosobnionymi parami w niektórych okolicach Polski (np. białostockie, rzeszowskie, lubelskie). Na okres gniazdowania (koniec V do VII) łączy się w pary, poza tym żyje samotnie. Jest ptakiem bardzo ostrożnym.

Gnieździ się na drzewach w lasach, w pobliżu łąk, enklaw i wód. Lęgi najczęściej rozpoczyna w V. Samica składa jedno, wyjątkowo dwa białe jaja. Wysiadują oboje rodzice przez około 36 dni. W okresie lęgów krótkoszpony często krążą w powietrzu wysoko nad gniazdem. Młode długo pozostają w gnieździe; zdolność samodzielnego życia osiągają po upływie około 75 dni od chwili wyklucia się z jaj.

Krótkoszon żywi się prawie wyłącznie płazami i gadami (jaszczurki, zaskrońce, żmije); poza tym zjada ślimaki, owady i drobne ssaki. Objęty jest ochroną gatunkową.

Krótkoszon (*Circætus gallicus* Gm.)

Rybolów — *Pandion haliaëtus* L.

Nieco większy od myszolowa, krępy, o długich skrzydłach. Dł. 65—70 cm, rozp. 155—165 cm, ciężar 150 dkg. Spód tułowia srebrzystobiałe. Woskówka, skok i palce szaroniebieskie. Charakterystyczna jest budowa nóg (rys. 19), odmienna niż u innych drapieżników: golenie długie (bez nogawic), pokryte drobnymi piórami; skok krótki, nagł (upierzony tylko w górnej części), pokryty grubymi, małymi, niejednakowej wielkości tarczami, dachówkowato zachodzącymi na siebie. Palec zewnętrzny (podobnie jak u sów) jest zwrotny, tj. przy chwytaniu zdobyczy odwraca się do tyłu. Dolna strona palców jest szorstka, co ułatwia utrzymywanie śliskich ryb. Pazury duże, jednakowej długości, silnie haczykowato zakrzywione i bardzo ostre, o przekroju poprzecznym owalnym. Sylwetka rybolowa w locie przedstawiona jest na rys. 21 j.

Rybolów zamieszkuje lesiste okolice obfitujące w jeziora, większe stawy i rzeki, bogate w ryby.

W Polsce występuje nielicznie jako ptak przelotny i lęgowy. Gnieździ się samotnymi parami na Pomorzu Zachodnim, Mazurach, w Augustowskim oraz bardzo rzadko w woj. rzeszowskim i lubelskim. Przelatuje w III—IV, odlatuje w X.

Często krąży i zawisa nad lustrem wody, wypatrując zdobyczy, którą stanowią ryby. Odzywa się na ogół rzadko przeciągłym głosem: „kju kju kju”.

Gniazdo zakłada w rozległych lasach (niekiedy daleko od wody) na szczycie wysokiego drzewa. W IV—V samica składa 3 (rzadziej 4) jaja niebieskawoszare, pokryte gęstymi rdzawymi i brunatnymi kropkami i plamkami. Wysiadują oboje rodzice w okresie 35 dni. Pisklęta lęgną się pokryte gęstym białym puchem w podłużne brunatne pręgi. Młode, karmione przez oboje rodziców świeżymi rybami, pozostają w gnieździe przez 75 dni; potem dokarmiane są przez dłuższy czas, zanim nie zaczną same łowić ryb.

Rybolów żywi się głównie rybami. Przelatując i zawisając nad wodami, wypatruje ryb pływających tuż pod powierzchnią; rzuca się na nie z dużą gwałtownością, często zanurzając się i nurkując przez kilka sekund. Przeważnie łowi ryby o ciężarze około 1 kg, nierzadko większe. Czasem zjada płazy, gady (zaskrońce) i drobne kręgowce. Chroniony.

Rybolów (*Pandion haliaëtus* L.)

Kobuz — *Falco subbuteo* L.

Wielkości gołębia. Dł. 28 — 31 cm, rozp. 75 — 80 cm, ciężar samca 15 — 20 dkg, samicy do 34 dkg. Z ubarwienia podobny do sokoła wędrownego, ale na piersi ma podłużne płomykowate plamy. Obie płci są podobnie ubarwione. U samicy na nogawicach występują ciemne podłużne plamy. Ptaki młode mają wierzch ciała czarniawobrunatny, spód ciała gęściej sztrychowany, bez rudych nogawic, podbrzusza i pokryw podogonowych. Sylwetka kobuza jest pokazana na rys. 22 e.

W Polsce w okolicach lesistych pospolity, dość liczny gatunek lęgowy. Przylatuje w III — IV, odlatuje w IX — X; zimuje w Afryce.

Występowanie kobuza zależne jest od występowania lasów, grup, a nawet pojedynczych drzew. Najchętniej przebywa w lasach iglastych (zwłaszcza sosnowych) i mieszanych. Zamieszkuje jasne, starsze drzewostany, szczególnie ich skraje graniczące z polami uprawnymi, łąkami itp. lub jeziorami i stawami. W głębi zwartych lasów na ogół nie występuje, chyba w pobliżu większych halizn i enklaw. Gnieździ się wysoko na drzewach.

Najchętniej zajmuje gniazda wron po odpędzeniu gospodarzy. W pobliżu gniazda obie płci często odzywają się charakterystycznymi głosami: „ki ki ki ki”. Lęgi rozpoczyna w początku VI. Samica składa 3 lub 4 białe jaja, pokryte rdzawymi kropkami i wysiaduje je (bez udziału samca) przez 28 dni. Samiec donosi jej pożywienie. Młode opuszczają gniazdo po 21 dniach, ale przez około 14 dni, zanim nauczą się latać, przesiadują w pobliżu na gałęziach.

Kobuz lata przeważnie wysoko; odznacza się szybkim i bardzo zwinnym lotem. Sposobem polowania przypomina sokoła wędrownego; zdobycz łowi wyłącznie w powietrzu. W locie dogania jaskółki i języki. Poluje na ptaki małe, do wielkości drozda. Szczególnie prześladuje skowronki, łowi również nietoperze. Zjada w dużych ilościach większe owady, np. chrabąszcze, guniaki, duże ćmy itp., które łowi (za pomocą nóg) po zachodzie słońca i o zmroku. Często zjada je w locie. W okresie masowego występowania wyżej wymienionych owadów żywi się nimi prawie wyłącznie. Kobuz objęty jest ochroną gatunkową.

Kobuz (*Falco subbuteo* L.)
z lewej — młody ptak, z prawej — stary ptak

Sokół wędrowny — *Falco peregrinus* Tunst.

Nieco większy od wrony. Dł. 40 — 52 cm. rozp. 85 — 120 cm, ciężar samca 55 dkg, samicy 110 dkg. Samce są prawie o $\frac{1}{4}$ mniejsze od samic. Obie płci podobnie ubarwione. Sylwetka sokoła wędrownego w locie jest przedstawiona na rys. 22 b.

W Polsce należy do rzadszych ptaków osiadłych i przelotnych. W okresie przelotów w III — VI i w IX — XI oraz koczowania jest częściej spotykany (pojedyncze egzemplarze). Przebywa w różnych środowiskach, ale najczęściej na skrajach lasów przylegających do otwartych przestrzeni, pól uprawnych, łąk i wód; występuje również w górach i w miastach. Częstość występowania tego sokoła zależna jest od ilości ptactwa, którym się żywi, i od obecności odkrytych przestrzeni, na których może polować, łowiąc zdobycz najczęściej w powietrzu. Wyjątkowo rzadko atakuje ptaki i ssaki siedzące.

Sokół wędrowny należy do najbardziej szybkich i drapieżnych ptaków. Atak rozpoczyna z daleka, czasem z odległości 800 — 1 000 m. Łowiąc lecącego ptaka najpierw wznosi się nad niego w górę, a potem składa skrzydła i rzuca się w dół z szybkością dochodzącą czasem do 100 m/sek. Nalatując na ofiarę, bije w nią pazurami wyciągniętymi ku przodowi nóg. Pazury przekuwają ofiarę, która zwykle szybko kończy życie. Sokół nie chwytą jej zaraz w szpony, ale zlatuje niżej, zawraca i chwytą zdobycz w pazury, zanim spadnie ona na ziemię. Był dawniej bardzo ceniony w myślistwie.

Sokół wędrowny gnieździ się na drzewach lub skałach, chętnie np. wśród kolonii czapli. Gniazd nie buduje, lecz zajmuje gniazda innych drapieżników lub wron i kruków. W pobliżu gniazda nie poluje. Gniazdo jest zwykle dobrze ukryte, ale często ptaki stare zaniepokojone zbliżeniem się człowieka zdradzają gniazdowisko, latając w pobliżu i krzycząc: „kre kre kre”. Odzywają się też: „ki ki ki” lub przeciągłym: „hija hiją”. W III lub w IV samica składa 3 — 5 jaj; są one gęsto rdzawobrazowo nakrapiane. Wysiaduje samica przez 29 dni. Młode karmi początkowo samica (samiec donosi pożywienie), potem oboje rodzice. W gnieździe pozostają przez 35 — 40 dni. Po opuszczeniu gniazda przesiadują w pobliżu na gałęziach i sąsiednich drzewach i często się odzywają. W wieku około 3 miesięcy zaczynają same starać się o żywność i polować.

Sokół wędrowny żywi się przeważnie ptakami. Łupem jego padają zwykle gołębie domowe i dzikie, wrony, gawrony i niektóre mniejsze ptaki wróblowate oraz mniejsze drapieżne. Ptaki łowne, jak kaczki, cietrzewie, kuropatwy, bażanty itp. oraz ssaki nie stanowią większego odsetka w pokarmie tego sokoła, gdyż bardzo rzadko atakuje on ofiarę na ziemi. Wbrew mniemaniu myśliwych nie wyrządza w gospodarstwie łowieckim większych szkód. Czasem atakuje wiewiórki. Niekiedy łowi w locie duże owady. Do nie dojeżdżonej zdobyczy nie powraca. Objęty jest ochroną.

Sokół wędrowny (*Falco peregrinus* Tunst.)
z lewej — stary ptak, z prawej — młody ptak

Drzemlik — *Falco columbarius* L.

Wielkości gołębia, smukły. Obie płci różnią się ubarwieniem. Samiec jest nieco podobny do samca pustulki, od którego różni się m. in. niebiesko-szarym grzbietem. Młode podobne do samicy, ale są na piersi podłużnie sztrychowane (a nie jak samica — płomykowane). Dł. 28—32 cm, rozp. 70—75 cm, ciężar samca 17 dkg, samicy 19 dkg. Sylwetka drzemlika jest przedstawiona na rys. 22 d.

W Polsce należy do nielicznych ptaków przelotnych. W okresach swych wędrówek przelatuje na południe — od IX do XI, a powraca wiosną — od III do połowy V. Niektóre osobniki zimują u nas. Drzemlik przebywa zwykle na skrajach lasów przyległych do otwartych przestrzeni, w śródpolnych kępach drzew, gajach, remizach itp. Głos: wysokie „ki ki ki ki”. Dzięki stosunkowo krótkim (spiczastym) skrzydłom przy dość długim ogonie lot drzemlika jest szybki i bardzo zwrotny, tak że może on polować zarówno pomiędzy drzewami w lesie, jak i na przestrzeni otwartej. Lata nisko nad ziemią, atakując zniechęca podrywające się z ziemi drobne ptaki śpiewające, przeważnie do wielkości drozda.

Pomimo nieznacznej wielkości drzemlik należy do bardzo zręcznych, śmiałych i drapieżnych sokołów; nierzadko atakuje ptaki znacznie większe od siebie, np. kuropatwy, młode cietrzewie itp. W sokolnictwie był poszukiwany i ceniony (używano go np. do polowań na cietrzewie).

Okres gniazdowania V—VI. Gnieździ się na drzewach, zajmując gniazda wron, a w stepach — na ziemi. Składa 4—6 jaj; wysiadują je oboje rodzice przez 25—26 dni. Młode latają po upływie 26 dni.

Pożywienie: głównie małe ptaki, w niewielkim odsetku drobne gryzoni i owady. Z punktu widzenia ochrony lasu należy do mniej pożytecznych gatunków. Objęty jest ochroną gatunkową.

Drzemlik (*Falco columbarius* L.)
z lewej — samiec, z prawej — samica

Kobczyk — *Falco vespertinus* L.

Jeden z najmniejszych sokołów, osiągający wielkość małego gołębia. Dł. 25—33 cm, rozp. 65—75 cm, ciężar 13—20 dkg. Skrzydła ma długie (złożone — sięgają do końca ogona). Obie płci znacznie różnią się ubarwieniem. Młode są nieco podobne do samicy, mają bardziej szary wierzch i jaśniejszy spód ciała, z brunatnymi sztrychami. Sylwetkę kobczyka widzimy na rys. 22 g, h.

Na terenie Polski kobczyk jest nielicznym gatunkiem przelotnym (przelatuje VIII — X i V) oraz rzadkim lęgowym; przylatuje w V, odlatuje w IX. Gnieździ się w województwach południowo-wschodnich, zwłaszcza w lubelskim i w północnej części rzeszowskiego.

Zamieszkuje skraje lasów (częściej liściastych) w okolicach równinnych, gaje i kępy drzew wśród pól uprawnych, parki i stare cmentarze; często przesiaduje na wierzchołkach drzew, czatując na zdobycz (głównie większe owady). Nierzadko — aż do późnego wieczora — lata na skrajach lasów lub nad polami uprawnymi, polując na chrabąszcze, żuki, ćmy itp. Zawisając w powietrzu potrafi zebrać owady siedzące na liściach (np. chrabąszcze i guniaki).

Gnieździ się przeważnie koloniami na drzewach, zajmując cudze gniazda, np. gawronów. Okres gniazdowania V—VI. Składa 3—6 jaj, które wysiadują oboje rodzice przez 27—28 dni. Po wylocie młodych kobczyki trzymają się grupami rodzinnymi.

Podstawę pożywienia stanowią większe owady (szarańczaki, chrząszcze: żuki gnojarsze, chrabąszcze, kózki itp.), łowione w locie lub na ziemi, wypatrywane (podobnie jak przez pustułkę) w czasie lotu, przy częstym zawisaniu w powietrzu. Bardzo pożyteczny, chroniony gatunek.

Kobczyk (*Falco vespertinus* L.)
z lewej — samiec, z prawej — samica

Pustułka — *Falco tinnunculus* L.

Nieco mniejsza od gołębia, smukła. Obie pici różnią się ubarwieniem. Pazury czarne. Złożone skrzydła nie sięgają końca dość długiego ogona. Dł. 32—35 cm, rozp. 68—74 cm, ciężar samca 18—23 dkg, samicy — 22—28 dkg. Młode są podobne do samicy, ale bardziej szare. Sylwetkę pustułki w locie widzimy na rys. 22 f.

W Polsce należy do pospolitych ptaków lęgowych i przelotnych. Przylatuje w II—III, odlatuje w X (dolatując do Afryki środkowej). Pojedyncze egzemplarze zimują u nas w ciepłe zimy, zwłaszcza przy obfitości pożywienia (myszy). Jest to najczęściej spotykany ptak drapieżny. Pustułka zamieszkuje skraje lasów przyległych do pól, gaje, parki, góry, tundry, stepy, nierzadko miasta. W zwartych lasach nie występuje.

Pustułka lata wytrwale i dobrze, ale nie tak szybko i zwinnie jak inne sokoły. Latając i krążąc niestrudzenie ponad polami, ugorami i łąkami wypatruje zdobyczy, którą łowi tylko na ziemi. Trzepocząc szybko skrzydłami przy jednoczesnym wachlarzowatym rozłożeniu ogona; pustułka często zawisa na kilka sekund w powietrzu, a po wypatrzaniu ofiary składa skrzydła, spada na nią z góry, chwytą w pazury i unosi. Umiejętność zawisania w powietrzu wyróżnia pustułkę od innych drapieżnych; podobny sposób wypatrywania zdobyczy obserwujemy np. u myszołowów i kobczyka. Po ziemi chodzi lepiej od innych sokołowatych. Głos — donośne, szybko powtarzane: „ki ki ki ki”.

Pustułka gnieździ się przeważnie na wysokich drzewach na skrajach lasów (chętnie na sosnach), zajmując stare gniazda innych ptaków (np. wron, myszołowów i innych), poza tym w dziuplach, w załamach skał i murów (na wieżach). W końcu IV lub w V składa 4—6 jaj okrągłych, białych, bardzo gęsto nakrapianych. Wysiadyje samica przez 28 dni; samiec donosi jej pożywienie. Pisklęta legną się pokryte gęstym białym puchem. Młode pozostają w gnieździe przez 4—5 tygodni; wylatują w VII. Po wylocie trzymają się razem z rodzicami, polując na polach. Nocują zwykle w lesie lub w kępach drzew śródpolnych.

Podstawę pożywienia pustułki stanowią drobne gryzoni (przeważnie norniki i myszy) oraz większe owady; zjada również żaby i jaszczurki, czasem drobne ptaki (młode), chomiki, krety.

Pustułka jest ptakiem mało ostrożnym; dopuszcza człowieka blisko, dlatego bardzo często strzelana jest przez „mysliwych”. Należy do bardzo pożytecznych ptaków drapieżnych. Ochraniana.

* * *

Sokolikiem podobnym do pustułki, ale nieco mniejszym, jest pustułeczka (*Falco naumanni* Fleisch.). Stary samiec ma wierzch głowy i ogon popielate, grzbiet rdzawy, pierś z nielicznymi sztychami i brzuch — płowobrunatnawe. Lotki i końce ogona czarne. Samica jest podobna do samicy pustułki, ale ma grzbiet bardziej pręgowany, a pierś gęściej sztychowaną. Młode są podobne do samicy, ale bardziej szare. Nogi żółte; pazury białawe (u pustułki są czarne).

Rzadki gatunek lęgowy i przelotny, spotykany głównie w południowo-wschodnich województwach naszego kraju. Towarzyski. Gnieździ się w dziuplach drzew, czasem w szczelinach skał i murów, nierzadko małymi koloniami. Żywi się zwykle owadami, czasami poluje na myszy. Chroniony.

Pustulka (*Falco tinnunculus* L.)
z lewej — samiec, z prawej — samica

Cietrzew — *Lyrurus tetrrix* L.

Jest wielkości kury domowej. Dł. samca 60—65 cm, rozp. — 100 cm, ciężar 1,25 kg. Dł. samicy 45—48 cm, rozp. 70—75 cm, ciężar 75—95 dkg. Obie płci znacznie różnią się ubarwieniem i wielkością. Ogon mniej lub więcej wycięty. Skok opierzony aż do palców; na bokach palców rogowe grzebieniaste wyrostki (rys. 22 a). Młode w pierwszym upierzeniu są podobnie ubarwione jak samica; mają ogon zaokrąglony. Sylwetka w locie na rys. 24 a.

W Polsce jest osiadłym gatunkiem leśnym (ptaki stare; ptaki młode w jesieni i w zimie odbywają lokalne wędrówki). Występuje liczniej na północ kraju. Zamieszkuje lasy różnego typu; najchętniej i najliczniej wilgotne odroślowe liściaste i mieszane, słabo zwarte, z obfitym jagododajnym runem, jak również dobrze podszyte z licznymi wrzosowiskami, mszarami, polanami, haliznami i zrębami, z podrostami jałowca lub brzozy. Najbardziej odpowiadają mu lasy pierwotne, lukowate, nie eksploatowane i zaniedbane. Na niżu jest częściej spotykany niż w górach.

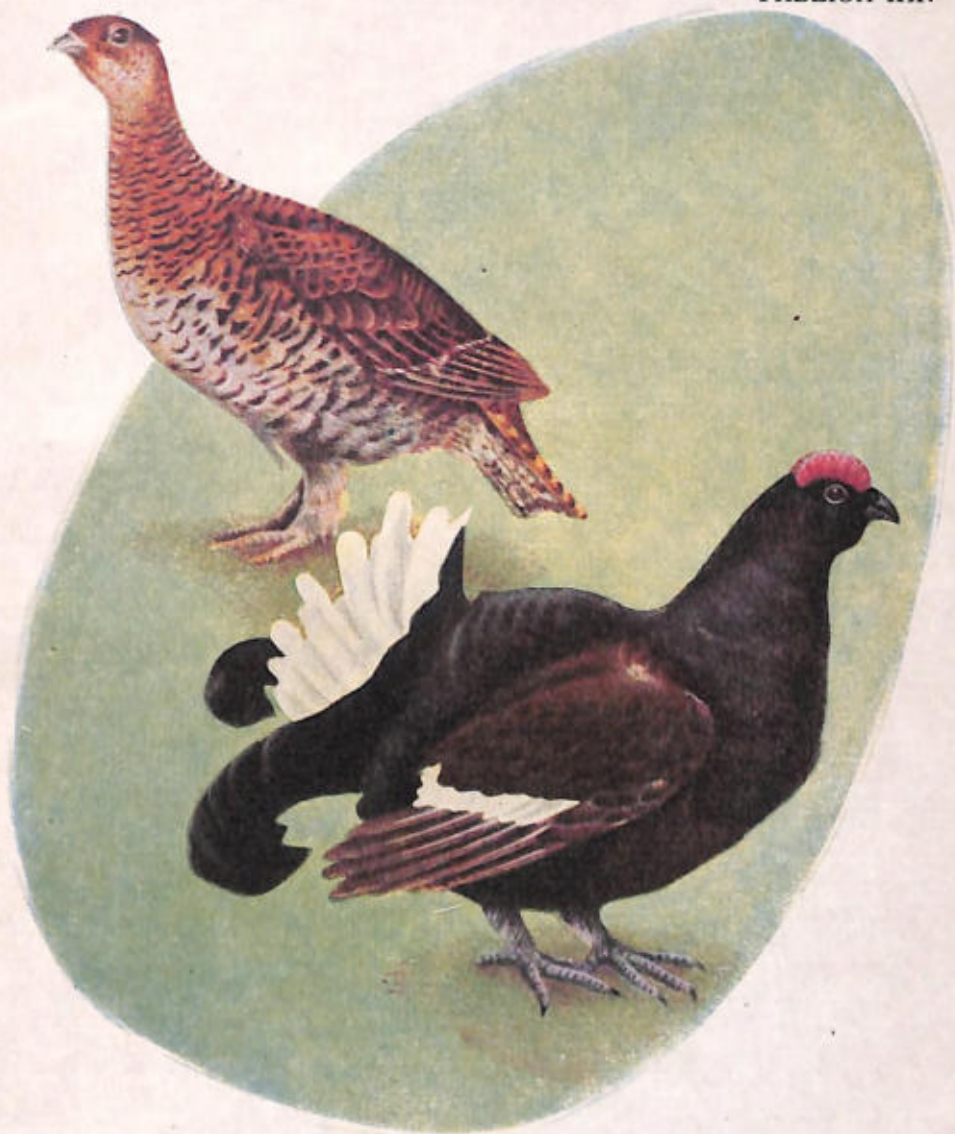
W okresie godowym cietrzewie odbywają toki. Rozpoczynają się one na nizinach w połowie III lub w IV, w górach od połowy IV lub później, kończą się zaś w początku VI. Cietrzewie tokują większymi grupami w miejscach odkrytych: mszarach, wrzosowiskach i haliznach śródleśnych. Tok rozpoczyna stary kogut, tzw. tokowik. Koguty z opuszczonymi skrzydłami, podniesionymi i szeroko rozłożonymi ogonami (tak że białe pokrywki podogonowe są z daleka widoczne), z nastroszonymi piórami na grzbiecie i szyi, nadętymi gardzielami, chodzą, podskakują i biegają po tokowisku, wydając charakterystyczne, monotonne głosy bełkoczące: „beł-beł-beł-beł” („bełkotanie” lub „bulgotanie”) oraz syczące: „czczuuu-szczziiii” („czuszykanie”). Często biją się między sobą. Pierwsze zaczynają „grać” stare koguty. Na tokowisko cietrzewie zlatują się o brzasku, często w nocy, a niezadko przed zachodem słońca i wtedy tokują dość długo po zachodzie słońca. Nocują na drzewach w pobliżu tokowiska. Odgłosy toków cietrzewich słychać daleko. „Deptanie” kur odbywa się na tokowisku. Również w jesieni odbywają się toki jesienne, ale o słabym nasileniu.

Samica (zwana cieciorką lub kurą) zakłada gniazdo na ziemi, w krzewach lub w runie; jest ono bardzo prymitywne — płytki dołek wyścielony trawą, liśćmi i nielicznymi piórami. W V składa 6—10 jaj żółtawych, pokrytych gęsto rdzawymi, brunatnymi plamkami. Wysiaduje tylko samica, przez 25—27 dni. Pisklęta lęgną się przy końcu V (zagniazdowniki); rosną szybko, po tygodniu podlatują a po 2 tygodniach przelatują już na niewielkie odległości. Koguty osiągają dojrzałość płciową po upływie około 10 miesięcy, samice — po 2 latach życia.

Pożywienie: młode początkowo żywią się wyłącznie owadami, potem delikatnymi listkami i pędami oraz jagodami. Ptaki stare zjadają igły i pączki gatunków iglastych, delikatne listki traw i niektórych ziół, różne jagody, żołądźcie, bukiw, nasiona iglastych i różnych chwastów; pączki drzew liściastych, szczególnie brzozy, osiki i olchy, stanowią znaczną przysmak w pokarmie cietrzewia, zwłaszcza w zimie. Domieszki pożywienia stanowią owady, dżdżownice, rzadko drobne płazy i gady.

W okolicach, gdzie obok głuszcza występuje liczniej cietrzew, zdarzają się mieszance samca cietrzewia z kurą głuszcza, które nazywamy skrzekotami.

Cietrzew i skrzekot należą do ptaków łownych.

Cietrzew (*Lyrurus tetrix* L.)
u góry — samica, u dołu — samiec (tokujący)

Głuszcak — *Tetrao urogallus* L.

Obie płci znacznie różnią się od siebie ubarwieniem i wielkością. Stary samiec („kogut”) jest wielkości małego indyka. Dł. 90—112 cm, rozp. 120—144 cm, ciężar 3,0—6,5 kg. Samica („kura”) albo „głuszka”) jest prawie o $\frac{1}{3}$ mniejsza od samca; dł. 58 cm, rozp. 95 cm, ciężar 2,2—2,8 kg. Sylwetka w locie jest przedstawiona na rys. 24 b.

W Polsce głuszcak jest dość rzadkim ptakiem osiadłym; występuje w województwach: białostockim, lubelskim, rzeszowskim, krakowskim, katowickim, wrocławskim, zielonogórskim, szczecińskim, koszalińskim, bydgoskim i gdańskim. Zamieszkuje rozległe (najchętniej pierwotne), spokojne lasy iglaste i mieszane na równinach i w górach. Najczęściej przebywa w starych, rozluźnionych drzewostanach, dobrze podszytych.

Na wiosnę — w okresie godowym — głuszcaki odbywają charakterystyczne toki. Na nizinach rozpoczynają się one w III i trwają przez IV aż do początku V; w górach rozpoczynają się później. Toki odbywają się corocznie w lasach, najczęściej w tych samych miejscach, na tzw. tokowiskach.

Na tok gromadzą się obie płci z wieczora. Kogut o zachodzie słońca „zapada” na drzewo, na którym spędza noc. Po usadowieniu się na gałęzi silnie koguty „krekają” (tj. odzywają się głosem: „re-a-u, re-a-u”). O świcie (siedząc na gałęzi, na którą „zapadł”) głuszcak zaczyna swe pierwsze „pieśni”; początkowo „gra” z przerwami, stopniowo pieśń następuje po pieśni. Wówczas ptak zaczyna przybierać rozmaite pozy (w gwarze myśliwskiej tzw. taniec), wyciąga w górę szyję, wysoko unosi i wachlarzowato rozkłada ogon, opuszcza skrzydła, podskakuje, przeskakując lub przechodząc niekiedy na inną gałąź lub drzewo. Niedługo przed świtem zlatuje na ziemię, gdzie tokuje w dalszym ciągu, chodzi z opuszczonymi skrzydłami, wlokąc je jak indyk po ziemi („kreśli”). Odpędza inne samce, co powoduje liczne starcia i walki; silniejszy kogut pozostaje na miejscu. „Deptanie” kur odbywa się na ziemi, zwykle przed wschodem słońca. Potem głuszcak wzlatuje na drzewo.

Głos tokującego głuszcaka jest w stosunku do jego wielkości bardzo cichy. Niemelodijną pieśń można wyrazić następująco (wg Świętorzeckiego): „te tete tete tete tete tete tete — tete tete — tenk — czhauczyczyhau czhauczyczyhau czhauczyczyhau czhauczyczyhauuuu”. Jak widać, cała pieśń składa się z 4 części (odrębnych tonacji), przechodzących jedna w drugą. Początkowo kogut wydaje krótkie dźwięki, podobne do głosu, jakie wydają dwie laski uderzane o siebie; jest to tzw. kłapanie, które przechodzi w tzw. trylowanie — tj. w bardzo szybko powtarzające się sylaby kłapania; trylowanie kończy się pojedynczym klaskającym (mlaskającym) dźwiękiem, tzw. k o r k o w a n i e m. W okresie wydawania tych trzech tonacji głuszcak ma oczy otwarte i normalnie, tj. dobrze słyszy. Następna, czwarta tonacja składa się z 4-krotnie powtarzanych sycząco-świszczących dźwięków, podobnych do odgłosów powtarzających przy ostrzeniu kosy; jest to tzw. ostrzenie (czyli szlifowanie), trwające około 3 sekund. W tym czasie głuszcak przymyka oczy i słuch jego jest silnie przytępiony (według gwary ludowej — ptak „głuchnie”), a myśliwy wykorzystuje te chwile na „podskakiwanie” głuszcaka.

Głuszka zakłada prymitywne gniazdo (płytki dołek w ziemi, ze skąpą podściółką) w gęstych krzakach, między wrzosem itp., chętnie w pobliżu halizn lub polan. W IV składa 6—10 jaj żółtawych, rdzawo i brunatno upstrzonych; wysiaduje je przez 26—28 dni, siedząc bardzo „twardo”. W końcu V lub VI wylęgają się pisklęta. Są one okryte gęstym żółtawym puchem, ciemnopłame; rosną szybko, po 9 dniach podlatują. Kogut nie bierze udziału w wysiadywaniu i wychowie młodych, które przez pierwsze 2—3 tygodnie karmią się wyłącznie owadami, głównie poczwarkami („jajami”) mrówek, następnie jagodami i delikatnymi listkami. Kura wodzi je aż do późnej jesieni. Dojrzałość płciową osiągają koguty w pierwszym, a kury w drugim roku życia. Jeden leg w roku.

Głuszcak podobnie jak ciętrzew żywi się pokarmem roślinnym i zwierzęcym. Należy do ptaków łownych.

Głuszc (Tetrao urogallus L.)
u góry — samica, u dołu — samiec (tokujący)

Jarząbek — *Tetrastes bonasia* L.

Nieco większy od kuropatwy. Obie pici są podobnie ubarwione; samiec różni się od samicy czarnym, biało obramowanym podgardlem i nastawianym czubkiem na głowie. Dł. 36—45 cm, rozp. 50—62 cm, ciężar 36—48 dkg. Młode w pierwszym upierzeniu są podobne do samicy. Sylwetka jarząbka w locie jest przedstawiona na rys. 24 c.

U nas jarząbek jest na ogół nielicznie występującym leśnym gatunkiem osiadłym, występującym przeważnie w północno-wschodniej części kraju. W zachodnich i centralnych województwach jest rzadki, występuje miejscami, a ilości jego szybko maleją. Jest dość liczny w Tatrach, Beskidzie i Karpatach.

Jarząbek zamieszkuje najczęściej różnowiekowe, silnie podszyte lasy świerkowe i jodłowe z domieszką gatunków liściastych (zwłaszcza z osiką, brzozą) oraz lasy mieszane podszyte leszczyną i jagododajnym runem. Lubi teren pofalowany zarośnięty krzewami, z rozpadlinami, debrami i strumieniami. Miejsc odkrytych unika. Za dnia przebywa na ziemi, między runem i krzewami; chroni się i nocuje na drzewach między gałęziami.

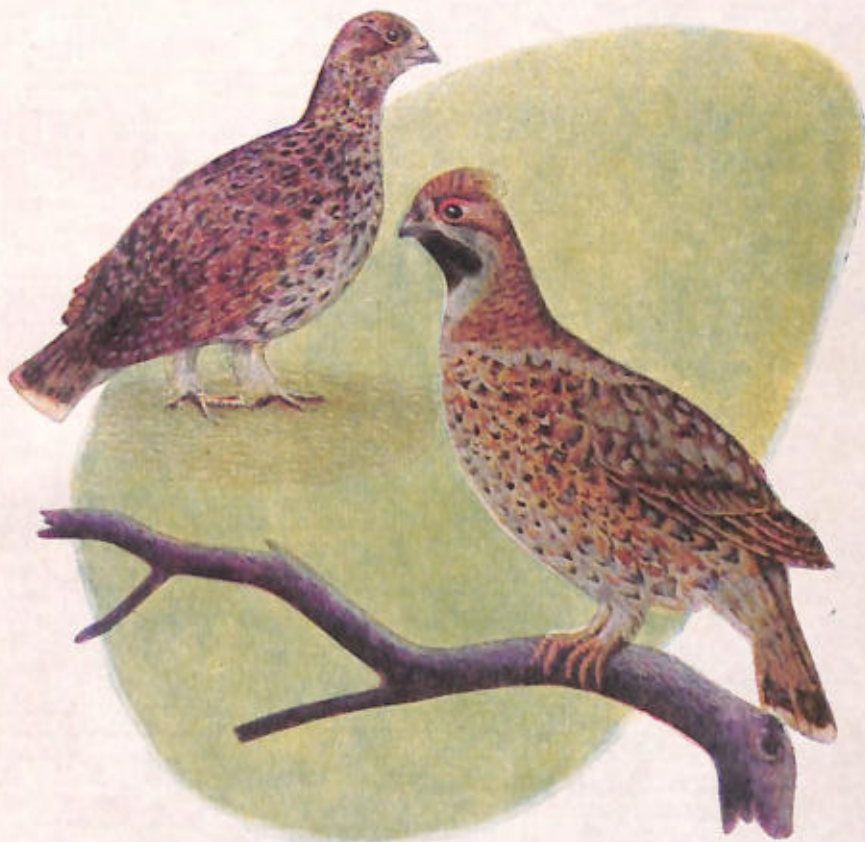
Jarząbki są przywiązane do swego terenu i niechętnie go opuszczają. Lot jarząbka między drzewami jest szybki i zwinny; przy podrywaniu się do lotu wydaje charakterystyczne „burknięcie”, które ludzko naśladuje daleki grzmot. Jarząbki przez większą część roku trzymają się parami; w okresie cięższych i śnieżnych zim łączą się w stadka, żerując po kilka sztuk w miejscach obfitujących w pożywienie (pączki osiki, brzozy, runo jagododajne, np. żurawina itp.).

Jarząbki wabią się cieniem, przenikliwym gwizdem: „titi-titi-titi”; zaniepokojone: „wit wit wit”.

W jesieni (IX—X) młode jarząbki łączą się w pary. Okres godowy przypada na III—IV. W tym czasie jarząbki odbywają swoje toki, znacznie różniące się od toków głuszca i cietrzewia, są bowiem dość ciche. Każdy samiec tokuje koło swej samicy. Siedząc na ziemi, na pniaku lub na niskiej gałęzi, kogut odzywa się wabiącym głosem, rozkłada wachlarzowo i składa ogon, unosząc go jednocześnie do góry i opuszczając w dół; opuszcza przy tym skrzydła i dość często stroszy i składa czubek.

W IV samica bez udziału samca w krzakach lub między runem wygrzebuje płytki, podłużny dołek, który wyściela niewielką ilością traw i liści. Składa 8—12 jaj, rdzawożółtawych w brunatne plamki. Wysiada bardzo „twardo” tylko samica przez 21 dni. Samiec uczestniczy w wychowaniu młodych. Pisklęta są zagniazdownikami; rosną bardzo szybko; po 3—4 dniach życia podlatują, po 6 dniach w razie niebezpieczeństwa chrania się na gałęzi drzew, a już po 3 tygodniach potrafią przelecieć dość dużą odległość. Młode jarząbki najszybciej z wszystkich ptaków zaczynają latać. Początkowo żywią się owadami, a następnie również jagodami, listkami itp. Po trzecim miesiącu życia odłączają się od rodziców. Dojrzałość płciową osiągają po ukończeniu 1 roku życia.

Ptaki starsze zależnie od pory roku żywią się pączkami drzew, młodymi pędami i listkami, nasionami, jagodami i owadami. Jarząbek należy do ptaków łownych; dostarcza znakomitej dziczyzny, ma bowiem bardzo delikatne, białe mięso.

Jarząbek (*Tetrastes bonasia* L.)
z lewej — samica, z prawej — samiec

Kuropatwa — *Perdix perdix* L.

Obie płci są podobnie ubarwione. Samiec ma na środku piór barkowych i ramieniowych podłużną białawą smugę. U samic od podłużnej smugi odbiegają boczne poprzeczne odgałęzienia (tablica XXIV b). Młode w pierwszym upierzeniu mają spód ciała jasnobrunatnawy z białymi podłużnymi sztrychami, głowę szarobrunatną bez rdzawych plam; nogi żółte. Dł. 26—28 cm, rozp. 51—52 cm, ciężar 37—50 dkg. Sylwetkę w locie przedstawia rys. 24 e.

W Polsce kuropatwa jest pospolitym i licznie występującym gatunkiem osiadłym. Zamieszkuje pola uprawne, stopy itp. Pewna ilość zarośli i krzaków rozrzucona po okolicy ułatwia kuropatwom bytowanie (szczególnie w jesieni i zimą); w miejscach takich przebywają chętnie. W głębi lasów nie występują, jednak dość często są spotykane na ich obrzeżach, szczególnie w uprawach lukowatych, zachwaszczonych, źle rosnących.

Kuropatwa prowadzi wybitnie naziemny tryb życia, dobrze i szybko biega. Łata najczęściej, ale dobrze i szybko, wydając silny łopot, szczególnie przy zrywaniu się do lotu. Wieczorami i rankami, szczególnie na wiosnę, kuropatwy wabiają się donośnymi głosami („czyrykanie”): „kirrek-kirrek-kirrek”. Są one ptakami towarzyskimi; przez cały rok (z wyjątkiem wiosny) żyją w stadkach rodzinnych. Monogamiczne. Na przedwiośniu (często już w II) kuropatwy rozbijają się na pary, które trzymają się razem najmniej rok, a często znacznie dłużej.

W okresie godowym samce każdej pary odbywają (pojedynczo) swoiste toki; biegają wokół samicy z nastroszonymi piórami, opuszczonymi skrzydłami, z otwartym dziobem i często „czyrykają”. Samica odzywa się: „pit pit pit”. W tym czasie samce staczają zacięte walki z kogutami par tokujących w sąsiedztwie.

Okres gniazdowania — od końca IV lub pierwszych dni V. Gniazdo — płytki dołek o skąpej podściółce z traw i nielicznych piór — zakłada kuropatwa wśród traw lub zbóż na skrajach zarośli, krzaków itp. Składa 6—24, przeważnie jednak 10—15 oliwkowobrunatnawych jaj. Wysiaduje samica przez 23—24 dni, siedząc bardzo „twardo”. Samiec przebywa w pobliżu gniazda. Pisklęta wylęgają się prawie jednocześnie, w ciągu kilku godzin; są typowymi zagniazdownikami; rosną szybko. Po upływie około 16 dni od wyklucia się z jaj dobrze podlatują i w razie utraty rodziców mogą żyć samodzielnie. Samiec uczestniczy w wychowaniu młodych i pilnuje stadka; w razie niebezpieczeństwa pierwszy podrywa się do lotu, starając się „odprowadzić” wroga, a samica wraz z młodymi uchodzi „pieszo” z zagrożonego miejsca. W wieku 4 miesięcy młode kuropatwy osiągają wielkość i wagę ptaka „starego”; dojrzałość płciową osiągają w 10 miesiącu życia. Jeden leg w roku.

Okolo $\frac{2}{3}$ pożywienia kuropatwy stanowią części roślin, jak ziarno, nasiona, chwasty, młode pędy i listki. Pokarm zwierzęcy składa się głównie z owadów (wśród których jest wiele szkodników rolnych i leśnych), pałaków, ślimaków i dżdżownic.

Kuropatwa należy do ptaków łownych; dostarcza doskonałej dzicyzny.

Kuropatwa (*Perdix perdix* L.)
z lewej — samica, z prawej — samiec; a — zabarwienie piór barkowych
i ramieniowych u samicy, b — u samca

Bażant łowny — *Phasianus colchicus* L.

Wielkości kury. Samice są mniejsze od samców. Dł. 65—80 cm, ciężar 1,0—1,5 kg. Młode w pierwszym upierzeniu są podobne do samicy, ale mniejsze. Sylwetka w locie przedstawiona jest na rys. 24 d.

Bażant jest gatunkiem osiadłym. Przebywa najchętniej w małych, lukowatych, dobrze podszytych, wilgotnych lasach liściastych i mieszanych, obfitujących w strumyki i polany, w zaroślach nadrzecznych, w krzewiastych zagajnikach wśród pól uprawnych itp. Większych zwartych lasów unika; występuje tylko na ich obrzeżach.

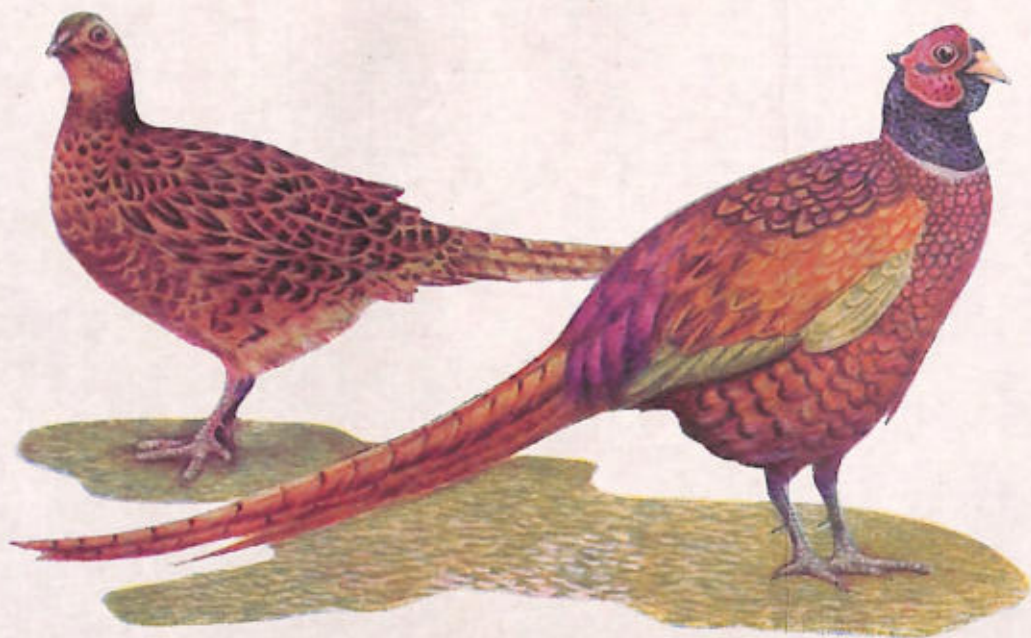
Bażant prowadzi dość skryty tryb życia. Jest ptakiem naziemnym; dobrze chodzi i szybko biega. Lata niechętnie i na krótkie odległości; lot ma ciężki, ale dość szybki. Nocuje lub często przesiaduje na gałęziach drzew. Głos bażanta przypomina ochrypli głos młodego domowego koguta.

Okres godowy rozpoczyna się w III i trwa przez całą wiosnę. W tym czasie daleko słychać ochryple tokowe „piania” kogutów („kochok-kochok”), którym towarzyszy szybkie „bicie” skrzydeł i podskakiwanie. Toki i „depkanie” kur odbywają się na ziemi. Samce mają swoje stałe tokowiska, z których przepędzają rywali. W tym czasie bardzo często dochodzi między nimi do zaciekłych starć. Bażanty nie żyją parami.

Samica zakłada gniazdo w wysokich, gęstych trawach, krzakach itp., składa 10—12 (18) oliwkowobrunatnawych jaj, które wysiadyuje przez 24—25 dni. Samiec nie bierze udziału w wysiadywaniu i nie opiekuje się młodymi. Pisklęta — typowe zagniazdowniki — są wrażliwe na warunki atmosferyczne; dłużej trwające zimna i deszcze często je dziesiątkują. Rosną szybko, po 14 dniach latają (słabo) i nocują na drzewach razem z matką; po 3 miesiącach życia są całkowicie upierzone, a w IX—X można już odróżnić młode koguty od kur po ubarwieniu głowy i szyi; w XI ptaki młode mają upierzenie ptaków dorosłych. Dojrzałość pciową osiągają po 10 miesiącach życia. Jeden lęg w roku.

Pożywienie bażanta stanowią ziarna zbóż, jagody (nawet trujące), żołądźcie, bukwie, korzonki, pędy, siewki, listki oraz różne owady, dżdżownice, ślimaki, rzadziej małe gady, płazy, myszy itd. Dla rolnictwa bażant jest ptakiem bardzo pożytecznym — zjada stonkę, drutowce i wiele innych szkodliwych owadów.

Bażant należy do ptaków łownych; dostarcza bardzo smacznego mięsa.

Bażant łowny (*Phasianus colchicus* L.)
z lewej — samica, z prawej — samiec

Żuraw zwyczajny — *Grus grus* L.

Większy od bociana (najwyższy z ptaków krajowych). Obie pici podobnie ubarwione. Dł. 135 cm, rozp. 235, cm, ciężar 5,5 kg. Młode w pierwszym upierzeniu (do X) mają głowę płąwą i jasnoszarą szyję.

W Polsce żuraw jest niezbyt liczny gatunkiem lęgowym; dość licznie występuje w okresie przelotów. Przelatuje w końcu III i w IV (przelatuje IV), odlatuje w IX—X (przelatuje IX—XI). Leci w „kluczach” (rys. 26).

Zamieszkuje większe, mało dostępne bagna, mokradła i łągi śródleśne, rozległe mszary i błota. Jest ptakiem płochliwym i ostrożnym. Wkrótce po przylocie żurawie gromadzą się małymi grupami w pobliżu lęgowisk i odbywają gromadne toki, podczas których „tańczą”: podskakują w miejscu, biegają, rozkładają skrzydła, podnoszą gałązki, podrzucają je w górę itd.; co pewien czas całe zgromadzenie chóralnie krzyczy: „krrur-krrur-krrur” (tzw. klangory żurawie). Z gniazdowisk żurawi klangory rozlegają się na odległość kilku kilometrów.

Ścielą na bagnach duże gniazda z traw, trzcin, mchów itp. W IV—V samica składa najczęściej 2 jaja, zielonawoszare z brunatnymi i czerwonymi plamami, wysiadywane przez oboje rodziców przez 28—31 dni. Pisklęta lęgną się okryte gęstym puchem, brunatnym na wierzchu ciała, a białawym na spodzie. Przez pierwsze kilka dni pozostają w gnieździe. Mają początkowo krótkie nogi; dobrze pływają. W wieku kilkunastu dni kąpią się w wodzie. Każde pisklę początkowo wodzone jest przez jedno z rodziców; gdy pisklęta podrosną, ptaki łączą się w gromadkę rodzinną. Młode latają po upływie 9—10 tygodni; dojrzałość płciową osiągają dopiero w 5—6 roku życia.

Pożywienie żurawia składa się głównie z owadów, dżdżownic, ślimaków, gadów, drobnych ssaków (myszy) i ptaszków (młode) oraz z roślin (nasiona, jagody, listki, trawy).

Żuraw objęty jest ochroną gatunkową.

Zuraw zwyczajny (*Grus grus* L.)

Słonka — *Scolopax rusticola* L.

Wielkości dużego gołębia. Budowa ciała krepą. Obie płci podobnie ubarwione. Dł. 34—38 cm, rozp. 50—65 cm, ciężar 34 dkg. Młode w pierwszym upierzeniu są podobne do rodziców, ale są bardziej szare.

W Polsce słonka należy do pospolitych ptaków lęgowych i przelotnych. Przylatuje w III i w IV (przelot III—IV), odlatuje od końca VIII do X (przelot VIII—XI). Przeloty odbywają się nocą. Słonka jest gatunkiem leśnym, zamieszkującym wilgotne, podszyte lasy, najchętniej liściaste i mieszane, a szczególnie zagłębienia terenu porośnięte olchą, osiką, iwą itp., gdzie pulchna gleba pozwala na wbicie dzioba w ziemię i zdobycie pożywienia. W lasach iglastych występuje mniej licznie niż w mieszanych.

Czas przylotu słonek ulega wahanom i zależy głównie od stanu pogody; zimna i śniegi opóźniają przyloty. W dzień słonka jest na ogół mało ruchliwa; żeruje przeważnie w nocy. Lot słonki różni się od lotu innych bekasów, jest bowiem dość powolny, równy i cichy, jedynie podczas zrywania się do lotu ptaki łopoczą skrzydłami.

Niedługo po przylocie (od \pm połowy III do końca IV) słonki zaczynają swój pierwszy okres godowy, w którym odbywają loty tokowe (czyli tzw. „ciągi”) i toki na ziemi. Począwszy od zachodu słońca samce w poszukiwaniu samic latają nisko nad wierzchołkami drzew wzdłuż pewnych określonych szlaków. Szczególnie chętnie latają („ciągną”) nad zarośniętymi olchą i osiką strumykami i bagienkami leśnymi oraz polankami, łązkami i zębami. Lecąc wydają głosy tokowe; u samców składają się one z dwu rodzajów głosu — kilku przeciągłych chrapnięć: „hworr-hworr” („chrapanie”), zakończonych pojedynczym ostrym i krótkim poświstem: „psip” („pikanie”). Samica leci milcząc lub tylko „pika”. Większość samic w czasie toków przebywa na ziemi; na odzew samicy samiec przerywa ciąg i „zapada” w jej pobliżu. Tu następuje tok naziemny. Samiec z wachlarzowato rozłożonym i uniesionym w górę ogonem, opuszczonymi skrzydłami i przyciśniętym do wola dziobem drobnymi krokami obiega samicę. Koło samca tokującego na ziemi gromadzi się niekiedy kilka samic. Słonki nie tworzą stałych par.

Ciąg wieczorny trwa około godziny, kończy się z nastaniem ciemności; przed świtem zaczyna się na nowo i trwa krótko (do świtu).

Drugi okres godowy (z drugimi tokami i ciągami) rozpoczyna się zwykle w połowie V i trwa do końca VI. Słonka wyprowadza (zwykle) 2 lęgi w roku. Pierwszą serię (4—6) jaj składa samica w IV, drugą — w VI lub VII. Jaja są brunatne, z nielicznymi szarymi i żółtawymi plamkami.

Prymitywne gniazdo zakłada samica pod osłoną krzewów w młodniku lub starodrzewiu. Wysiadyje „twardo” (bez udziału samca, który również nie opiekuje się młodymi) przez 22 dni. Pisklęta są odkryte rudobrunatnym puchem z nieregularnymi ciemnymi plamami. Są zagniazdownikami; w razie niebezpieczeństwa samica w locie przenosi w bezpieczne miejsce małe pisklęta w dziobie, a większe trzymając je między nogami i przyciskając do brzucha. Pisklęta pozostają pod opieką matki około 5 i pół tygodnia.

Pożywienie słonki składa się z dżdżownic (które wyszukuje w miękkiej ziemi, zagłębiając w niej dziób), ślimaków, owadów i ich larw oraz w nieznacznej ilości z pokarmu roślinnego. Słonka należy do ptaków łownych. Dostarcza dobrego mięsa.

Słonka (*Scolopax rusticola* L.)
u góry — sylwetka słonki w locie

Brodziec kwokacz — *Tringa nebularia* Gunn.

Wielkości małego gołębia. Dolna część grzbietu i kuper są białe. Na końcu ogona 10—11 wąskich, czarnobrunatnych, poprzecznych pręg. Dł. 31—34 cm, rozp. 55—57 cm, ciężar 14—21 dkg.

U nas należy do ptaków przelotnych; pojawia się licznie od VII do X oraz nielicznie od III do V. Na przelotach „zapada” najczęściej na brzegach jezior, bagnach, mokradłach i mokrych łąkach, często śródleśnych. Niektóre osobniki zostają u nas na lato, ale się nie gnieźdzą. Odzywa się ostrym głosem: „kjik-iik-ii”, przypominającym głos dzięcioła zielonego. Dość dobrze i chętnie pływa. W ojczyźnie swojej (płn.-wsch. Europa, płn. Azja) gnieździ się na bagnach, łąkach i błotach leśnych. Czasem siada na suchych wierzchołkach drzew i wygwizduje swą pieśń. Objęty jest ochroną gatunkową.

Brodziec kwokacz (*Tringa nebularia* Gunn.)

Brodziec samotny (stalugwa samotna) — *Tringa ochropus* L.

Wielkości drozda. Kuper, nasada ogona i spód ciała białe; na końcu ogona 3—4 szerokie, poprzeczne ciemne pręgi. Dł. 25 cm, rozp. 44 cm, ciężar 8—10 dkg.

Nieliczny, występujący głównie we wschodniej części kraju ptak lęgowy i przelotny. Przylatuje w III—IV, odlatuje w IX—X. Nietowarzyski, płochliwy; prowadzi dosyć skryty tryb życia. Najchętniej przebywa na spokojnych, trawiastych bagienkach, mokradłach, przy sadzawkach i strumieniach leśnych, zwłaszcza w borach sosnowych. Często przesiaduje na wierzchołkach drzew lub biega po suchych konarach. Najruchliwszy jest wieczorami i rankami. Często lata nad lasem, zataczając szerokie kręgi. Odzywa się melodyjnym głosem: „tlui titit, tlui titit”. Samiec odbywa loty tokowe nad lasem, odzywając się donośnym: „didljudi didljudi”. Gnieździ się pojedynczymi parami w głębi lasów na drzewach, niekiedy daleko od wody, w opuszczonych gniazdach drozdów, sójek, wron itp. Czasem sam ściele gniazdo w rozwidleniu gałęzi. Wysiadują oboje rodzice przez 20—22 dni. Młode zeskakują z gniazda lub rodzice przenoszą je na najbliższe mokradła.

Pożywienie: owady i małe ślimaki. Chroniony.

Brodziec leśny — *Tringa glareola* L.

Wielkości skowronka. Podobny do brodzca samotnego. Kuper i ogon białe; na końcu ogona 6 poprzecznych pręg. Nogi żółtawe, dł. 22 cm, rozp. 39 cm, ciężar 6—7 dkg.

Pospolity gatunek przelotny i lęgowy, zwłaszcza w północnych i wschodnich częściach kraju. Przylatuje w IV, odlatuje w VII.

Zamieszkuje rozległe łąki, torfowiska, mokradła i mszary, nierzadki na mokradłach i bagienkach śródleśnych, zwłaszcza otoczonych brzożami i olchą. Towarzyski. Często siada na wyższych miejscach (słupach, kołkach, pniach itp.). W okresie godowym samce odbywają loty tokowe, wygwizdując swą pieśń („dile dile dile”). Gnieździ się na ziemi, czasem zajmuje stare gniazda ptaków w krzewach lub na niższych drzewach. Wysiadują oboje rodzice.

Pożywienie: głównie owady. Chroniony.

Brodziec samotny (*Tringa ochropus* L.) — u góry, brodziec leśny (*Tringa glareola* L.) — u dołu

Gołąb siniak — *Columba oenas* L.

Wielkości gołębia domowego. Dł. 32 cm, rozp. 67 cm, ciężar 25 — 30 dkg. Obie poci są podobnie ubarwione. Młode w pierwszym upierzeniu są bardziej szare i nie mają błyszczących piór na szyi.

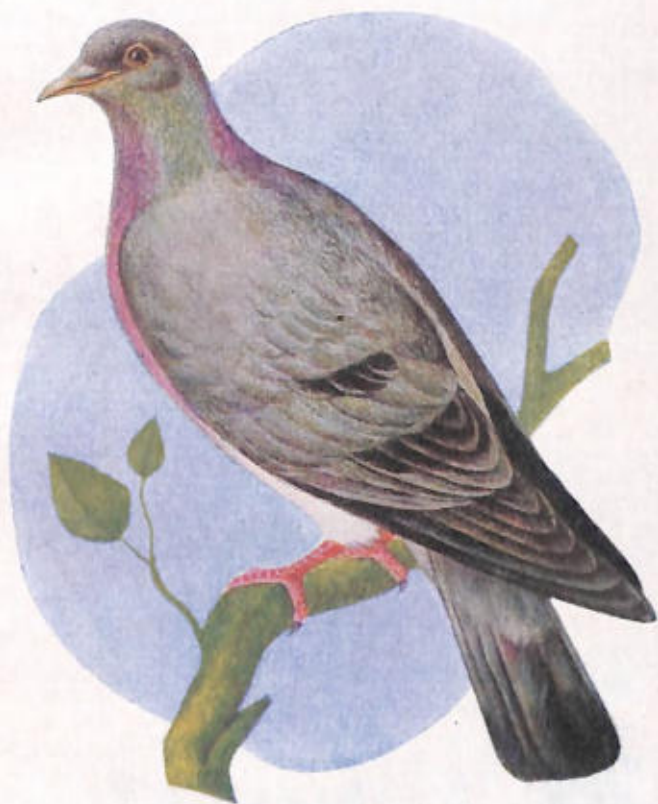
W Polsce niezbyt pospolity, nieliczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w końcu II lub na początku III; odlatuje w IX lub X.

Gatunek leśny; zamieszkuje lasy liściaste i mieszane (niekiedy także iglaste) i większe parki, bardzo chętnie przerzedzone, stare drzewostany w pobliżu polan i zrębów lub pól uprawnych. Z ubytkiem starych lasów ilość siniaka zmniejsza się.

W okresie godowym samce tokują, odbywając loty tokowe: wzlatują pionowo w górę i na rozpostartych skrzydłach lotem ślizgowym okrążają drzewo, na którym znajduje się gniazdo. Często wydają lotkami charakterystyczny dla tego gatunku, dość głośny świst. Samce, siedząc przy samicach nadymają gardła, stoszą pióra, rozkładają ogony i spacerują po grubych poziomych gałęziach, wydając huczące głosy: „hohuhuhu-hohuhuhu”. Najczęściej słyszymy je od III do VI, a także jeszcze w VII—VIII.

Siniak gnieździ się w dziuplach, najchętniej po dzięciole czarnym. Czasem w gniazdach wiewiórek lub srok, czasem w wysokich krzewinach wrzosu lub nawet w norach króliczych. Chętnie zajmuje skrzynki lęgowe (typu „D”). Zajmując dziupłę, ściele w niej gniazdo z cienkiego chrustu.

Składa 2—3 białe jaja; wysiadują oboje rodzice przez 16—17 dni; wywodzi 2, a niekiedy 3 lęgi w roku. Młode siniaki przebywają w gnieździe około 20 dni. Po wylocie łączą się w małe stadka i odwiedzają pola uprawne w pobliżu lasu. Siniak żywi się ziarnem, grochem, nasionami niektórych iglastych, żółędziami, bukwią i niektórymi jagodami oraz niektórymi gatunkami owadów. Objęty jest ochroną gatunkową.

Gołąb siniak (*Columba oenas* L.)

Gołąb grzywacz — *Columba palumbus* L.

Nieco większy od gołębia domowego. Dł. 43 cm, rozp. 75 cm, ciężar 50 dkg. Największy z krajowych dzikich gołębi. Obie pici są podobnie ubarwione; samica ma mniej błyszczące pióra na szyi. Młode są podobne do rodziców, ale na grzbiecie są bardziej szare, nie mają białej plamy po bokach szyi.

Pospolity, ale niezbyt liczny gatunek lęgowy i przelotny; przylatuje w III (IV), odlatuje w IX — X.

Gatunek leśny; zamieszkuje starsze, lukowate lasy różnej wielkości, najchętniej liściaste i mieszane w pobliżu pól uprawnych. Dość często występuje w parkach i kępach drzew śródpolnych. Grzywacze zwykle przesiadują na suchych szczytach wysokich drzew leśnych. Często przelatują na pola uprawne, gdzie poszukują pożywienia.

W okresie godowym (już od IV) samce odbywają charakterystyczne toki. Siedząc na drzewie, nadymają silnie gardła i gruchają: „gugruh-gu-gu, gugruh-gu-gu”; często wlatują prawie pionowo w górę, po czym na rozpostartych skrzydłach lotem ślizgowym, zataczając koła zlatują w dół, siadają na gałęzi, znowu gruchają itd. Wzlatując często „klaszcza” skrzydłami.

Grzywacz gnieździ się na drzewach (zwłaszcza na świerkach i olchach). Płytkie, niedbale usłane gniazdo buduje z chrustu, zwykle przy pniu. Składa 2 białe jaja; wysiadują oboje rodzice przez 15 dni. Pisklęta — typowe zagniazdowniki — pokryte są żółtym puchem; mają duży, czarny dziób. W gnieździe pozostają przez około 28 dni; opuszczają je, zanim nauczą się latać i przez kilka dni przesiadują na gałęziach w pobliżu gniazda. Grzywacz wywodzi 2, a często 3 lęgi w ciągu roku. Jesienią przed odlotem łączy się w większe stada.

Pożywienie: nasiona traw, chwastów i zbóż, sosny i świerka, żołądzie, bukiew, miękkie pączki drzew liściastych, listki oziminy i niektórych ziół, ślimaki, dżdżownice i owady.

Należy do ptaków łownych.

Gołąb grzywacz (*Columba palumbus* L.)

Turkawka — *Streptopelia turtur* L.

Mniejsza i smuklejsza od gołębia domowego. Obie płci są podobnie ubarwione. Dł. 30 cm, rozp. 52 cm, ciężar 16 dkg. Młode w pierwszym upierzeniu nie mają czarnych i białych piórek na szyi.

Pospolity, dość liczny ptak lęgowy i przelotny; przylatuje w IV—V, odlatuje w VIII—IX. Najpospolitszy z dzikich gołębi. Zamieszkuje małe, przerzedzone, lukowate lasy wśród pól uprawnych, większe parki i zagajniki. W głębi zwartych, rozległych lasów jest nieliczna. Występuje tylko na obrzeżach, w pobliżu większych zrębów, enklaw itp.; dosyć często także w zadrzewionych dolinach rzek. Żeruje na drogach i liniach leśnych, pastwiskach, polach uprawnych i łąkach.

Okres gniazdowania w V—VII. Samce w tym czasie wykonują loty godowe i gruchają: „turrrr-turrr-turrr” (stąd nazwa turkawka). Gnieździ się nisko na drzewach (lub w podrostach). Gniazdo prymitywne, płaskie, z luźno ułożonych gałązek (niekiedy jaja są widoczne przez dno gniazda). Składa 2 białe jaja, które wysiadują oboje rodzice przez 14—15 dni. Pisklęta pokryte są żółtym puchem, mają czarny dziób. Młode pozostają w gnieździe przez 14—16 dni; opuszczają gniazdo zanim nauczą się latać i przez około 10 dni siedzą na gałęziach w pobliżu gniazda.

Turkawka żywi się głównie nasionami traw, chwastów, zbóż i drzew iglastych; dość znaczną domieszkę w pokarmie stanowią w okresie letnim owady i drobne ślimaki. Objęta jest ochroną.

• • •

Podobna z postaci do turkawki jest sierpówka, czyli synogarlica turecka (*Streptopelia decaocto* Friv.). Niebieskawoszara; na tylnej części szyi ma poprzeczną czarną („sierpowatą”) przepaskę półkołnierzykowato obejmującą szyję. U nas sierpówka jest nielicznym i dość rzadkim ptakiem lęgowym i osiadłym, rozprzestrzeniającym się w ostatnich 10 latach. Zamieszkuje większe parki i duże ogrody miast i wsi, rzadziej skraje rozluźnionych lasów, gaje, remizy śródpolne itp. Często przesiaduje na suchych gałązkach i drutach telegraficznych. Żywi się głównie pokarmem roślinnym, przeważnie nasionami (chwastów); pokarm zwierzęcy stanowi prawdopodobnie małą domieszkę. W okresie jesieni i zimy często zalatuje do karmników, a nawet na parapety okienne, zbierając wysypywane pożywienie.

Turkawka (*Streptopelia turtur* L.)

Kukulka — *Cuculus canorus* L.

Wielkości gołębia. U obu płci przód i wierzch łupkowopopielaty, spód ciała poprzecznie śniado falowany. Wśród samic rzadko zdarza się forma rdzaworuda, ciemno pręgowana. Dł. 33 cm, rozp. 60 cm, ciężar 115 g. Młode przypominają ubarwieniem rudą samicę lub są szarobrunatne z jasnymi, smugowatymi obrzeżeniami piór. Spód ciała jasny, poprzecznie ciemno falowany; na karku biała plama.

U nas kukułka na nizinach i w górach jest pospolitym, dość liczny ptakiem legowym. Przylatuje w drugiej połowie IV, odlatuje zwykle w końcu VIII (i w IX). Zimuje w Afryce i Indiach; wędruje samotnie.

Kukułka przebywa najczęściej na obrzeżach lasów (zwłaszcza liściastych i mieszanych), w parkach, większych sadach, zaroślach śródpolnych i w zadrzewionych dolinach rzek; rzadka w okolicach słabo zadrzewionych. Jest ptakiem bardzo ruchliwym, często przelatuje z miejsca na miejsce; siedząc na gałęzi nierzadko rozkłada wachlarzowato ogon i unosi go w górę, opuszcza skrzydła itd. Krótkie i słabe nogi uniemożliwiają jej przeskakiwanie z gałęzi na gałąź, dlatego przy zmianie miejsca posługuje się skrzydłami. Leci zwykle po linii prostej, regularnie bijąc skrzydłami. W locie na skutek podobnego ubarwienia myłona jest często z krogulcem, który ma skrzydła szerokie i zaokrąglone, gdy u kukułki są długie i spiczaste.

Kukułka jest jedynym krajowym gatunkiem, który nie zakłada gniazda i nie wysiadyuje jaj, lecz podrzuca je drobnym ptakom śpiewającym.

Kukułka w okresie godowym (V—VII) nie łączy się w stałe pary; w tym czasie samce często „kukają” („kukuk-kukuk-kukuk”), samice zaś odzywają się na ogół rzadko chichoczącym głosem: „priipriipriiprii”. W okresie lęgów składa około 16 małych jaj, o grubej skorupce. Poszczególne samice podrzucają (pojedyncze) jaja do gniazd określonego gatunku żywicielskiego. Barwa jaja podrzuconego jest zwykle podobna do barwy jaj gospodarza gniazda. Kukułka znosi jaja w godzinach popołudniowych, między godz. 14 a 18 (ptaki śpiewające znoszą jaja rano). Siada na upatrzone gniazdo i w czasie 3—5 sekund znosi jajo lub też składa je na ziemię, bierze w dziób i wkłada do gniazda. Przedtem zjada lub wyrzuca jedno z jaj gospodarza gniazda i dlatego liczba jaj w gnieździe pozostaje ta sama. Po 12 dniach wysiadywania wykluwa się pisklę kukułki; początkowo niedołężne i ślepe, ale już po kilku godzinach zaczyna wyrzucać z gniazda jaja i pisklęta gospodarza. Rośnie szybko; po 7 dniach życia wyrastają mu pióra, które do \pm 12 dnia życia pisklęcia są otoczone łuskami, tak że kukulczę przypomina jeża. W 15—16 dniu życia wylazi z gniazda i przesiadyuje w przybliżeniu do 25 dnia życia na sąsiednich gałęziach. W wieku 40 dni jest zdolny do samodzielnego życia.

Pożywienie kukułki stanowią owady, głównie włochate gąsienice. Kukułka ma duże znaczenie w biologicznej ochronie roślin. Chroniona.

Kukulka (*Cuculus canorus* L.)
z lewej — forma ruda, z prawej — forma popielata¹

Puchacz — *Bubo bubo* L.

Największy spośród sów krajowych. Obie płci podobnie ubarwione. Samice są większe i silniejsze od samców. Dł. 58 — 64 cm, rozp. 1,6 m, ciężar 2,5 kg.

Rzadki gatunek osiadły. Zamieszkuje rozległe, zwarte lasy (chętnie świerkowe) w mało dostępnych okolicach, zarówno na równinach (często w okolicach bagnistych), jak i w górach, niekiedy także okolice bezleśne, np. zakrzewione brzegi jarów i rozpadlin, jak również zarośla nadwodne. Chętnie przebywa w sąsiedztwie wód. Dobrze widzi w dzień.

W porze godowej bardzo często pohukuje: „uhuhuhu”. W pary łączy się na wiele lat.

Puchacz gnieździ się na drzewach, zajmując opuszczone gniazda myszołowów, czapli, czarnych bocianów itp.; niekiedy gnieździ się na ziemi w rozpadlinach skał lub (rzadko) w dużych dziuplach. W III samica składa 2 — 3 białe, okrągławe jaja, które wysiaduje przez 32 — 35 dni. Samiec donosi jej pożywienie. Młode pozostają w gnieździe przez 5 tygodni. Latają po 2 miesiącach życia. W razie niebezpieczeństwa rodzice przenoszą w szponach pisklęta w bezpieczne miejsce. Jeden lęg w roku.

Puchacz należy do najsilniejszych i najbardziej drapieżnych sów. Zdobycz łowi z zasiadki lub w locie, w polowaniu posługuje się przede wszystkim słuchem. Żywi się ssakami od wielkości myszy do zająca, niekiedy łowi i pożera jeże. Napada ptaki do wielkości giuszca; dość często zabija ptaki drapieżne. Czasem zjada żaby i duże owady. Zwierzęta łowne stanowią duży odsetek w pokarmie puchacza. Pomimo szkód wyrządzanych w gospodarstwie łowieckim puchacz objęty jest ochroną gatunkową, gdyż jest bardzo rzadki.

Ptaki dzienne, a szczególnie drapieżne i krukowate, nie cierpią puchacza i zaciekle go atakują, co było wykorzystywane do polowania z puchaczem. Padało wtedy, niestety, wiele myszołowów i innych pożytecznych ptaków drapieżnych.

Puchacz (*Bubo bubo* L.)

Syczek — *Otus scops* L.

Należy do najmniejszych sów krajowych; jest wielkości drozda. Dł. 20 cm, rozp. 46—50 cm, ciężar 8 dkg. Obie płci są podobnie ubarwione. Jest gatunkiem południowym, zamieszkującym kraje śródziemnomorskie oraz wschoźnie Europy. U nas jest rzadkim gatunkiem zalatującym (i być może lęgowym); przylatuje w IV, odlatuje w IX. Jest dość pospolity w Karpatach na południowych stokach. Czasem zalatuje aż do północnych województw.

Syczek zamieszkuje niewielkie lasy, gaje, parki i większe sady. Prowadzi wybitnie nocny tryb życia. Głos ma charakterystyczny — monotony, ale dość melodyjny gwizd: „kju kju” lub „bim”, przypominający głos kumaka.

Zaniepokojony wydłuża ciało i unosi się na nogach w górę, nastawiając prawie pionowo „uszy”; w tej pozycji siedzącego nieruchomo syczka trudno jest dostrzec na tle pnia i gałęzi, gdyż ubarwienie ochronne ptaka zlewa się z tłem.

Gnieździ się w dziuplach lub zajmuje stare gniazda wron i innych ptaków. W V składa 4—6 jaj; są one białe i okrągłe. Pisklęta wykluwają się po 27 dniach wysiadywania. Podstawę pożywienia stanowią owady, rzadko myszy i drobne ptaki. Syczek objęty jest ochroną gatunkową.

Syczek (*Otus scops* L.)

Sowa uszata — *Asio otus* L.

Wielkości wrony. Dł. 34 — 35 cm, rozp. 85 — 90 cm, ciężar 29 — 31 dkg. Obie pici są podobnie ubarwione.

Pospolity, dość liczny gatunek osiadły; w okresie jesieni i zimy koczuje w poszukiwaniu pożywienia.

Zamieszkuje lasy różnej wielkości i typu; najchętniej iglaste i mieszane, lukowate lub słabiej zwarte, niekiedy gaje, stare parki, zarośnięte jary itp. W głębi rozległych i dobrze zwartych lasów (szczególnie młodszych klas wieku) jest nieliczna; przebywa tu przeważnie na obrzeżach lub przy większych haliznach, zrębach itp. Sowa uszata w lecie jest na ogół ptakiem nietowarzystkim, prowadzącym dość skryty tryb życia. Odzywa się często (zwłaszcza na wiosnę, w okresie godowym) przeciągłym głosem: „hu-u-hu”. W dzień widzi dobrze, ale nie poluje; na łowy wylatuje o zmroku, a kończy je o brzasku. Poluje w przerzedzonych drzewostanach, na haliznach itp. Podczas mroźnych i śnieżnych zim sowy uszate zbliżają się niekiedy dość licznie do osad ludzkich, chronią się na strychach, w szopach itp., gdzie polują na myszy.

Sowa uszata gnieździ się na drzewach, zajmując stare gniazda, przeważnie sójek i wron, niekiedy w dziuplach i skrzynkach lęgowych lub rzadko na ziemi (nie gnieździ się w budynkach). W IV składa 4—7 jaj. Wysiaduje samica przez 27—28 dni; samiec donosi pożywienie i pilnuje gniazda. Pisklęta lęgną się okryte białym puchem; przez 5 dni są ślepe. Młode pozostają w gnieździe około 4 tygodnie. Dwa lęgi w roku.

Pożywienie sowy uszatej stanowią głównie myszy, nornice i norniki; dziennie zjada przeciętnie 4 lub 5 myszowatych gryzoni; rocznie około 1 500 sztuk. Niekiedy łowi ryjówki, rzadko ptaki (głównie trznadłe i dzwońce) i owady. Jest pożytecznym gatunkiem leśnym, objętym ochroną.

Sowa uszata (*Asio otus* L.)

Sowa włochata (włochatka) — *Aegolius funereus* L.

Mniejsza od gołębia, krępa. Obie płci podobnie ubarwione. Podobna jest do pójdzki, ale obficiejsza upierzona, zwłaszcza na głowie i nogach. Dł. 23 — 25 cm, rozp. 54 cm, ciężar 12 dkg.

U nas jest nielicznym gatunkiem osiadłym (gnieździ się w Karpatach, Tatrach, Sudetach i na Mazurach) oraz zalatującym. Zamieszkuje duże, zwarte lasy iglaste starszych klas wieku, a niekiedy także lasy mieszane. Prowadzi skryty tryb życia w głębi drzewostanów.

Gnieździ się w dziuplach, chętnie po dziecięciu czarnym. W IV składa 4—7 jaj, które wysiaduje samica przez 25—31 dni; w lata obfitujące w myszowate gryzonie wyprowadza drugi lęg w VII—VIII.

Zywi się przeważnie drobnymi gryzoniami leśnymi, niekiedy drobnymi ptakami; wyjątkowo zjada żaby, bardzo rzadko owady. Chroniona.

Pójdzka — *Athene noctua* Scop.

Mniejsza od gołębia, krępa. Palce słabo opierzone, porośnięte szpicznkami. Obie płci są podobnie ubarwione. Dł. 21 — 24 cm, rozp. 50 — 52 cm, ciężar 19 dkg.

Pospolity gatunek osiadły; niektóre egzemplarze wędrują. Zamieszkuje stare budynki (stodoły i śpichrze), ruiny, stare sady, małe (stare) lasy.

Z ukrycia wylatuje wcześniej, jeszcze za dnia. Chętnie przesiaduje w miejscach otwartych i wtedy bardzo często niepokojona jest przez drobne ptaki. Niebojaźliwa i bardzo ruchliwa; gdy jest zaniepokojona, wykonuje ruchy głową i charakterystycznie przysiąda (dyga). Odzywa się charakterystycznym piskliwym głosem: „wiit wiit wiit”.

Gnieździ się pod dachami budynków, chętnie w dziuplach starych drzew (np. owocowych), w szczelinach murów, niekiedy w starych gołębnikach i skrzynkach lęgowych. W IV—V składa 4—6 jaj. Wysiaduje samica przez 28 dni. Jeden lęg w roku. Samiec bierze udział w żywieniu i wychowywaniu młodych, które około 4 tygodni pozostają w miejscu gniazdowania.

Poluje z zaskaki lub w locie. Zywi się głównie drobnymi myszowatymi gryzoniami, większymi owadami (przeważnie chrząszcze, ćmy i szarańczaki), rzadziej małymi ptakami. Chroniona.

Sóweczka — *Glaucidium passerinum* L.

Najmniejsza sowa krajowa (i europejska), nieco większa od szpaka. Kształtem i ubarwieniem przypomina pójdzkę. Obie płci są podobnie ubarwione. Dł. 15 — 18 cm, rozp. 28 — 30 cm, ciężar 5,5 — 7,5 dkg.

Rzadki gatunek leśny, osiadły. Zamieszkuje duże, spokojne lasy w górach i mniej licznie na nizinach. Prowadzi skryty tryb życia. Jest bardzo drapieżna. Napada przeważnie na drobne ptaki, głównie sikory i mysikróliki. Odzywa się monotonnym, gwizdającym głosem.

Gnieździ się w dziuplach (chętnie po dziecięciach), jak również w skrzynkach lęgowych. W końcu IV lub w V składa 4—6 jaj. Wysiaduje samica około 28 dni. Wyprowadza jeden lęg w roku.

Podstawę pożywienia sóweczki stanowią ptaki do wielkości szpaka oraz większe owady; zjada mało myszowatych. Chroniona.

Sowa włochata (*Aegolius funereus* L.) — u góry, pójdzka (*Athene noctua* Scop.) — u dołu, sóweczka (*Glaucidium passerinum* L.) — z prawej

Sowa uralaska — *Strix uralensis* Pall.

Mniejsza od puchacza. Wyglądem przypomina puszczyka; ma długi (28 — 32 cm), klinowaty ogon. Obie pici są podobnie ubarwione. Dł. 56 — 62 cm, rozp. 102 — 120 cm, ciężar do 1,0 kg.

Na ogół nieliczny gatunek osiadły. Gnieździ się w Karpatach, Tatrach i w północno-wschodnich częściach Mazur. Zamieszkuje większe lasy różnego typu starszych klas wieku, w pobliżu halizn, łąk itp. Mało płochliwa; chętnie przesiaduje w ciągu dnia w dobrze naświetlonych, słonecznych miejscach. Jest ptakiem bardzo drapieżnym i zuchwałym; często napada na zwierzęta większe od siebie. Poluje w nocy; dość często także w dzień.

Głos jej przypomina szczekanie psa („hau hau hau”); odzywa się też głuchym: „chump chump chump”, skrzekliwym: „kewek” i innymi głosami.

Gniazdowanie rozpoczyna w IV. Gnieździ się w dziuplach lub zajmuje opuszczone gniazda większych ptaków; niekiedy zakłada gniazdo na ziemi. Składa najczęściej 2, czasem 3 lub 4 białe jaja. Wysiaduje samica przez 28 dni. Młode opuszczają gniazdo po upływie około 34 dni. Rodzice są bardzo przywiązani do piskląt i w razie niebezpieczeństwa zapalczywie je bronią.

Podstawę pożywienia stanowią drobne gryzonie, poza tym mniejsze ssaki do wielkości wiewiórki, młode zające itp. Napada na ptaki do wielkości cietrzewia; zjada również duże owady. Chroniona.

Sowa uralaska (*Strix uralensis* Pall.)

Puszczyk — *Strix aluco* L.

Nieco większy od wrony, krępy. Dł. 40—44 cm, rozp. 92—96 cm, ciężar 48—52 dkg. Obie płci są podobnie ubarwione. U nas puszczyk występuje w 2 odmianach barwnych: brunatnej i szarej.

W całej Polsce jest dość liczny gatunkiem osiadłym; najpospolitsza z sów. Zamieszkuje lasy różnej wielkości, przeważnie liściaste i mieszane, najchętniej starszych klas wieku, parki, aleje i większe stare sady, poza tym (rzadziej) ruiny, wieże, strychy budynków itp. Osiedla się w pobliżu otwartych przestrzeni, halizn, łąk, zrębów itp., gdzie poluje na myszowate gryznie, żaby i owady. W ciągu dnia ukrywa się w dziuplach, wśród gęstych gałęzi itp. W dzień widzi słabo. Wylatuje o zmierzchu, poluje w nocy; jest odważnym i drapieżnym łowcą.

Głos puszczyka jest charakterystyczny — samca: „huu-hu-huuuh”, samicy: „kiuwi-kiuwi-kiuwi”. Stare osobniki są bardzo przywiązane do swoich rewirów i w danej partii lasu przebywają na ogół stale.

Puszczyk gnieździ się najczęściej w dziuplach starych drzew, dość chętnie w dużych skrzynkach legowych, rzadziej w opuszczonych gniazdach wron i ptaków drapieżnych, niekiedy (rzadko) w załomach dachów. W II—III składa 3 lub 4 okrągłe, białe jaja, wysiadywane przez samicę przez 28—30 dni. Młode rodzą się ślepe; widzą po 8 dniach. Przez kilka pierwszych dni po wykluciu piskląt samica nie wylatuje po żer i rodzinę karmi samiec. Młode pozostają w gnieździe około 4—5 tygodni.

Puszczyka, podobnie jak puchacza, używano dawniej do polowania na ptaki drapieżne i krukowate.

Pożywienie puszczyka stanowią przede wszystkim myszy, nornice, szczury i inne drobne ssaki, niekiedy także drobne ptaki. Nierzadko napada na wiewiórki i młode zające, sójki, gołębie. Owady, ślimaki, dżdżownice i żaby stanowią dosyć duży odsetek w pożywieniu tego gatunku. Chroniony.

Puszczyk (*Strix aluco* L.)
u góry — odmiana szara, u dołu — odmiana brunatna

Płomykówka — *Tyto alba* Scop.

Jest wielkości dużego gołębia, smukła. Obie płci podobnie ubarwione. Dł. 33—35 cm, rozp. 91 cm, ciężar 33—34 dkg.

W całym kraju (z wyjątkiem wysokich gór) dość pospolity gatunek osiadły. Zamieszkuje strychy budynków mieszkalnych, stodoły, wieże i ruiny.

Ze wszystkich krajowych sów prowadzi najbardziej nocny tryb życia. W dzień kryje się w ciemnych miejscach, wylatując na żer w czasie pogodnych nocy. W okresach slot i wiatrów poluje na myszy w budynkach lub zjada nagromadzone przez siebie zapasy myszowatych gryzoni.

Płomykówka najbardziej ze wszystkich sów wyspecjalizowała się w łowieniu myszy, które zjada w dużych ilościach. Przy polowaniu posługuje się głównie słuchem. Podczas ostrego zim ginie niekiedy dość licznie. Siedząc odzywa się charakterystycznym głosem, przypominającym głośne chrapanie śpiącego człowieka. W locie krzyczy dość głośno: „chriiii, chriiii”.

Gnieździ się w ciemnych, spokojnych miejscach, np. w kątach strychów, między belkami itp. Gniazda nie buduje. W pary łączy się na kilka lat.

Sklada przeważnie 4—6 (przy obfitości pożywienia — do 11) jaj białych, podłużnych; wysiaduje samica przez 30 dni. Młode w miejscu gniazdowania pozostają długo, około 55 dni. Samiec uczestniczy w wychowywaniu młodych. W lata obfitujące w myszy płomykówka wyprowadza 2, a nawet 3 lęgi. W lata „ubogie” w myszy lęgów nie wyprowadza. Żywi się przeważnie drobnymi gryzoniami (nornikami, myszami i szczurami). Dostyc często zjada pożyteczne ryjówki i nietoperze, rzadziej duże owady, żaby i drobne ptaki (szczególnie wróble). Obliczono, że w ciągu roku jeden ptak zjada najmniej 1200 drobnych gryzoni. „Zrzutki” płomykówki są duże, walcowate, z wierzchu pokryte warstewką ciemnej śliny. Płomykówka należy do najpożyteczniejszych sów krajowych. Objęta jest ochroną.

Płomykówka (*Tyto alba* Scop.)

Lelek kozodój (*Caprimulgus europaeus* L.)

Jerzyk — *Apus apus*

Nieco większy od jaskółki. Dł. 18 cm, rozp. 42 cm, ciężar 30—50 g. Na nizinach i w górach pospolity gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w początku V, odlatuje od połowy VIII. Zimuje w Afryce i w Indiach.

Zamieszkuje licznie miasta (o wielopiętrowych budynkach, wieżach i zabudowaniach fabrycznych), niekiedy okolice z wysokimi urwiskami skalnymi, nierzadko skraje wysokopiennych starych drzewostanów z dziuplastymi drzewami. Jerzyk należy do najlepiej latających ptaków krajowych. Z ptaków drapieżnych doganiają go małe sokoły: kobuz i czasem drzemlik. Większość swego życia spędza w powietrzu. Od świtu aż do całkowitego zmroku lata nieustrudzenie (przeważnie wysoko). Wypoczywa rzadko i krótko (kilkadziesiąt sekund), czepiając się pazurami pionowych ścian budowli, skał lub drzew. Na ziemi siada wyjątkowo. Siedząc na płaskiej powierzchni z trudem podrywa się do lotu.

W okresie godowym często widzimy (a zwłaszcza słyszymy) latające gromadnie jerzyki; są to samce, które uganiając w szalonym pędzie za sobą okrążają budynki, przy czym wydają donośne, ostre, świszczące głosy: „srii-srii-srii-srii”. Jerzyki gnieźdzą się zwykle bardzo wysoko nad ziemią w szczelinach wież, kominów fabrycznych, pod rynnami dachów, w zalomach skał, nierzadko w wysoko położonych dziuplach drzew lub skrzynkach lęgowych. Z łowionego w locie materiału, np. cienkich źdźbeł, puchu roślinnego, piórek, kępek sierści itp., ściele jerzyk niewielkie, płaskie gniazdo, zlepiając wszystkie materiały szybko krzepnącą śliną, obficie wydzielaną w tym okresie. Kopulacja odbywa się w powietrzu. Okres gniazdowania V—VI. Samica składa zwykle 2 (czasem 3) wydłużone, białe jaja. Wyśiaduje przeważnie samica przez 18—20 dni. Młode wylęgają się nagie i bardzo niedołążne; w gnieździe pozostają przez 41 dni. Opuszczając gniazdo potrafią już bardzo dobrze latać; przez kilka dni są dokarmiane (w locie) przez rodziców. W końcu VII lub w VIII rodzina odlatuje na południe. Jeden lęg w roku.

Podstawę pożywienia stanowią łwione w locie owady (przeważnie błonkoskrzydłe i dwuskrzydłe). Jerzyk należy do ptaków pożytecznych; objęty jest ochroną gatunkową.

Jerzyk (*Apus apus* L.)

Kraska — *Coracias garrulus* L.

Wielkości kawki. Dł. 32 cm, rozp. 70 cm, ciężar 140 g. Należy do najbarwniejszych ptaków krajowych. Obie płci są jednakowo ubarwione, lecz u samicy barwy nie są tak jaskrawe jak u samca. Ptaki młode są niebieskawoszare z brunatnymi plamami na głowie i piersi.

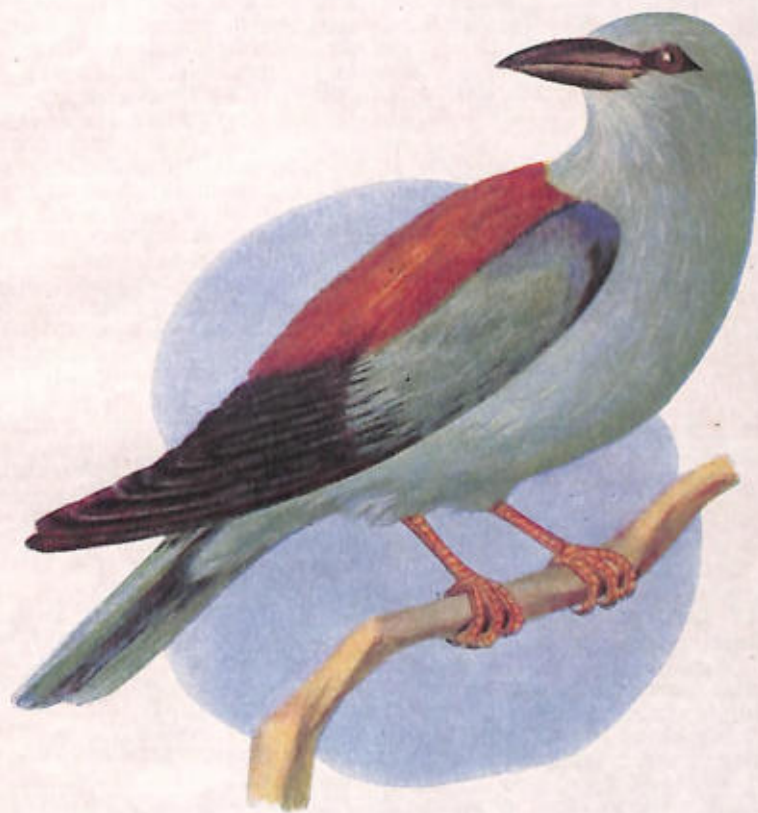
W Polsce pospolity gatunek lęgowy; na wschód od Wisły występuje liczniej, na zachodzie nielicznie, a miejscami rzadko. Przylatuje w końcu IV i w V. Odlot rozpoczyna się od końca VII i w VIII. Ptaki grupami rodzinnymi, koczując, powoli posuwają się na południe i w drugiej połowie IX opuszczają tereny naszego kraju. Zimują w Afryce.

Kraska zamieszkuje półotwarte okolice z grupami wyższych drzew między polami uprawnymi, małe lukowate lasy, zadrzewione (starodrzewem) doliny rzek itp. W większych lasach występuje na obrzeżach; w głębi lasów tylko tam, gdzie drzewostany przylegają do łąk, halizn lub najmłodszych upraw.

Kraska jest ptakiem nadrzewnym, ruchliwym; po gałęziach nie skacze, ale często przelatuje z miejsca na miejsce. Dobrze i zwinnie lata, często wykonując ewolucje powietrzne. Chętnie przesiaduje na suchych wierzchołkach drzew, słupach i drutach telegraficznych, palach, kopcach zbóż itp., spoczywając lub wypatrując zdobyczy (głównie owadów). Zdobycz łowi przeważnie na ziemi; często zawisa nad ofiarą w powietrzu, trzepocząc skrzydłami i rozkładając ogon (podobnie jak pustułka), chwytając ją w dziób, wraca na miejsce wypadowe i tu zjada. Na ziemi siada dość rzadko.

W okresie godowym (V) samce odbywają loty tokowe z ewolucjami powietrznymi. W tym okresie kraski odzywają się najczęściej, przeciągle kracząc: „krrrrak-krrrak”, „ra ra ra ra” albo: „rek rek rek rek”. Kraski gnieźdzą się w dziuplach naturalnych i wykutych przez dzięcioła czarnego; nierazdo zajmują duże skrzynki lęgowe. Gniazda wewnętrzne zwykle nie ścielą, ale czasem znoszą niewielkie ilości chrustu na podściółkę. W połowie V składają po 4 lub 5 białych jaj; wysiaduje przeważnie samica przez 19 dni. Młode lęgą się nagie, po 5—7 dniach wyrastają im równocześnie na całym ciele pióra wosłonkach („kłacza”), tak że pisklą przypominają przez kilka dni jeża. W czasie karmienia młode same chwytają w dziób pożywienie podawane lub podrzucane im przez rodziców. W dziupli pozostają przez 27—30 dni. Jeden lęg w roku.

Pożywienie: większe owady (szarańczaki, chrząszcze, turkucie, gąsienice motyli itp.), małe jaszczurki, żaby, czasem młode myszy i drobne ptaki. Kraska należy do gatunków pożytecznych. Objęta jest ochroną gatunkową.

Kraska (*Coracias garrulus* L.) — stary samiec

Dudek — *Upupa epops* L.

Nieco większy od szpaka. Dł. 30 cm, rozp. 44 cm, ciężar 55 g. Obie płci podobnie ubarwione, samica bardziej szarawa.

U nas jest występującym wszędzie, ale nielicznym ptakiem lęgowym. Przelatuje w końcu IV, odlatuje od końca VIII i w IX. Zimuje w Afryce.

Dudek żyje w różnych środowiskach; najczęściej spotykamy go w okolicach półotwartych, gdzie niewielkie lasy, kępy drzew itp. poprzelatane są łąkami, polami uprawnymi i pastwiskami. W większych lasach występuje na ich obrzeżach w partiach przerzedzonych oraz przyległych do pol uprawnych i łąk. Nierzadki w zadrzewianych topolą i wierzbą dolinach rzek.

Dudek jest dość ostrożny i płochliwy. Lot jego jest charakterystyczny: bardzo nierówny i chwiejny (przypomina lot motyla), ale dość wytrwały; odbywa się po linii falistej. Po ziemi chodzi i biega dobrze, rytmicznie kiwając głową. W razie niebezpieczeństwa (krogulec, kobuz itp.) dudek szybko przysiada, szeroko rozkłada skrzydła i ogon (tak że czarno-białe pasy stają się bardzo wyraźne), kierując szyję i dziób pionowo w górę. W koronach drzew porusza się nieudolnie i z trudnością skacze z gałęzi na gałąź; przy zmianie miejsca raczej przelatuje. Chętnie siada na grubych gałęziach i konarach, po których często chodzi, rozkładając i składając czubek, w zależności od zainteresowania, zaniepokojenia itp.

Głos dudka jest bardzo charakterystyczny i donośny — głucho: „udu-dud-ududud” (zwykle rankami i po południu, przed zachodem słońca). Siedząc na drzewie (niekiedy też w locie) odzywa się chrapliwymi tonami: „chrr-chrr-chrr”.

Pora godowa w V—VI; w tym okresie samce bardzo często pohukują. Gniazdo zakłada dudek najczęściej w dziuplach naturalnych, w stosach drewna, skrzynkach lęgowych, czasem w norach ziemnych. Podściółka skąpa. W połowie V samica składa 5—7 niewielkich, podłużnych jaj; są one brunatnobiałe z odcieniem różowym, żółtym, brunatnym lub zielonawym. Wysiaduje samica przez 16 dni; samiec donosi jej pożywienie. Pisklęta wylęgają się okryte gęstym, białym puchem i przez około 26 dni pozostają w gnieździe; karmione są przez oboje rodziców. Dudek wywodzi 1 lub 2 legi w roku.

Gniazda dudków (wbrew panującej opinii) są na ogół czyste, nie zabrudzone kałem piskląt — jeśli dudki zajęły miejsce nie zanieczyszczone kałem przez poprzednio gniazdujące tu ptaki (np. gołębie siniaki). Młode, gniazdujące dudki mają oryginalny sposób obrony: przy zbliżeniu się nastpnika do gniazda podnoszą tyły i wystrzykują z gruczołu kuprowego brunatną, ciekłą wydzielinę o bardzo nieprzyjemnej, przenikliwej woń, utrzymującej się w gnieździe i na piórach piskląt przez długi okres czasu. Większość piskląt wyjmowanych z gniazda oddaje rzadki, cuchnący kał, co (według prof. Sokołowskiego) prawdopodobnie nie ma znaczenia obronnego.

Pożywienie dudka stanowią głównie różne owady i ich larwy, drobne dżdżownice itp., wydobywane długim dziobem z pulchnej ziemi, często z odchodów krów i koni. Ponieważ dudek ma bardzo krótki język, nie może przesunąć zdobyczy z końca dzioba do jamy gębowej. Dlatego (podobnie jak bocian) podrzuca ją w górę, łapie w powietrzu i połyka. Dudek należy do pożytecznych ptaków w ochronie roślin. Objęty jest ochroną gatunkową.

Dudek (*Upupa epops* L.)

Dzięcioł zielony — *Picus viridis* L.

Nieco mniejszy od kawki. Dł. 31 cm, rozp. 51 cm, ciężar 190 g. W całej Polsce jest to na ogół nieliczny gatunek osiadły. Zamieszkuje przeważnie niewielkie lasy liściaste i mieszane, najchętniej ich obrzeża w pobliżu miejsc, gdzie znajduje mrówki (ugory i halizny). Częsty w drzewostanach, gdzie rosną olchy, osiki, topole i wierzy, jak również w zadrzewionych dolinach rzek. W jednogatunkowych lasach iglastych jest na ogół rzadki. W jesieni i zimą spotykamy go w parkach i sadach. Obecność dzięcioła zielonego w danej miejscowości — zwłaszcza na wiosnę — można dość łatwo stwierdzić po charakterystycznym głosie. W okresie godowym samiec odzywa się głośnym, wrzaskliwym, śmiejąco-rżącym głosem (szybko powtarzane): „juch juch juch”. Silnie przestraszony głośno skrzeczy. „Bębni” bardzo rzadko. Obie płci wabiają się niskimi głosami: „gjuk-gjuk-gjuk”. Najczęściej z dzięciolowatych zlatuje i przebywa na ziemi, po której dobrze skacze.

W miejscu gniazdowania para dzięciolów zielonych pojawia się wcześnie (w lutym); ptaki są bardzo ożywione i ruchliwe, pokrzykują i uganiają za sobą. Zapalczywie bronią swego rewiru przed innymi parami dzięciolów zielonych. W przeciwieństwie do pozostałych gatunków dzięciolów „kuja” na ogół mało, dlatego nierzadko zajmują dziuple naturalne, oczyszczając je i „przerabiając”. Własne dziuple wykuwają w drewnie miękkim lub zmurszałym na różnej wysokości, ale zwykle dość nisko. Zeszloroczne (własne) dziuple zajmują dość często i nierzadko użytkują je przez kilka lat z rzędu. W końcu IV lub w V samica składa 6—9 białych, podłużnych jaj. Wysiadują oboje rodzice przez 15—17 dni. Młode pozostają w gnieździe przez 19 dni; po wylocie przez czas jakiś przebywają w pobliżu gniazda.

Dzięcioł zielony zbiera pożywienie na ziemi i na drzewach; żywi się głównie mrówkami i ich poczwarkami („mrówcze jaja”). Mrówki wylapuje długim (do 18 cm długości), lepkiem językiem na mrowiskach lub na „ścieżkach mrówczych”; często łowi mrówki wędrujące po pniach i konarach drzew. W jesieni i w zimie, aby dostać się do zimujących mrówek, wygrzebuje w kopcach głębokie korytarze, co nierzadko przypląca życiem, gdy przy tej pracy zaskoczy go drapieżnik (lis, kuna, techórz itp.). Zjada też owady żerujące pod korą i w drewnie, gąsienice, chrząszcze itp., łowione na korze drzew i na skoszonych łąkach (m. in. pasikoniki), a nawet małe ślimaki. Nasiona i jagody stanowią małą domieszkę w jego pożywieniu. Dzięcioł zielony objęty jest ochroną gatunkową.

Dzięcioł zielony (*Picus viridis* L.)
z przodu — stary ptak (samiec), z tyłu — młody ptak

Dzięcioł zielono-siwy — *Picus canus* Gm.

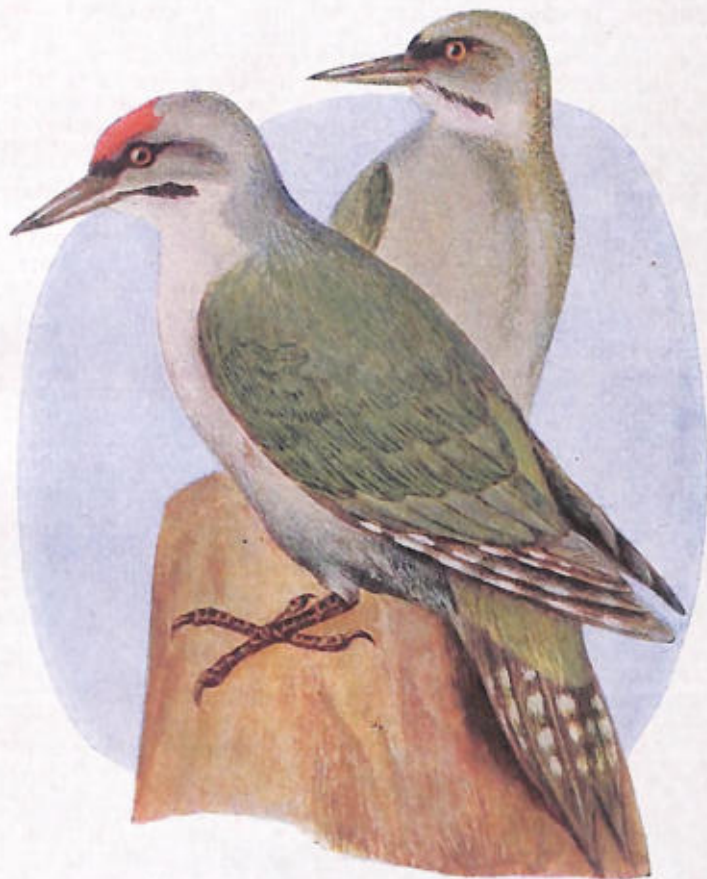
Podobny do dzięcioła zielonego, ale nieco mniejszy. Dł. 28 cm, rozp. 46 cm, ciężar 120 g. U samca czerwona czapka na głowie sięga tylko do linii oczu, a u samicy brak jej zupełnie. Młode są brunatnawozielonawe z brunatno pręgowanymi bokami ciała. Gatunek osiadły; na okres ciężkich zim przesuwa się na południe.

Występuje na terenie całego kraju; na niżu na ogół jest rzadki, liczniejszy na pogórzu (w górach do granicy drzew). Zamieszkuje przeważnie lasy liściaste oraz mieszane, zwłaszcza ich skraje; iglastych unika.

Dzięcioł zielonosiwy „kuje” częściej niż dzięcioł zielony, na ziemię natomiast zlatuje rzadziej, ale dobrze po niej skacze. W porze godowej najłatwiej odróżnić można dzięcioła zielonosiwego od zielonego po głosie; „śmiech” jego („gli-gli-gli” lub „klju-klju-klju klju”) nie jest tak ostry i rżący jak dzięcioła zielonego.

Okres gniazdowania: koniec IV i V. Składa 6—9 jaj; wysiadują oboje rodzice.

Podstawę pożywienia stanowią owady z rodziny mrówkowatych, ale udział innych gatunków owadów i ich larw zbieranych z kory drzew również jest duży. Dość dużo larw owadów dzięcioł zielonosiwy wydziobuje spod kory. Objęty jest ochroną gatunkową.

Dzięcioł zielono-siwy (*Picus canus* Gm.)
z przodu — samiec, z tyłu — samica

Dzięcioł czarny — *Dryocopus martius* L.

Największy z krajowych dzięciołów, prawie wielkości gawrona. Dł. 40 cm, rozp. 73 cm, ciężar 310 g.

Rozprzestrzeniony w całej Polsce jako nieliczny, a miejscami rzadki gatunek osiadły (zwłaszcza ptaki stare). Zamieszkuje większe, starsze lasy iglaste, szczególnie w terenach górskich i podgórskich. Miejscami występuje w lasach mieszanych i liściastych (np. bukowych). Trzyma się zwykle najstarszych drzewostanów lub obrzeży starszych zrębów, na których w murszejących pniakach znajduje dużo pożywienia w postaci larw większych owadów żyjących w drewnie. W okresie jesiennozimowego koczowania młode ptaki spotykamy również w niewielkich lasach, parkach, alejach itp.

Dzięcioł czarny jest ptakiem nietowarzyskim, bardzo „niezgodnym” i ostrożnym. Dość ruchliwy, przelatuje często z miejsca na miejsce. Lot jego różni się od lotu innych dzięciołów: jest dość ciężki i odbywa się zwykle po linii prostej (tylko czasem po linii lekko falistej). Dzięcioła czarnego z daleka można poznać po głosie, głośnym i dźwięcznym: „kljuk kljuk” lub ostrym, kraczącym: „krii krii krii krii”. W okresie wiosennym donośnie „bębni”.

Z końcem III lub w początkach IV obie pici rozpoczynają budowę dziupli łęgowej, wykuwając ją w ciągu około 2 tygodni, najczęściej na dużej wysokości, w wysokim i grubym drzewie (w sośnie, świerku, rzadziej w buku itp.). Obszerna dziupla ma do 70 cm głębokości. Grube i długie trzaski i wióry, leżące pod drzewem, zdradzają nam miejsce budowy. Dzięcioł czarny co roku wykuwa nową dziuplę łęgową; oprócz niej ma jeszcze dziuple noclegowe. W dziuplach opuszczonych przez dzięcioły czarne chętnie gnieźdzą się inne dziuplaki (np. małe sowy, siniaki, kraski, dudki, wiele gatunków śpiewających) i nietoperze.

Przy końcu IV lub w V samica składa 3 lub 4 małe, białe jaja. Wyśiadują oboje rodzice przez 12 (—13) dni. Młode są początkowo bardzo niedołążne, nagie i ślepe; rosną szybko i po 27 dniach od chwili wyklucia się z jaj opuszczają dziuplę. Obecność swą w dziupli zdradzają częstym kwileniem i ćwierkaniem.

Pożywienie dzięcioła czarnego stanowią przeważnie wykuwane z drewna larwy większych kózek i bogatków oraz trzpienników, czasem mrówki gnieźdzące się w drewnie (np. gmachówka); zjada też dużo larw korników, poza tym różne chrząszcze, gąsienice i poczwarki motyli, które zbiera na pniach i konarach. Nasiona stanowią małą domieszkę pożywienia; niekiedy „pierścieniuje” drzewa, zlizując soki. Chroniony.

Dzięcioł czarny (*Dryocopus martius* L.)
z lewej — samica, z prawej — samiec

Dzięcioł pstry wielki (dzięcioł duży) — *Dryobates major* L.

Nieco większy od szpaka. Dł. 22 cm, rozp. 44 cm, ciężar 85 g. Układ białych plam na grzbiecie podano na Tabl. XLVIII. U młodych (obie płci) cały wierzch głowy jest czerwony; samica ma tył głowy czarny.

Dzięcioł pstry wielki jest najpospolitszy z naszych dzięciołów. Osiadły (koczuje). Występuje w lasach różnych typów, zwłaszcza w starych drzewostanach sosnowych; nierzadko gnieździ się w parkach i dużych sadach. W okresie zimowej włóczęgi często spotkać go możemy w towarzystwie sikor, pelzaczy i kowalików, wędrującego po okolicy w poszukiwaniu pożywienia. Dzięcioł pstry wielki jest najlepiej z krajowych dzięciołów przystosowany do życia na drzewach. Na ziemię zlatuje tylko wyjątkowo i bardzo nieudolnie po niej skacze. Dzięki swej dużej ruchliwości, pelzaniu po pniach i konarach, ustawicznemu i silnemu kuciu w korę drzew, pomimo małej krzykliwości (w porównaniu z innymi dzięciołami) łatwo można go zauważyć w drzewostanach.

Dość często odzywa się krótkim, ostrym: „kiks-kiks”, a rzadziej (zwłaszcza gdy jest spłoszony) przeciągłym: „riririri”. Nietowarzyski. Z wyjątkiem pory lęgowej ptaki trzymają się osobno. Na wiosnę obie płci często i głośno „bębniają” — częściej niż inne gatunki; poza tym okresem „bębnienie” można słyszeć już od I—II i w V, a nawet w VI. Dziupłę lęgową wykuwają obie płci (w ciągu 2 tygodni), przeważnie w gatunkach o drewnie miękkim (np. osika, topola), a jeśli tych brak, to w sosnach, świerkach, a nawet w zdrowych dębach. Rozpoczynają kilka dziupli, ale kończą tylko jedną. Przy końcu IV samica składa 4—6 (czasem do 8) białych jaj. Wysiadują obie płci przez 12—13 dni. Młode są bardzo wrzaskliwe, rosną szybko i w wieku około 21 dni opuszczają dziupłę, rozlażą się po konarach i gałęziach w różne strony, szybko usamodzielniając się. Jeden lęg w roku.

Pożywienie w lecie stanowią prawie wyłącznie owady żerujące pod korą drzew i w drewnie (korniki, drwalniki, kózkowate, bogatkowate itp.) oraz owady zbierane na powierzchni drzew, np. gąsienice (nawet włoścaki, jak brudnicy mniszki i barczatki) i poczwarki wielu szkodliwych motyli i błonkówek. W jesieni i zimie zjada sporo nasion drzew iglastych (głównie sosny i świerka), wykuwając je z szyszek w specjalnych miejscach na drzewach, zwanych kuźniami. Kuźnie są to zagłębienia na pniu drzewa, np. po wypróchniałym soku, w które dzięcioł „zaklinowuje” zerwaną szyszkę i rozkuwa. Pod kuźnią na powierzchni podokapowej drzewa gromadzi się niekiedy po kilka tysięcy szyszek, jak gdyby ktoś wysypał je z kosza. Poza tym zjada niektóre jagody, żołądźle, bukiew, czasem jaja i pisklęta małych ptaków owadożernych, gnieźdzących się w dziuplach. Na wiosnę często „pierścieniuje” niektóre gatunki drzew, zlizując wypływające soki. Dzięcioł pstry wielki ma duże znaczenie w ochronie lasu. Objęty jest ochroną gatunkową.

Dzięcioł pstry wielki (*Dryobates major* L.)
u góry — młody ptak, u dołu — stary ptak (samiec)

Dzięciół trójpalczasty — *Picoides tridactylus* L.

Wielkości dzięciola pstrego wielkiego. Dł. 23 cm, rozp. 29 cm, ciężar 60 g. Stopa z 3 palcami (2 w przód, 1 w tył). Od innych dzięciolów pstrych różni się brakiem czerwieni w ubarwieniu. Plecy i kuper białe, boki ciała czarno-biało pręgowane. Policzki czarne. Stary samiec ma żółty środek głowy, samica — srebrzysty. Młode mają czarno-szary, gęsto nakrapiany wierzch i spód ciała. Występuje w północno-wschodniej części kraju (np. okolice Augustowa i Białowieży) oraz w górach (Karpaty, Tatry, Sudety) jako nieliczny gatunek lęgowy.

Zamieszkuje rozległe starsze lasy liściaste i mieszane, miejscami iglaste. Odzywa się dość rzadko, krótkim, urywanym głosem: „kik-ik-ik-ik-ik”. W okresie wiosennym „bębni”; poszczególne uderzenia dzioba następują z rzadka po sobie, tak że głos jest dość cichy i rozwlekły. Gnieździ się w dziuplach wykuwanych przez siebie; samica składa 3 lub 4 białe jaja, które wysiadują oboje rodzice.

Pożywienie stanowią owady łowione tak na powierzchni drzew, jak też wykuwane spod kory i z drewna. Nasiona stanowią dość dużą domieszka. Objęty jest ochroną gatunkową.

Dzięciół białogrzbiety — *Dryobates leucotos* Bechst.

Nieco większy od dzięciola pstrego wielkiego. Dł. 25 cm, rozp. 44 cm, ciężar 100 g. Z ubarwienia jest podobny do dzięciola pstrego średniego, ale dolną część grzbietu i kuper ma białe. Skrzydła czarno pręgowane, bez dużej, białej, owalnej plamy na barku. Samica ma czarny wierzch głowy, a młode ślady czerwieni na głowie i na pokrywach podogonowych.

W Polsce występuje nielicznie; jest nierównomiernie rozsiedlonym, miejscami dość pospolitym ptakiem osiadłym. Zamieszkuje stare lasy liściaste, a miejscami iglaste. Tryb życia podobny, ale mniej ruchliwy niż dzięciola pstrego wielkiego. Gnieździ się w dziuplach wykuwanych w zmurszałym drewnie. W końcu IV lub w V składa 3 albo 4 białe jaja; wysiadują oboje rodzice. Podstawę pożywienia stanowią owady i ich larwy. Objęty ochroną gatunkową.

Dzięcioł trójpalczasty (*Picoides tridactylus* L.) — u góry (samiec i samica)
Dzięcioł białogrzbieły (*Dryobates leucotos* Bechts.) — u dołu (samiec)

Dzięciół pstry średni — *Dryobates medius* L.

Podobny do dzięciola pstrego wielkiego, ale nieco mniejszy. U obu pici czerwona duża czapka na głowie, ale nie obramowana od dołu czarną smugą (jak u młodych dzięciolów pstrych wielkich). Na białym boku szyi czarna, wąska smuga (wąs) o zarysie litery Y. Boki ciała ciemno sztychowane. Dolna część brzucha i pokrywy podogonowe są różowe. Dł. 19,5 cm, rozp. 37,5 cm, ciężar 60 g.

Ptāk osiadły, na ogół nieliczny. Zamieszkuje lasy mieszane i liściaste w całym kraju, niekiedy duże parki liściaste. Jednogatunkowych lasów iglastych na ogół unika. Jest dzięciółem niespokojnym i bardzo ruchliwym; od świtu do wieczora niestrudzenie pełza po pniach i gałęziach drzew, często przelatuje z drzewa na drzewo w poszukiwaniu owadów. Ma dość słaby, sztydłowaty dziób i dlatego w poszukiwaniu pożywienia nie może wykuwać większych dziur w drewnie i tak łatwo odbijać grubej kory jak dzięciół pstry wielki. Dlatego zwykle zbiera owady i ich larwy z powierzchni drzew lub ukryte w załomach kory. Rzadziej wykupa larwy żerujące pod cienką korą, w cienkich gałązkach lub w zmuszonym drewnie. Trzyma się przeważnie górnych partii pni i koron drzew.

Siedząc na szczycie drzewa nierzadko odzywa się głosem przypominającym nieco głos dzięciola pstrego wielkiego — szybko powtarzane wysokie: „kiks-kiks-kiks”. Często są pojedyncze odezwania: „kiks-kiks”. W okresie godowym i lęgowym samce odzywają się skarżącym się, skrzekliwym głosem: „leek-eeek-eeek”, który stopniowo to wzmaga się, to cichnie. „Bębni” na ogół rzadko.

Własne dziuple wykupa w drzewach gatunków o drewnie miękkim lub zmuszonym. Dość często zajmuje dziuple opuszczone przez ptaki, oczyszczając je. Z początkiem V samica składa 5—7 jaj, wysiadywanych przez oboje rodziców przez około 13 dni. Młode opuszczają dziuplę (podobno) po 20 dniach życia.

Podstawę pożywienia dzięciola pstrego średniego stanowią owady (oraz ich jaja, larwy i poczwarki), zbierane przeważnie z powierzchni drzew, rzadziej wykupane spod cienkiej kory lub zmuszonego drewna; poza tym pająki, drobne ślimaki itp. Nasiona stanowią małą domieszkę pożywienia; rozkuwa orzechy laskowe, bukiew i żołądzie, umocowując je w szparach korowiny. Ma dość duże znaczenie w ochronie lasu. Objęty jest ochroną gatunkową.

Dzięcioł pstry średni (*Dryobates medius* L.) — stary samiec

Dzięciołek (dzięcioł mały) — *Dryobates minor* L.

Najmniejszy z krajowych dzięciolów, wielkości wróbla. Dł. 14 cm, rozp. 27 cm, ciężar 20 g. Pstrym, biało-czarnym ubarwieniem przypomina dzięcioła pstrego wielkiego i dzięcioła pstrego średniego, ale brak mu dużych, owalnych, białych plam na barkówkach oraz czerwieni na brzuchu i pokrywach podogonowych. Stary samiec ma wierzch głowy czerwono-pąsowy, samica — jasnoszary, a młode — brązowo-żółtawy.

W całej Polsce nieliczny gatunek osiadły. Zamieszkuje obrzeża lasów liściastych i mieszanych, większe parki, zadrzewione doliny rzek i czasem większe gady. W lasach, zwłaszcza większych iglastych, rzadki. W okresie jesienno-zimowych wędrówek nierzadki w ogrodach, parkach itp. Trzyma się zwykle górnej partii koron drzew, tak że trudno go dostrzec. Bardzo ruchliwy, niestrudzenie pelza po konarach i cieńszych gałęziach drzew, poszukując owadów, przeważnie na powierzchni drzew. Aczkolwiek ma dość słaby, szydłowaty dziób, kuje często, odbijając cienką korę lub rozkuwając cieńsze gałązki, przeważnie miękkich gatunków drzew (osika, topola, wierzba itp.), i wybierając z nich pasożytujące larwy kózek i bogatków. Odzywa się dość wysokim głosem: „ki-ki-ki-ki-ki”, przypominającym nieco głos krętogłowa, czasem: „kik-kik” — podobnie jak dzięcioł pstry wielki. W okresie godowym dość głośno „bębni”. Dziuple wykuwa w drewnie miękkim i zwykle murszejącym, bardzo często w osice, nierzadko w wierzbie i topoli. Zajmuje też naturalne dziuple o wąskim wlocie, które następnie rozkuwa. Podobnie jak dzięcioł pstry wielki, rozpoczyna jednocześnie budowę kilku dziupli, ale kończy tylko jedną.

W początku V samica składa 5—7 białych jaj; wysiadują oboje rodzice przez 13—14 dni.

Podstawę pożywienia dzięciołka stanowią owady (oraz ich jaja, larwy i poczwarki), zbierane przeważnie na powierzchni drzew. Wykuwa też spod cienkiej kory lub z cienkich gałęzek larwy korników, kózek, bogatków itp. W okresie jesienno-zimowym pewną domieszkię pożywienia stanowią nasiona i niektóre jagody. Nierzadko np. można zauważyć dzięciołka w ogrodach, wydziobującego nasiona słonecznika. Objęty jest ochroną gatunkową.

Dzięciołek (*Dryobates minor* L.)
z lewej — samiec, z prawej — samica

Krętogłów — *Jynx torquilla* L.

Nieco większy od wróbla. Obie poci oraz ptaki młode są podobnie ubarwione. Aczkolwiek krętogłów należy do rodziny dzięciołowatych, to wyglądem i postawą bardziej przypomina ptaki śpiewające. Układ palców jak u dzięciołów — 2 palce skierowane w przód i 2 w tył. Ogon, o dość miękkich stosinach i chorągiewkach, jest zaokrąglony (rys. 36 b); nie służy do podpierania się w czasie pełzania. Pióra na wierzchu głowy i karku są dość długie, ptak często jeży je. Dł. 18 cm, rozp. 27,5 cm, ciężar 35 g.

W całej Polsce pospolity gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w końcu IV lub w V, odlatuje w VIII. Zimuje w Afryce. Zamieszkuje skraje lasów różnego typu, najczęściej starsze, rozluźnione drzewostany liściaste i mieszane, większe parki, zadrzewione cmentarze i doliny rzek. W lasach sosnowych, zwłaszcza na słabych siedliskach, jest rzadki.

Krętogłów różni się znacznie trybem życia od innych dzięciołowatych: nie pełza po pniach i nie podpira się ogonem. Jest ptakiem mało ruchliwym; nie potrafi przeskakiwać z gałęzi na gałąź jak ptaki śpiewające (ale często usadawia się w poprzek gałęzi); zmieniając miejsce — przelatuje. Czasem czepiając się pazurami kory pnia z trudem pełza (nie podpierając się ogonem). Natomiast dobrze chodzi i skacze wzdłuż poziomych grubszych gałęzi i konarów; nierzadko siada wzdłuż gałęzi i dzięki ochronnemu ubarwieniu upodabnia się do sęka. Często zlatuje na ziemię, po której dobrze skacze. W niebezpieczeństwie krętogłów silnie wyciąga szyję, stroszy pióra, kręci głową (stąd nazwa) i wydaje syczące głosy. Monotonny głos: „di-di-di-di-di” słyszymy często, zwłaszcza w okresie godowym i lęgowym.

Krętogłów nie potrafi rozkuć nawet cienkiej kory lub zmurszałego drewna, ponieważ ma zbyt słaby, szydłowaty dziób. Nie wykuwa dziupli; gnieździ się w dziuplach naturalnych lub wykutych przez inne dzięcioły. Nierzadko zajmuje skrzynki lęgowe. Osiedlając się w nich często wypędza dotychczasowych gospodarzy (np. sikory, muchołówki, pleszki itp.).

W okresie gniazdowania samce często przesiadują na szczytach drzew w pobliżu dziupli i długo, monotonnie krzyczą. W początku V samica składa 6—12 białych jaj, które wysiadują oboje rodzice (przeważnie samica) przez 13—14 dni; młode pozostają w gnieździe przez 3 tygodnie. Gdy są wystraszone, wyciągają szyje i „kręcą głowami”, wydając głosy syczące i prycające.

Podstawę pożywienia krętogłowa stanowią mrówki i ich poczwarki („jaja mrówcze”); niewielką domieszkę stanowią inne owady i ich larwy, łowione na korze drzew. Mrówki łowi na drzewach i najczęściej na ziemi, przy mrowiskach lub na „mrówczych ścieżkach”, za pomocą bardzo długiego, robakowatego, lepkiego języka. Krętogłów objęty jest ochroną gatunkową.

Kreťogłów (*Jynx torquilla* L.)

Skowronek polny — *Alauda arvensis* L.

Nieco większy od wróbla. Dł. 18 cm, ciężar 35 g. Na głowie mało wyraźny, zaokrąglony czubek.

Pospolity i liczny gatunek lęgowy oraz przelotny; przylatuje w końcu II lub w III, odlatuje w X. Zimuje w Europie południowej. Zamieszkuje przestrzenie otwarte; pola uprawne, łąki, mszary itp. Jest bardzo ruchliwy; nigdy nie siada na drzewa.

Śpiewa pilnie i wytrwale od wczesnego ranka do zmroku. Pieśń jego składa się z kilku tonów: „tjurli, trrli, tirdi, tji”, różnie składanych i modyfikowanych.

Gniazdo buduje na ziemi w małym zagłębieniu, luźno wyścielając je korzonkami, trawami i włosiem. Składa 3—5 szaroplamistych i brunatno chmurkowanych jaj. Wysiaduje samica przez 13—14 dni. Dwa lub trzy legi w roku. Pożywienie: owady i pajęczaki; domieszkę stanowią nasiona i delikatne części roślin. Chroniony.

Skowronek borowy — *Lullula arborea* L.

Znany jest także pod nazwą lerki borowej lub skowronka leśnego. Wielkości wróbla. Dł. 15 cm, ciężar około 25 g.

Nieliczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w III, odlatuje w IX—X. Zamieszkuje lesiste okolice na suchych, piaszczystych glebach; najczęściej ubogie, lukowate bory sosnowe, porosłe wrzosem. Przebywa na brzegach drzewostanów, haliznach, zrębach, najmłodszych uprawach lub płazowinach. Dobrze biega po piaskach; podrywając się do lotu odzywa się dość cichym: „didłoi-didłoi”. Bardzo ładnie śpiewa: „lullul-lullul-ljil-ljil-djil-lilililil”, najczęściej o świcie, przed wieczorem i nierzadko w nocy.

Gniazdo z korzonków, źdźbeł i porostów ścięte pośród runa. Składa 4—5 szarobrunatnych, ciemno nakrapianych jaj. Wysiaduje tylko samica przez 13—15 dni. Piskłeta okryte są szaro-pstrokатыm puchem, tak że trudno je dostrzec na tle gniazda. Pożywienie: owady oraz pająki, nasiona drzew iglastych, jagody i delikatne części roślin. Chroniony.

Dzierlatka śmieciuszka — *Galerida cristata* L.

Nieco większa od wróbla. Dł. 17 cm, ciężar 45 g. Podobna do skowronka polnego, ale na tyle głowy ma długi czubek.

Pospolity, dość liczny gatunek osiadły. Zamieszkuje pastwiska i nieużytki, czasem najmłodsze uprawy leśne. Na zimę przenosi się na ulice wsi i miast. Biega szybko po ziemi; na drzewa nie siada.

Śpiew samca jest bardzo podobny do śpiewu skowronka polnego, ale częste kilkusekundowe przerwy i nieco przewlekły głos pozwalają na łatwe odróżnienie obu gatunków.

Gniazdo buduje na ziemi. Składa 4—5 jaj żółtawych, brunatnoplamiastych. Wysiaduje samica przez 13 dni. Piskłeta latają zwykle po 16 dniach życia. Dwa legi w roku. Pożywienie w lecie stanowią owady i ich larwy, a w zimie nasiona chwastów. Gatunek chroniony.

Skowronek polny (*Alauda arvensis* L.) — u góry, skowronek borowy (*Lullula arborea* L.) — w środku, dzierlatka (*Galerida cristata* L.) — u dołu

Jaskółka oknówka — *Delichon urbica* L.

Nieco mniejsza od dymówki. Kuper i cały spód ciała biały. Ogon krótki, widłowo wycięty (bez długich sterówek skrajnych). Skok biało opierzony. Obie płci podobnie ubarwione. Dł. około 15 cm, rozp. 30 cm, ciężar 18 g.

Pospolity, miejscami liczny gatunek lęgowy i przelotny; przylatuje w drugiej połowie IV, odlatuje w końcem VIII. Zimuje w Afryce.

Zamieszkuje miasta i wsie. Bardziej towarzyska niż jaskółka dymówka. Wzbija się na większe wysokości niż dymówka; często posługuje się lotem ślizgowym. Wypoczywa siedząc na drutach telegraficznych lub w gnieździe. Głos w zaniepokojeniu: „sier-sier”; śpiew — ciche, niemelodyjne szczebiotanie, w którym często powtarza się ton: „trl”. W przeciwieństwie do dymówki gnieździ się koloniami na zewnątrz murowanych budynków: pod okapami dachów, pod gzymsami murów itp. Gniazdo w formie ćwierci kuli o małym, kolistym otworze wlotowym.

W V samica składa 4 lub 5 białych jaj. Wysiadują oboje rodzice przez 14 dni. Pisklęta pokryte białym puchem, rosną dość szybko; po 20—22 dniach latają. Po podchowaniu młodych samica rozpoczyna wysiadywanie drugiego lęgu. Pożywienie, jak u jaskółki dymówki. Nieprawdą jest, że jaskółki wylapują pszczoły. Gatunek chroniony.

Jaskółka dymówka — *Hirundo rustica* L.

Obie płci podobnie ubarwione. Młode są matowe; skrajne sterówki w ognie nie są tak silnie wydłużone jak u ptaków starych. Dł. 21 cm, rozp. 34 cm, ciężar około 20 g.

Pospolity i miejscami liczny gatunek lęgowy i przelotny; przylatuje w IV, odlatują w VIII i IX. Zimuje w Afryce. Zamieszkuje wioski i osady.

Jaskółka dymówka spędza niemal cały dzień w powietrzu. Głos w podnieceniu: „tsiwit-tsiwit”, w niebezpieczeństwie ostrzegawcze: „bibist-bibist”. Śpiew — melodyjny, cichy świergot, zakończony przeciągłym: „errrr”; śpiewa przeważnie siedząc, rzadko w locie.

Gnieździ się wewnątrz budynków, najczęściej w stajniach, na strychach, a nawet w nieczynnych kominach. Obie płci lepią gniazdo w formie ćwiartki kuli, górą szeroko otwarte (wlot). Materiałem budowlanym jest wilgotna glina pomieszana ze śliną i dla trwałości ze żdźbłami traw i słomy (zwisającymi z gniazda). Gniazdo często jest oparte na wystającej krawędzi muru, belce, gwoździach itp. Wnętrze wysiane jest żdźbłami traw i piórkami, łapanymi w powietrzu.

W V składa dymówka 4—5 jaj białych, rdzawo- i brunatnoplamiстых. Wysiadywanie (tylko przez samice) trwa 14—18 dni. Pisklęta, pokryte czarnym puchem, rosną dość szybko; po 20 dniach życia latają już dość dobrze. Zanim młode z pierwszego lęgu usamodzielniają się, samica rozpoczyna wysiadywanie drugiego lęgu. W VIII młode z drugiego lęgu już latają. Przed odlotem dymówki gromadzą się w większe stada; licznie obsiadają druty telegraficzne, wierzchołki drzew itp.

Podstawę pożywienia stanowią drobne owady łowione w locie. Dymówka należy do bardzo pożytecznych ptaków; objęta jest ochroną gatunkową.

Jaskółka oknówka (*Delichon urbica* L.) — u góry, jaskółka dymówka
(*Hirundo rustica* L.) — u dołu

Wilga — *Oriolus oriolus* L.

Nieco większa od szpaka. Dł. 23 cm, rozp. 44 cm, ciężar około 75 g. Młode są podobne do samicy, ale bardziej zielonkawe; spód ciała mają białawoszary, grubo sztrychowany.

Pospolity, ale nieliczny gatunek lęgowy. Przylatuje w drugiej dekadzie V, odlatuje w końcu VIII i w IX. Zimuje w Afryce. Zamieszkuje starsze, rozluźnione lasy liściaste i mieszane, parki i duże stare sady, aleje itp.; często w zadrzewionych topolami dolinach rzek. W lasach iglastych występuje na ogół nielicznie. Przebywa zwykle w koronach wysokich drzew, skąd samce często odzywają się swym charakterystycznym, melodyjnym, fletowym gwizdem: „fifilijo-fifilijo”. W trwodze obie płci wydają tony: „tszrr-tszrrr”. Spiew wilgi w lipcu i sierpniu jest przepowiednią deszczu na 2 lub 3 dni naprzód.

Okres gniazdowania: koniec V i VI. Koszyczkowate, zwisające, głębokie gniazdo budują oboje rodzice, przeważnie z łyka, traw, liści, papieru itp. materiałów, zawieszając je w poziomym rozwidleniu dłuższej i cienkiej gałęzi bocznej, niedostępnej dla mniejszych drapieżnych ssaków. W końcu V lub w VI samica składa 3—4 (—5) jaj o tle białym lub różowawym w czarne plamki. Wysiadują oboje rodzice przez 14—15 dni. Pisklęta w gnieździe zachowują się dość cicho. Rosną na ogół szybko; po 18—20 dniach życia latają. Po opuszczeniu gniazda przez młode gromadka rodzinna trzyma się razem, koczując aż do odlotu po okolicy.

Podstawę pożywienia wilgi stanowią owady, ich larwy i poczwarki; podobnie jak kukulka, zjada dość dużo gąsienic włochatych. Jagody (czereśnie, wiśnie) i inne owoce stanowią niewielką domieszkę w jej pożywieniu. Wilga należy do pożytecznych ptaków. Objęta jest ochroną gatunkową.

Wilga (*Oriolus oriolus* L.)
z lewej — samica, z prawej — samiec

Kruk — *Corvus corax* L.

Największy z krukowatych. Cechy charakterystyczne: dziób duży i gruby, czarny; na podgardlu „broda” utworzona z dłuższych piór; ogon klinowaty. Dł. 64—66 cm, rozp. 121 cm, ciężar 110 dkg. Często mylony jest z gawronem lub wroną czarną. Sylwetkę kruka w locie podano na rys. 38a.

Nieliczny na ogół gatunek osiadły, liczniejszy we wschodnich i południowo-wschodnich częściach kraju. Tak na niżu, jak i w górach zamieszkuje rozległe wysokopiennie lasy różnych typów, z łąkami śródleśnymi, haliznami, zrębami i strumieniami. Po wyprowadzeniu młodych częściej spotykamy go w pobliżu otwartych przestrzeni (pól uprawnych itp.).

Kruk jest bardzo ostrożny; ma doskonały wzrok i słuch. Lot jego różni się od lotu innych krukowatych: jest ciężki ale wytrwały i szybki; często posługuje się lotem żaglowym. W okresie godowym odbywa nad miejscem gniazdowania wysokie loty tokowe z licznymi ewolucjami powietrznymi. Kruk jest bardzo napastliwy i zaczepny w stosunku do ptaków i ssaków, nawet większych od siebie.

Głos kruka jest bardzo charakterystyczny — oprócz niskiego krakania: „rrab-rrab-rrab”, częste metaliczne tony: „klong-klong-kork-kork-krk-krk-krk”, a także inne, krakliwe i gdakające. W niewoli dość łatwo uczy się kilku słów mowy ludzkiej.

Przez cały rok kruki trzymają się odosobnionymi parami, w które łączą się prawdopodobnie na całe życie. Nigdy nie przyłączają się do innych krukowatych.

Duże gniazdo z chrustu zakłada kruk w lasach na wysokich drzewach lub stromych, niedostępnych skałach. Nie znosi bliskiego sąsiedztwa gniazd innych kruków, podobnie jak i innych krukowatych. W końcu II gniazdo jest już gotowe; w początku III składa samica przeważnie 5 lub 6 małych jaj w brunatne i szare plamy na zielonym tle. Wysiaduje przeważnie samica przez 20—21 dni. Pisklęta mają amarantowo ubarwione paszeczki i „zajady”. Są bardzo żarłoczne i wrzaskliwe, często kraczą. W gnieździe pozostają przez około 40 dni; wylatują w końcu V lub w VI. Kruki niepokojone w czasie budowy gniazda lub wysiadywania jaj zwykle porzucają gniazdo, są natomiast bardzo przywiązane do młodych. Przez kilka tygodni rodzina krucza przebywa w okolicy gniazdowania, często odwiedzając wspólnie łąki i pola uprawne. W jesieni młode odłączają się od rodziców.

Kruk zjada pokarm mieszany; stanowią go młode ptaki i ssaki, ślimaki, dżdżownice, padlina, owady i ich larwy, owoce, ziarno itp. Często plądruje gniazda ptaków. W gospodarstwie łowieckim wyrządza szkody. Objęty jest ochroną gatunkową.

Kruk (*Corvus corax* L.)

Wrona siwa — *Corvus corone cornix* L.

Dziób mniejszy i słabszy niż u kruka; ogon lekko zaokrąglony. Obie płci są podobnie ubarwione. Dł. 43 cm, rozp. 95 cm, ciężar 48 dkg. Sylwetka w locie jest przedstawiona na rys. 38 b. Rozprzestrzeniona jest na wschód od Łaby aż do Azji.

Pospolity i liczny gatunek przelotny, zalatujący i osiadły (przelatuje w X—XI oraz od końca II do IV). Zamieszkuje okolice otwarte z kępami drzew oraz rozluźnione starsze lasy, przylegające do pól uprawnych i łąk. Znaczna większość naszych gniazdowych wron siwych na okres zimy wędruje na zachód (NRF, Francja, Hiszpania), a na ich miejsce przylatują wrony siwe z północy i wschodu. Nasze wrony, w przeciwieństwie do zalatujących, są bardzo ostrożne i szczególnie unikają człowieka.

Wrona siwa ma bardzo dobry wzrok i słuch. Dobrze chodzi po ziemi i skacze po gałęziach. Lot ma dosyć powolny i ociężały, ale wytrwały. Głośno kracząc, zaciekle atakuje większość naszych ptaków drapieżnych dziennych (myszolowy, kanie, błotniaki itd) oraz sowy; z daleka uchodzi przed sokołem wędrownym i gołębiarzem.

Krakanie wrony siwej jest powszechnie znane („kra-kra-kra”); często odzywa się cichym: „kirk-kirk”, a na przedwiośniu dość głośnym: „koak-koak-koak”. W III, zwłaszcza w dni słoneczne, samce siedząc na gałęzi stroszą pióra i cicho „śpiewają”, wydając świergoczące i skrzypiące głosy, przy czym potrząsają skrzydłami i ogonem. W tym okresie wypatrują miejsca na gniazdowisko.

Wrona siwa gnieździ się pojedynczymi parami na wysokich drzewach w lasach, w większych śródpolnych kępach drzew itp. Gniazdo zbudowane jest z chrustu; dno ma wylepione grubą warstwą gliny, a wewnątrz wyścielone perzem, suchą trawą, mchem itp. W początkach IV samica znosi i wysiadyje 3—5 zielonkawych jaj w gęste brunatne, szare i czarne plamki. Samiec przebywa w pobliżu i stara się o pożywienie. Wysiadywanie trwa 17—18 dni. Młode siedzą w gnieździe dość cicho; po 5 tygodniach od chwili wyklucia się z jaj nieźle już latają i całą gromadką opuszczają gniazdo, udając się na pobliskie pola uprawne, łąki itp. W jesieni młode usamodzielniają się. Jeden leg w roku.

Pożywienie wrony siwej składa się z owadów, dżdżownic, żab, ślimaków, myszowatych gryzoni, ryb, padliny, odpadków kuchennych, nasion i owoców. Niszczy lęgi ptasie, zwłaszcza gatunków gnieźdzących się na ziemi. Z upodobaniem wypija jaja, wybiwszy w skorupce mały otwór; zwykle wynosi je na otwarte miejsca, trzymając w dziobie za nakłutą skorupkę. Zabija też młode zajaczki, bażanty i kuropatwy. W ochronie lasu jest gatunkiem pożytecznym, dla łowiectwa — szkodliwym. Nie jest objęta ochroną.

Wrona siwa (*Corvus corone cornix* L.)

Wrona czarna (czarnowron lub wroniec)

Corvus corone corone L.

Wielkość wrony siwej i bardzo podobna do niej z kształtów ciała, ale cała matowoczarna. Obie płci są podobnie ubarwione. Obszar występowania: na zachód od Łaby i ku południowi wzdłuż linii Alp. W zachodnich województwach Polski — nieliczny gatunek zalatujący.

Wrona czarna jest często mylona z gawronem. Ważniejsze różnice są następujące: upierzenie wrony czarnej jest matowoczarne i nigdy nie połyskuje tak metalicznie jak u gawrona. Nasada dzioba jest opierzona i pokryta szpecinkowatymi piórkami, natomiast u starego gawrona jest łyśa i biaława (u młodego gawrona jest opierzona). Wrony nigdy nie łączą się (nawet w zimie) w tak liczne stada jak gawrony.

Głos, biologia i pożywienie jak u wrony siwej. Na granicy zasięgu niezadkie są mieszańce obu podgatunków. Mieszańce są ubarwione pośrednio; wydają płodne potomstwo. Wrona czarna, podobnie jak wrona siwa, nie jest objęta ochroną.

Wrona czarna (*Corvus corone corone* L.)

Gawron — *Corvus frugilegus* L.

Wielkości wrony siwej, ale smuklejszy. Dł. 44 cm, rozp. 88 cm, ciężar 260 g. Obie płci podobnie ubarwione. Przez laików często mylony jest z krukiem. Cechy charakterystyczne: dziób szczupły, spiczasty, szarawoczarny. U ptaków starych skóra wokół nasady dzioba aż do oczu jest naga, chropowata, jasnoszara. Nogawice dość wyraźne, strzępiaste; ogon lekko zaokrąglony (u kruka klinowaty). Młode są bardziej matowe niż ptaki stare, nasadę dzioba mają opierzoną.

Na niżu pospolity i liczny gatunek przelotny, zalatujący i osiadły; w górach nieliczny. Przelatuje w IX—XI oraz od końca II do IV. W jesieni nasze „gniazdowe” gawrony wędrują na południowy zachód, a wiosną wracają. Stada przelatujących gawronów liczą niekiedy po kilka tysięcy ptaków.

Gawron zamieszkuje okolice otwarte z kępami drzew. Żeruje przeważnie na polach uprawnych. Jest ptakiem towarzyskim, na ogół mało ostrożnym. Przebywa i żeruje gromadnie, często w towarzystwie kawek i szpaków. W okresie jesienno-zimowym gromadnie nocuje w pewnych ulubionych, stałych kępach drzew, lasach itp. Lata dobrze i wytrwale. Często wykonuje ewolucje powietrzne. Głos — ochryple krakanie: „kro-kro-kro-kro”.

Gnieździ się koloniami w grupach wysokich drzew, wśród pól uprawnych, w parkach, alejach itp., nierzadko w środku miast, czasem na skrajach lasów. W III gawrony przystępują do budowy gniazd, ścieląc je z chrustu, traw i perzu w rozwidleniach gałęzi szczytowych partii korony drzew. W pierwszej dekadzie IV gniazda są wykończone i wtedy samica składa 4 lub 5 jaj zielonkawych z brunatnymi i szarymi plamami. Wyśiaduje tylko samica przez około 18 dni. W koloniach gawronów po wylęgnięciu się piskląt panuje wielki hałas. Prześladowanie (strącanie gniazd, odstrzał itp.) nie odstrasza gawronów od ulubionych gniazdowisk. Jeden lęg w roku.

Gawron zjada pożywienie mieszane. W okresie jesienno-zimowym przewagę stanowi pokarm roślinny: ziarno i kielki zbóż, bulwy itp. oraz odpadki kuchenne. W okresie letnim zjada bardzo dużo owadów, ich larw i poczwerek (zwłaszcza żerujące w ziemi: pędraki, drutowce, turkucie, gąsienice rolnic itp.). Zjada też drobne myszowate gryzonie i padlinę. W razie masowego rozmnożenia się szkodliwych owadów leśnych liczenie zlatuje do drzewostanów, zjadając masowo owady doskonale i ich larwy. Często towarzyszy rolnikowi za plugiem. W niektórych okolicach może wyrządzić szkody w zasiewach. W gospodarstwie łowieckim większych szkód nie wyrządza. Jest gatunkiem pożytecznym zasługującym na ochronę, chociaż ochroną nie jest objęty.

Gawron (*Corvus frugilegus* L.)

Kawka — *Coloeus monedula* L.

Najmniejszy gatunek z rodziny krukowatych (wielkości gołębia). Obie płcie podobnie ubarwione. Dziób dość krótki; kark i boki szyi popielate. Dł. 33 cm, rozp. 67 cm, ciężar 230 g.

Pospolity i liczny (zwłaszcza w jesieni i zimie) gatunek osiadły i przelotny. W jesieni (IX—XI) pojawiają się u nas kawki ze wschodu i północy, a nasze kawki „gniazdowe” stadami wędrują na zachód, zwykle w towarzystwie gawronów. W okresie jesienno-zimowym obserwujemy stada kawek żerujące z gawronami i wronami na polach uprawnych, śmietnikach itp. lub lecące gromadnie na miejsca noclegowe. Są to przeważnie „goście zimowi”. Kawka jest ptakiem ruchliwym i „wesołym”. Lata najlepiej z krukowatych; lot ma lekki i szybki; często posługuje się lotem żaglowym.

Głos — głośnie, dość mile brzmiące; kau-kau-kau-kau” (stąd nazwa „kawka”). W okresie godowym samce „śpiewają” cicho szczebiocząc. Zamieszkuje przeważnie miasta, rzadziej wsie oraz okolice otwarte z kępami starych, dziuplastych drzew. Towarzyska. Gnieździ się zwykle koloniami w załomach murów, pod dachami, w kominach, dziuplach drzew, chętnie w większych, wysoko położonych skrzynkach lęgowych. Materiały na gniazdo (chrust, siano, pióra itp.) zaczyna nosić w początku IV. W IV lub w V samica składa 4—6 jaj sinozielonych w brunatne plamy; wysiaduje je przez 17—18 dni, a samiec stara się o pożywienie. Młode po upływie około 30 dni od wyklucia się z jaj latają i mogą żyć samodzielnie.

Kawka zjada pożywienie mieszane; w okresie letnim podstawę pożywienia stanowią owady, ich larwy i poczwarki (drutowce, pędraki) turkucie, ryjkowce, szarańczaki, poza tym dżdżownice i ślimaki, a także drobne myszowate gryzonie, czasem pisklęta drobnych ptaków; chętnie wypija jaja. Zjada dość dużo owoców i jagód, kielkujące ziarno oraz delikatne pędy roślin; w okresie zimowym bulwy, ziarno, padlinę i odpadki kuchenne. W ochronie lasu użyteczna; odwiedza licznie drzewostany zaatakowane przez owady. Nie jest objęta ochroną.

Kawka (*Coloeus monedula* L.)

Sroka — *Pica pica* L.

Obie płci są podobnie ubarwione. Dł. 43 cm, rozp. 57 cm, ciężar 21 dkg. Sylwetkę ptaka w locie widzimy na rys. 38 c.

Pospolity, na ogół niezbyt liczny gatunek osiadły. Zamieszkuje urodzajne okolice otwarte z kępami drzew i krzewów, zarośnięte doliny rzek i wąwozy w pobliżu osad ludzkich. Mniej liczna lub rzadka na skrajach rozległych lasów odległych od osad. Przywiązana do okolicy.

Sroka jest ptakiem towarzyskim i ruchliwym. Po ziemi chodzi dobrze, a spiesząc się skacze. Sprawnie porusza się w gęstych koronach drzew, przeskakuje z gałęzi na gałąź. Lot ma dobry, ale lata zwykle na krótkie odległości; leci po linii prostej, uderzając krótkimi skrzydłami szybko i nieregularnie. Trzyma się parami, nierzadko gromadkami, w ziemie nawet licznymi.

Głos skrzeczący, dość głośny: „czak-czak-czak-czak”. W okresie godowym i lęgowym samce, siedząc w ciepłe dni na gałęzi, cicho i szczebiotliwie „śpiewają”. Sroki potrafią naśladować głosy niektórych ptaków. Łączą się w stałe pary na kilka lat (a może i dłużej). Gnieźdzą się na wysokich drzewach (np. na topolach), a gdy ich brak, to w szczytowych partiach wyższych, ciernistych krzewów (tarnina, głogi) lub w lasach, w gęstych zdziczałych młodnikach lub żerdziowinach.

W III rozpoczynają sroki budowę gniazd, splatając z chrustu i gałązek głębokie koszyki, obficie wylepione grubą warstwą tłustej gliny; lepianki wyścielają perzem i sierścią. Głina po upływie kilku dni bardzo silnie twardnieje. Dla ochrony gniazda przed drapieżnikami, deszczem i wiatrem sroki nakrywają je kopyastym daszkiem z chrustu, tak że całość ma kształt kuli z otworem wlotowym z boku. W IV składa samica 6—8 jaj zielonkawych, brunatno nakrapianych; wysiaduje je przez 18 dni. Młode rozwijają się dość szybko; pozostają w gnieździe przez 20 dni. Najpierw rozwijają się im lotki; sterówki rosną dość wolno, zwłaszcza w okresie gniazdowania. Rodzice zapalczywie bronią piskląt, napadając nierzadko na większe od siebie ptaki przelatujące w pobliżu.

Sroka zjada pożywienie mieszane: dużo owadów, ich larw i poczwerek, dżdżownice, ślimaki, drobne myszowate gryzonie, żabki, drobne gady, padlinę; często plądruje gniazda ptaków nadrzewnych i naziemnych, wypijając jaja i zjadając pisklęta. W lęgach kuropatw i bażantów może wyrządzić szkody. Owoce i jagody stanowią niewielką domieszkę w pożywieniu. W gospodarstwie łowieckim jest gatunkiem szkodliwym, w ochronie roślin — pożytecznym. Nie objęta ochroną.

Sroka (*Pica pica* L.)

Orzechówka — *Nucifraga caryocatactes* L.

Nieco mniejsza od gołębia. Dł. 30 cm, rozp. 56 cm, ciężar 20 dkg. Obie płci jednakowo ubarwione.

Gatunek leśny. U nas gnieździ się forma krótkodzioba (*Nucifraga caryocatactes caryocatactes* L.). (Tatry, Pieniny, Karpaty, Góry Świętokrzyskie, Mazury, Puszcza Białowieńska i Augustowskie). Jako „gość zimowy” nierzadko zalatuje do nas z Syberii orzechówka długodzioba (*Nucifraga caryocatactes macrorhynchos* Br.), która różni się od poprzedniej dłuższym i smuklejszym dziobem.

Orzechówka krótkodzioba gnieździ się przeważnie w rozległych lasach iglastych i mieszanych, w górach i na niżu. Jest ptakiem dość ruchliwym, na ogół niechętnie, ale dobrze latającym; w locie nieco przypomina sówkę. W gęstych koronach drzew z łatwością się porusza, skacząc i lażąc po gałęziach; często czepia się pazurami korowiny drzew i nieźle pełza po pniach. Po ziemi chodzi dobrze. Bardzo lubi orzechy laskowe i w okresie ich dojrzewania (IX) licznie odwiedza drzewostany podszyte leszczyną. Zbiera je też na zapas i ukrywa w różnych miejscach na ziemi. Przyczynia się do rozprzestrzeniania niektórych krzewów i drzew. Silnym dziobem rozbija orzechy laskowe i bukiew, przytrzymując je palcami nóg; podobnie wybiera nasioną z szyszek. Potrafi odbić dziobem cienką korę i wybrać spod niej larwy kózek i korników.

Głos orzechówki (przypomina nieco głos sówki) jest donośny i skrzeczący: „recz-recz-recz”; w okresie godowym często słychać szorstkie: „kror-kror”, jak też ciche tony kraczące i miauczące.

Gnieździ się w koronach drzew przeważnie świerków i jodeł. W końcu III składa 3 lub 4 jaja, które wysiada tylko samica, siedząc „twardo” przez 18 dni. Samiec karmi ją. Pisklęta są wytrzymałe na spadki temperatury i śnieżyce.

Podstawę pożywienia orzechówki stanowią orzechy leszczyny, bukiew, żółędzie, owoce i jagody; zjada poza tym owady, ślimaki i drobne (młode) kręgowce. Objęta jest ochroną gatunkową.

Orzechówka (*Nucifraga caryocatactes* L.)

Sójka — *Garrulus glandarius* L.

Wielkości gołębia. Należy do najładniej ubarwionych ptaków krajowych. Obie płci podobnie ubarwione. Cechy charakterystyczne: czarno-biały, nastawiany, owalny czubek na głowie, biały kuper oraz pokrywy pod- i nadogonowe, kontrastujące z czarnymi sterówkami. Lusterko białe, a obok niego niebiesko-czarne pokrywy skrzydłowe. Dł. 34 cm, rozp. 53 cm, ciężar 175 g. Ptaki młode są podobnie ubarwione jak rodzice.

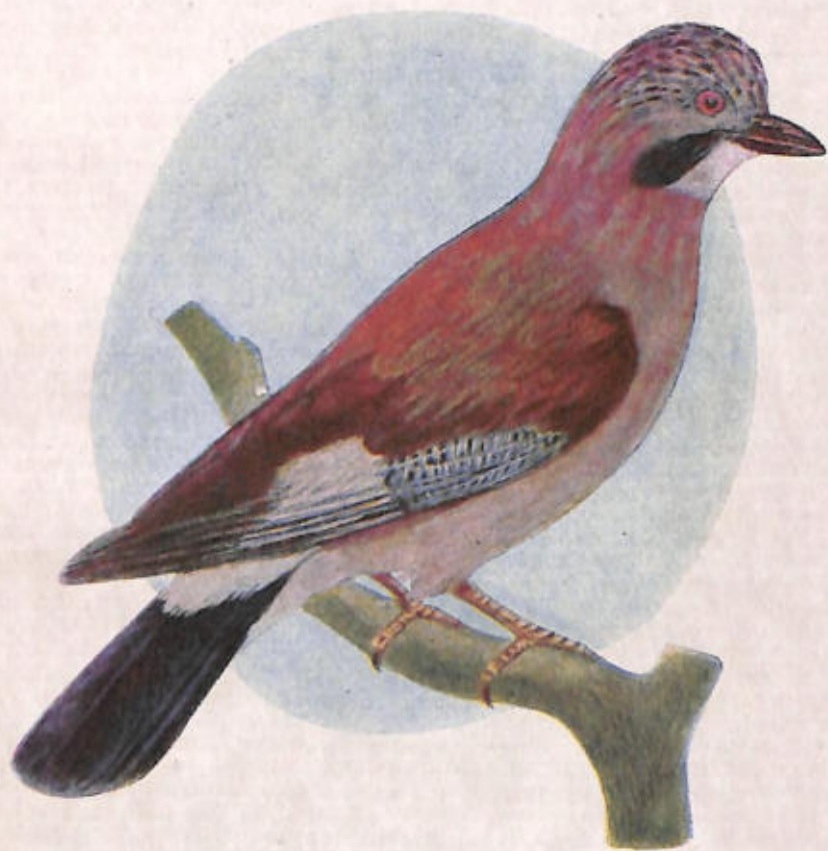
Pospolity, dość liczny gatunek przelotny i osiadły. Większość naszych sójek na zimę wędruje na południe (niekiedy dużymi stadami), a na miejscu pozostają nieliczne ptaki krajowe i „goście zimowi” z północy.

Sójka jest typowym gatunkiem leśnym; zamieszkuje w różnych ilościach lasy różnych typów i wielkości, przy czym liczniejsza jest w liściastych i mieszanych z domieszką dębu. Rzadziej zamieszkuje większe parki. Towarzyska, trzyma się małymi gromadkami. Jest ruchliwa i wrzaskliwa.

Z daleka zdradza swą obecność donośnym, skrzekliwym głosem: „recz-recz-kwee” lub: „recz-recz-krz-krz-krz”. Zaniepokojona i podniecona (np. obecnością lisa, psa, myśliwego) skrzeczy długo (często chóralnie), „ostrzegając” zwierzynę przed myśliwym. W okresie godowym samce cicho „śpiewają”, wydając zgrzytliwe, gdaczące i miauczące tony. Sójka bardzo dobrze potrafi naśladować głosy niektórych ptaków (np. myszołowa: „hije-hije”) i ssaków. Lata dobrze; lot chwiejny, ale zwinny, z częstymi unikami w bok, w dół i w górę. W zwartych drzewostanach umiejętność takiego latania daje jej dużą przewagę nad innymi dobrymi „lotnikami”.

Gnieździ się w zwartych młodnikach i żerdziowinach. Budowę gniazda rozpoczyna w drugiej połowie III, umieszczając je przeważnie w koronie drzewa. Gniazdo kształtne, gęsto splecione z cienkich gałązek, wewnątrz wysłane cienkimi korzonkami, wrzosem lub innymi roślinami. W IV samica składa 5—7 jaj jasnozielonkawych lub żółtawobiałych z brunatnawymi plamkami i wiankiem brunatnych kropek w tępych końcu jaja. Wysiadują oboje rodzice przez 16—17 dni. Pisklęta karmione są początkowo miazdżonymi owadami, a potem kawałkami ciała piskląt małych ptaków śpiewających, drobnych gadów i płazów. Młode opuszczają gniazdo zanim nauczą się latać; siedzą przez 5—7 dni w pobliżu gniazda na gałęziach, często zmieniając miejsce. Po upływie około 23 dni od chwili wylęgu dość dobrze latają.

* Pożywienie sójki w okresie wiosny i lata stanowią głównie owady (w tym dużo szkodliwych dla lasu), pająki i ślimaki, jaja ptasie i pisklęta, poza tym małe żaby, jaszczurki i węże (nawet żmije); w jesieni i w zimie — żołądźcie, bukiew, orzechy, owoce i jagody. Przez ukrywanie w ściółce zapasów żołądźci, bukwi i niektórych innych nasion sójka przyczynia się do rozprzestrzeniania tych gatunków. Na ogół jest pożyteczna. Podlega ochronie.

Sójka (*Garrulus glandarius* L.)

Sikora bogatka — *Parus major* L.

Wielkości wróbla. Największa z krajowych sikor. Dł. 14 cm, ciężar 20 g. Obie płci jednakowo ubarwione. Charakterystyczny czarny pas na żółtym brzuchu. Młode mają ubarwienie matowe i bardziej żółtawoszare; wierzch głowy brunatnawy, policzki żółtawe, pas na brzuchu niewyraźny.

Pospolity, dość liczny gatunek osiadły (ptaki stare) i przelotny. Zamieszkuje lasy różnych typów, a zwłaszcza ich krzaczaste obrzeża (najliczniejsza w lasach mieszanych), zarośla śródpolne, parki, sady itp. Mało bojaźliwa, bardzo ruchliwa i ciekawa, zagłada w każdą szczelinę. Bardzo zwinnie porusza się (skacze) w gęstwinie gałęzi. Lata dobrze, ale niechętnie, przeważnie na małe odległości. Pożywienia poszukuje głównie na drzewach i krzewach, często zawisa przy tym na gałązce grzbietem w dół. Potrafi rozkuć zmuszające drewno lub cienką korę i wybrać żerujące tam owady. Nocuje w dziuplach.

Głos — metaliczne: „ping-ping” (podobne do odzewu zięby), w podnieceniu ostre, trzeszczące dźwięki: „tetteterr”. Często już w zimie słychać miły śpiew samca: „cicibaj-cicibaj-cicibaj”, nierzadko przeplatany głosami: „cibi-cibi-cibi”.

Bogatka gnieździ się w dziuplach, różnych szczelinach i bardzo chętnie w skrzynkach legowych. W III łączy się w pary; w IV buduje gniazdo w dziupli i „twardo” wysiaduje jaja. Składa ich przeciętnie 12 sztuk (maksymalnie 17); są one białe, rdzawo nakrapiane. Pisklęta lęgą się po 13—14 dniach; wylatują z gniazda w 17 lub 18 dniu życia. Jeden lub dwa lęgi w roku. Młode odbywają wędrówki na południowy zachód. Gromadki bogatek spotykane u nas w zimie, są to przeważnie ptaki, które przywędrowały z północy, oraz nieliczne stare bogatki, miejscowe („osiadłe”), kożujące po okolicy.

Pożywienie: owady (we wszystkich stadiach rozwoju), pająki, mięso, tłuszcze; jagody i nasiona stanowią na ogół niewielką domieszkę w pożywieniu. Bardzo pożyteczna. Chroniona.

Sikora sosnówka — *Parus ater* L.

Podobna nieco z ubarwienia do sikory bogatki, ale znacznie mniejsza. Dł. 11 cm, ciężar 9—10 g. Na potylicy i karku ma dużą białą plamę; na białej piersi i brzuchu brak czarnego pasa; dwie wąskie białe przepaski na skrzydłach. Młode mają żółtawe: policzki, plamę na karku i brzuch.

Nieżył liczny gatunek osiadły i przelotny. W zimie występuje licznie, wtedy bowiem dużo sosnówek przylatuje do nas z północy. Zamieszkuje przeważnie lasy iglaste różnych typów oraz mieszane z przewagą iglastych. Poza okresem lęgów żyje gromadnie. Bardzo ruchliwa; żeruje zwykle w strefie gałęzek koron drzew; często zwisa grzbietem w dół, zbierając owady. W zimie często wędruje w towarzystwie mysikrólików.

Głosy wabiące — ciche, cienkie: „sisi, sisi, sisi” — podobne do głosu mysikrólika. Śpiew samca (w słoneczne dni przedwiośnia i w okresie godowym) — krótkie, rytmiczne: „wif, wif, wif”. W pary łączy się w III; gniazdo z mchów, korzonków i sierści ściele w dziuplach drzew i pników, gniazdach wiewiórek, stosach drewna itp., rzadko w skrzynkach. W IV samica składa 6—11 jaj białych, czerwono nakrapianych i wysiaduje je przez 14—15 dni. Młode z drugiego lęgu wylatują w drugiej połowie VII. Pożywienie jak wyżej. Pożyteczna. Chroniona.

Sikora bogatka (*Parus major* L.) — u dołu, sikora sosnówka (*Parus ater* L.) — góry

Sikora modra — *Parus caeruleus* L.

Mniejsza od sikory bogatki. Dł. 12 cm, ciężar 11 g. Najładniejsza z krajowych sikor. Obie pici ubarwione podobnie. Młode mają oliwkowobrunatnawy wierzch ciała i żółte policzki.

Pospolity, dość liczny gatunek osiadły (ptaki stare) i przelotny. W zimie nieco liczniejszy („goście zimowi”). Zamieszkuje podobne środowiska jak sikora bogatka; w jednogatunkowych lasach iglastych jest na ogół rzadka. Często w zagajnikach i zadrzewionych (topołą, wierzbą itp.) dolinach rzek. Mało bojaźliwa, napastliwa i dość ruchliwa; żeruje zwykle w strefie gałązek krzewów i koron drzew. W zimie gromadkami koczuje często w towarzystwie innych sikor.

Głosy wabiące: „tsi tsi — tsi tsi”; w zaniepokojeniu: „zirre-tetet” lub „cirrit-tetet”. Śpiew zaczyna się od dźwięków: „ci-ci”, po których następuje szereg różnie wiązanych wyżej wymienionych dźwięków.

W pary łączy się przy końcu III i w IV. Gnieździ się przeważnie w dziuplach drzew, różnych szczelinach i skrzynkach lęgowych. W IV nosi materiały na gniazdo (mech, sierść, pióra itp.). Składa 7—12 (a nawet do 16) jaj białych, rdzawo nakrapianych. Wysiaduje samica przez 13—15 dni. Pisklęta po 15 dniach życia opuszczają dziuplę. W VI lub na początku VII sikory modre przystępują do wysiadywania drugich lęgów.

Pożywienie podobne jak sikory bogatki; zjada dość dużo jaj owadów. Pożyteczna. Chroniona.

Sikora uboga — *Parus palustris* L.

Nieco mniejsza od sikory bogatki. Dł. 13 cm, ciężar 10—11 g. Podobna do sikory czarnogłowej. Ubarwienie „ubogie” — brak żywych barw, takich, jak u innych sikor. „Czapka” na głowie czarna z metalicznym połyskiem; pod dziobem mała czarna plama. Zewnętrzne chorągiewki lotek bez jasnego obramowania (porównać z sikorą czarnogłówką, tabl. LXVI). Młode są bardziej szaro ubarwione niż ptaki stare; mają „czapkę” matową; są zupełnie podobne do młodych sikor czarnogłówek.

Pospolity, ale niezbyt liczny gatunek osiadły. Zamieszkuje liczniej urozmaicone i mało zwarte lasy liściaste oraz mieszane (zwłaszcza młodniki i zapusty), zadrzewione i podszyte doliny rzek, zakrzewione sady itp. W rozległych zwartych lasach, zwłaszcza iglastych — rzadka. Najruchliwsza i najbardziej „wścibska” z sikor. Silnym dziobem szybko rozbija osłonki nasion, pancerze chitynowe owadów itp., a nawet potrafi wykuć w zmurszałym drewnie małą dziuplę. W okresie jesienno-zimowym trzyma się małymi gromadkami, a później parami; dość rzadko przylącza się do innych sikor.

Zachowuje się dość cicho, rzadko odzywając się głośnie: „cji-de-det-det-sisistj”. W III samce śpiewają głośno, powtarzając szybko: „jift jift jift ipt ipt ipt”.

Gniazdo zakłada w dziuplach drzew i pniaków, różnych szczelinach lub norkach. W IV samica składa 6—10 jaj (podobnych do jaj sikory modrej) i wysiaduje je przez 14—15 dni. Młode pozostają w gnieździe przez 19 dni. Jeden lęg w roku. Młode wędrują. Pożywienie: głównie owady; nasiona zjada przeważnie w okresie zimowym. Pożyteczna. Chroniona.

Sikora modra (*Parus caeruleus* L.) — u góry, sikora uboga (*Parus palustris* L.) — u dołu

Sikora czubotka — *Parus cristatus* L.

Mniejsza od wróbla. Dł. 12 cm, ciężar 10 g. Obie pici są podobnie ubarwione. U młodych czubek jest mały, a barwy ciała bardziej szare niż u ptaków starych.

Pospolity, ale nieliczny gatunek osiadły. Zwykle zamieszkuje lasy iglaste, rzadziej mieszane. W borach sosnowych dość liczna; występuje też w młodszych, zwartych sośninach na najuboższych siedliskach. W okresie koczowski zimowych nie wędruje daleko, zwykle pozostając w okolicy, gdzie się urodziła. Bardzo ruchliwa, często przelatuje z miejsca na miejsce; żeruje w koronach oraz na pniach, czepiając się załomów korowiny; dość dobrze pełza. Jest mniej towarzyska niż inne sikory, nierzadko jednak wędruje z grupkami innych sikor (np. sosnówek) oraz mysikrólików.

Obecność swą w koronach drzew zdradza charakterystycznym: „cici-gir-r-r-cici-gir-r-r”. Na przedwiośnie oraz w okresie godowym i lęgowym samiec śpiewa delikatnym, świergotliwym głosem, wykonując przy tym niespokojne ruchy ciałem i czubkiem.

Gnieździ się w dziuplach, a w braku ich — w różnych szczelinach, np. w stosach drewna, w opuszczonych gniazdach (wiewiórek, wron) itp. W IV składa 7—10 jaj białych z rdzawymi plamkami, zwłaszcza w tępych końcu. Wysiaduje samica przez 15—18 dni; młode pozostają w gnieździe przez 18—20 dni. Przy gnieździe czubutki zachowują się cicho i skrycie. W końcu V lub w VI samica rozpoczyna wysiadywanie drugiego lęgu.

Pożywienie: owady w różnych stadiach rozwoju oraz nieliczne nasiona (w zimie). Pożyteczna. Chroniona.

Sikora czarnogłowa — *Parus atricapillus* L.

Bardzo podobna do sikory ubogiej (tabl. LXV); różni się czarną, matową czapką, zachodzącą aż na kark, większą czarną plamą pod dziobem, bardziej białymi policzkami i szyją oraz jasną plamą na łatkach złożonego skrzydła.

Na ogół nieliczny i nierównomiernie rozsiedlony gatunek lęgowy, osiadły i przelotny. Na okres zimy znaczna większość naszych „gniazdowych” czarnogłówek odlatuje i wraca z początkiem IV.

Zamieszkuje młodsze, podszyte lasy mieszane (zwłaszcza na glebach wilgotnych), doliny rzek zadrzewione wierzbą, osiką, olchą, brzozą, świerkiem. Borów sosnowych na słabszych glebach unika. Prowadzi na ogół skryty tryb życia.

Głosem znacznie różni się od sikory ubogiej (w terenie najłatwiej odróżnić oba gatunki po głosie); głosy ostrzegawcze i wabiące: „cjee-dee dee dee deee”. Wiosną samiec śpiewa cicho (w szybkim tempie): „dje dje dje”, przeplatając szczebiotliwymi tonami.

Gnieździ się w dziuplach, które wykuwa w zmurzałym drewnie (głównie w wierzbach). W końcu IV lub w V samica składa 7 lub 8 jaj (bardzo podobnych do jaj sikory ubogiej), które wysiaduje przez około 14 dni.

Pożywienie: głównie owady oraz pająki. Pożyteczna. Chroniona.

Sikora czubotka (*Parus cristatus* L.) — u gory, sikora czarnogłowa
(*Parus atricapillus* L.) — u dolu

Raniuszek (Sikora raniuszek) — *Aegithalos caudatus* L.

Mniejszy od wróbla. Dł. 15 cm (w tym ogon 9 cm), ciężar 8 g. U ptaków starych głowa jest biała, u młodych na bokach głowy brunatne plamy. Dzióbek bardzo krótki. Powieki grube (jak gdyby nabrzmiałe), u ptaków starych — żółte, u młodych — czerwone.

Pospolity, ale nieliczny gatunek osiadły. Zamieszkuje gęste zarośla nadrzeczne, lasy (zwłaszcza młodniki i zapusty liściaste i mieszane) oraz podszyte starsze drzewostany. W lasach sosnowych dość rzadki. Jest na ogół przywiązany do okolicy; rzadko odbywa dalsze wędrówki, nawet w okresie zimowej włóczęgi. Na jesieni i w zimie raniuszki koczują małymi gromadkami po okolicy i zwykle nie przylączają się do gromadek innych sikor. Zerują zwykle w strefie gałązek i gałęzi, na których pilnie poszukują owadów i ich jaj. Ruchliwe i niespokojne, bardzo często przelatują z miejsca na miejsce.

Głos wabiący: ciche „si-si-si-si” lub „tsirrrp-tsirrrp”; zaniepokojone ostrzegają się ostrym głosem: „ciririri-ciririri”. Wiosną samce śpiewają niemelodyjnym, terkoczącym głosem, przeplatany głosami wabienia.

Raniuszki nie obawiają się zbyt człowieka. Nie nocują w dziuplach (jak inne sikory), lecz usadawiają się w zacisznych miejscach na gałązce po kilka razem, przytulone do siebie. Różnią się też sposobem gnieźdzenia, obie pici bowiem budują w okresie około 14 dni jajowate (pionowo ustawione) gniazdo zamknięte, z otworem wlotowym z boku. Umieszczają je zwykle dość nisko w krzewach i na drzewach (świerk, brzoza itp.). Ściany gniazda są zbudowane z mchów, porostów, pasemek „bibuły” brzozowej itp. Całość jest obficie spajana pajęczyną. W końcu IV lub w V samica składa 6—12 białych, rdzawo nakrapianych jaj, które wysiaduje przez około 13 dni. Pisklęta rodzą się nagie (w przeciwieństwie do piskląt innych sikor); rosną szybko. Pod naporem ich ciał gniazdo rozszerza się, ściany miejscami pękają, a przez dziury sterczą ogonki lub główki piskląt. Po wyprowadzeniu pierwszych lęgów raniuszki budują nowe gniazdo i wyprowadzają drugie lęgi. Po lęgach gromadki rodzinne koczują po okolicy.

Podstawę pożywienia raniuszka stanowią małe owady we wszystkich stadiach rozwoju. Bardzo pożyteczny gatunek. Chroniony.

Raniuszek (*Aegithalos caudatus* L.)

Kowalik — *Sitta europaea* L.

Wielkości wróbla. Dł. 14 cm, ciężar 23 g. Obie płci podobnie ubarwione, ale samica ma boki ciała bardziej kasztanowatobrunatne. Młode mają dziób krótszy niż stare, boki ciała płowe.

Pospolity, ale nieliczny gatunek osiadły. Zamieszkuje lasy różnych typów (liczniej stare drzewostany liściaste lub mieszane), stare parki i sady. Kowalik jest ptakiem bardzo ruchliwym i dość ostrożnym. Nietowarzyski (jeśli chodzi o inne kowaliki), żyje samotnie; tylko na okres lęgów łączy się w pary. W zimie często przyłącza się do koczujących sikor, wędrując z nimi po okolicy. Kowalik dobrze i szybko wspina się po pniach drzew, przy czym nie podpira się ogonem; nierzadko schodzi po pniu głową w dół, czego nie potrafi żaden z ptaków krajowych. Żeruje w strefie pni i koron drzew. Kuje zwykle siedząc głową w dół; potrafi rozkuć cienką korę, skorupkę orzecha, osłonkę żołądźi, bukwi itp. (umocowuje je w szparze korowiny, podobnie jak dzięcioł, i szybko rozkuwa). Nie potrafi jednak wykuć dziupli. W poszukiwaniu owadów lub przy wybieraniu nasion z szyszki często zawisa (podobnie jak sikory) grzbietem w dół.

Głos: ptaki te wabią się świszczącym, miękkim: „tsit tsit tsit”, w zaniepokojeniu — metalicznym: „twit-twit-twit”. W śpiewie samca (okres godowy) często powtarza się fletowe, melodyjne: „tjü tjü tjü”, często kończące się trelem: „tjrrrr”.

Gnieździ się w dziuplach naturalnych lub wykutych przez dzięcioły, w szczelinach drzew i skrzynkach lęgowych. Jeżeli dziupla ma wlot za obszerny, obmurowuje go gliną pomieszaną ze śliną, pozostawiając mały otwór wlotowy. Dziupłę samica wyściela luźno suchymi liśćmi lub delikatnymi łuskami kory, np. sosny. W końcu IV lub w V składa 6—9 okrągłych jaj, białych w liczne drobne, czerwone i fioletowe plamki. Czas wysiadywania nie jest dokładnie poznany. Młode rosną wolno i pozostają w gnieździe przez 4 tygodnie. Jeden lęg w roku.

Pożywienie: owady we wszystkich stadiach rozwoju (zbierane głównie na powierzchni drzew i rzadziej wykuwane spod cienkiej korowiny), pająki i małe ślimaki. Dużą domieszkę stanowią nasiona drzew i krzewów; często gromadzi ich zapasy (np. w szparach pod odstającą korą) i nierzadko zapomina o nich. Kowalik jest pożyteczny; ma duże znaczenie w ochronie lasu. Chroniony.

Kowalik (*Sitta europaea* L.)

Pelzacz leśny — *Certhia familiaris* L.

Znacznie mniejszy od wróbla, smukły. Dł. 13 cm, ciężar 8—10 g. Obie płci podobnie ubarwione. Na przedniej części czoła przy dziobie białe plamki. Wierzch ciała szarobrunatny z płowymi strzyczami; kuper nienasycony, spód ciała srebrzystobiały. Pazur na palcu tylnym długi, słabo zakrzywiony. Młode są ubarwione podobnie jak stare, ale bardziej szaro; strzychy na grzbiecie większe, choć mniej wyraźne.

Pospolity, dość liczny gatunek osiadły (ptaki stare). Zamieszkuje starsze lasy różnych typów, zwłaszcza iglaste, rzadziej parki i duże sady. W poszukiwaniu owadów wspina się charakterystycznymi rzutami ciała (podpierając się ogonem) po linii spiralnej dookoła pnia i konarów. Wspinanie się rozpoczyna zwykle od odziomka pnia, a kończy na konarach. W jesieni i w zimie często koczuje w gromadkach sikor.

Odzywa się cienkim głosem: „sit srii-sit srii”; śpiew samca wiosną przypomina nieco śpiew sikory modrej i strzyżyka. Jest dość monotony; strofa składa się z cichego szczebiotu i trelu: „lit uciri uciri lit tირr lit”.

Podobnie jak sikory, nocuje w dziuplach. Pelzacz leśny gnieździ się za odstającą korą, w szparach drzew, w stosach drewna i w dziuplach, zwłaszcza takich, które mają 2 otwory: wlotowy i wylotowy. Niekiedy zajmuje popękane lub półotwarte skrzynki lęgowe. Gniazdo ściele z cieniutkich gałązek, łyka, pajęczyny itp. W IV składa 6—8 jaj, białych z rdzawymi plamkami, licznie ułożonymi w wianek na tępym biegunie. Wysiadyje tylko samica przez 15 dni; samiec donosi jej pożywienie. Pisklęta lęgną się nagie, z pęczkiem puchu na głowie. Rosną dość wolno; w gnieździe pozostają przez 16 dni; opuszczają je zanim nauczą się latać, ale już dość dobrze pelzają. Przesiadują w załamach kory, w rozwidleniach gałęzi za sękami itp., skąd odzywają się cichymi głosami: „sii-sii”, wabiąc rodziców. Dwa lęgi w roku. W jesieni młode odbywają dalsze wędrówki, podobnie jak sikory.

Pożywienie: małe owady (we wszystkich stadiach rozwojowych, zwłaszcza jaja) i pająki. Należy do bardzo pożytecznych ptaków. Chroniony.

* * *

Bardzo podobny do pelzacza leśnego i często z nim mylony jest pelzacz ogrodowy (*Certhia brachydactyla* Br.). Ma bardziej brunatne boki ciała, kuper mniej rdzawy. Na czole brak mu białych plamek. Dziób dłuższy, pazur na palcu tylnym krótki i zgięty. Dł. 13 cm, ciężar 8—12 g.

Pospolity gatunek osiadły (liczniejszy na zachodzie kraju; w województwach wschodnich rzadki lub wcale nie występuje). Zamieszkuje duże sady, parki i skraje starszych lasów. Gnieździ się w szparach drzew, dziuplach, w szczelinach murów, pod dachówkami, w półotwartych skrzynkach lęgowych itp. Śpiew jego różni się znacznie od śpiewu pelzacza leśnego; cała strofa brzmi: „ci de dill djit”; nie ma tu trelu charakterystycznego dla poprzedniego gatunku. Jeden lęg w roku. Jaja, okres wysiadywania itp. — podobnie jak u poprzedniego.

Pełzacz leśny (*Certhia familiaris* L.)

Strzyżyk — *Troglodytes troglodytes* L.

O połowę mniejszy od wróbla; po mysikróliku najmniejszy ptak krajowy. Obie pici podobnie ubarwione; młode są wierzchem nieco ciemniejsze, a spodem jaśniejsze od rodziców. Dł. 9,5 cm, ciężar 6—11 g. Często jest mylony z mysikrólikiem, mimo że oba ptaki znacznie różnią się kształtem i ubarwieniem.

* Pospolity, ale nieliczny gatunek lęgowy i przelotny. Odlatuje w IX—X, przylatuje w III (równocześnie ze słonką). W zimie jest liczniejszy, bo jako „goście zimowi” przylatują do nas strzyżyki z północy. Zamieszkuje lasy różnych typów, zwłaszcza drzewostany silniej podszyte i zakrzewione, zapusty, przerośnięte zielskiem młodniki, zakrzewione doliny rzek i sady. W nie podszytych lasach sosnowych na słabych siedliskach nie występuje lub jest rzadki. Miejsc otwartych i nie zarośniętych unika. Jest mało bojaźliwy, wścibski i bardzo ruchliwy; zwykle buszuje w krzewach lub wysokim runie. Doskonale porusza się i przeciska przez gęszcze gałęzek i zielsk. Lata natomiast niechętnie, zwłaszcza na większe odległości (na przelotach jednak przebywa duże odległości). Lot, w czasie którego ptak szybko trzepoce skrzydłami, odbywa się po linii prostej. W zaniepokojeniu strzyżyk zadziera krótki ogon w górę i raz po raz wykonuje charakterystyczne dygi, odzywając się głośnie, ostrym: „cerr cerr cerr”. Spłoszony, chroni się w największą gęstwinę krzewu lub w runo, w kupę chrustu itp. Nierzadko przebiega jak mysz niewielką przestrzeń między sąsiednimi krzewami.

Strzyżyk śpiewa przez cały rok, często w mroźne, pogodne dni zimowe. Pieśń jest bardzo głośna w stosunku do wielkości tego ptaszka; jest zwawa, dość melodyjna: „cif cif cif cisisisis”, zakończona wysokim trelem (podobnym do trelu kanarka).

Gnieździ się w gęstych, przerośniętych zielskiem krzewach, w młodych świerkach, w gęstwinie wypłukanych przez wodę korzeni drzew nadwodnych, w korzeniach lub szczelinach wykrotów, w kupach chrustu, wśród mchu porastającego pień drzewa, w jamach w ziemi, czasem pod strzechami stogów lub stodół itp. Samiec buduje kilka gniazd w różnych miejscach; samica wybiera jedno i wyściela je delikatnymi trawami, pierzem i sierścią. Pozostałe gniazda służą zwykle jako noclegowe dla samca. Gniazdo ma kształt kuli z otworem wlotowym z boku; zbudowane jest najczęściej z mchu i często maskowane wplatanymi porostami lub liśćmi. W V samica składa 5—7 dość dużych, białych, żółto i rdzawo nakrapianych jaj. Wysiadyuje je przez 14—16 dni bez udziału samca, który również nie uczestniczy w karmieniu piskląt, dopóki przebywają one w gnieździe. Młode opuszczają gniazdo zanim nauczą się latać i przesiadują w krzewach blisko siebie; na noc wracają do gniazda. W tym okresie samiec uczestniczy w wychowywaniu młodych, przynosząc im pożywienie. Wysiadywanie drugiego lęgu rozpoczyna samica w VI.

Pożywienie: pająki i owady (przeważnie drobne) we wszystkich stadiach rozwojowych. Pożyteczny. Chroniony.

Strzyżyk (*Troglodytes troglodytes* L.)

Paszkot — *Turdus viscivorus* L.

Największy z naszych drozdów. Dł. 27 cm, rozp. 47 cm, ciężar 100 — 123 g. Ubarwienie podobne jak u drozda śpiewaka, ale bardziej jasnoszare; spód ciała gęsto plamiasty (plamy okrągławe). Pokrywy podskrzydłowe białe. Samica jest jaśniejsz ubarwiona niż samiec. Młode mają silnie plamiasty wierzch ciała.

Pospolity, ale nieliczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w III, odlatuje w X. Przelatuje (II — IV i X — XI) niezbyt licznie (po kilka osobników w dużych stadach innych drozdów). Zamieszkuje starsze lasy różnych typów, licznie mieszane i iglaste z łąkami i haliznami, duże parki i sady. Bardzo ostrożny i podejrzliwy.

Głos ostrzegawczy i wabiący jest suchy, trzeszczący: „sznerrrr sznerrrr”, często słyszymy go, gdy stadko podrywa się do lotu. Śpiew paszkota jest głośny i monotony; niektóre motywy są podobne jak u drozda śpiewaka i kosa.

Gnieździ się na drzewach dość wysoko, w rozwidleniu gałęzi, często na świerku tuż przy strzale. Gniazdo jest zbudowane ze źdźbeł, korzonków, mchu itp., wylepione wewnątrz niewielką ilością gliny pomieszczonej ze śliną. W pierwszej połowie IV składa 3 — 5 jaj zielonkawoniebieskich w liczne drobne, rzawe, mało wyraźne plamki. Wysiadyuje przeważnie samica przez 14 dni. Młode opuszczają gniazdo po 14 — 16 dniach, umiejąc już podlatywać na małe odległości. Po 20 dniach życia latają. W VI rozpoczyna samica wysiadywanie drugich lęgów.

Pożywienie: w okresie letnim podstawę pożywienia stanowią owady, dżdżownice i ślimaki, w jesieni i w zimie — jagody. Bardzo lubi jagody jemioly, przyczyniając się do jej rozprzestrzeniania. Paszkot należy do ptaków łownych.

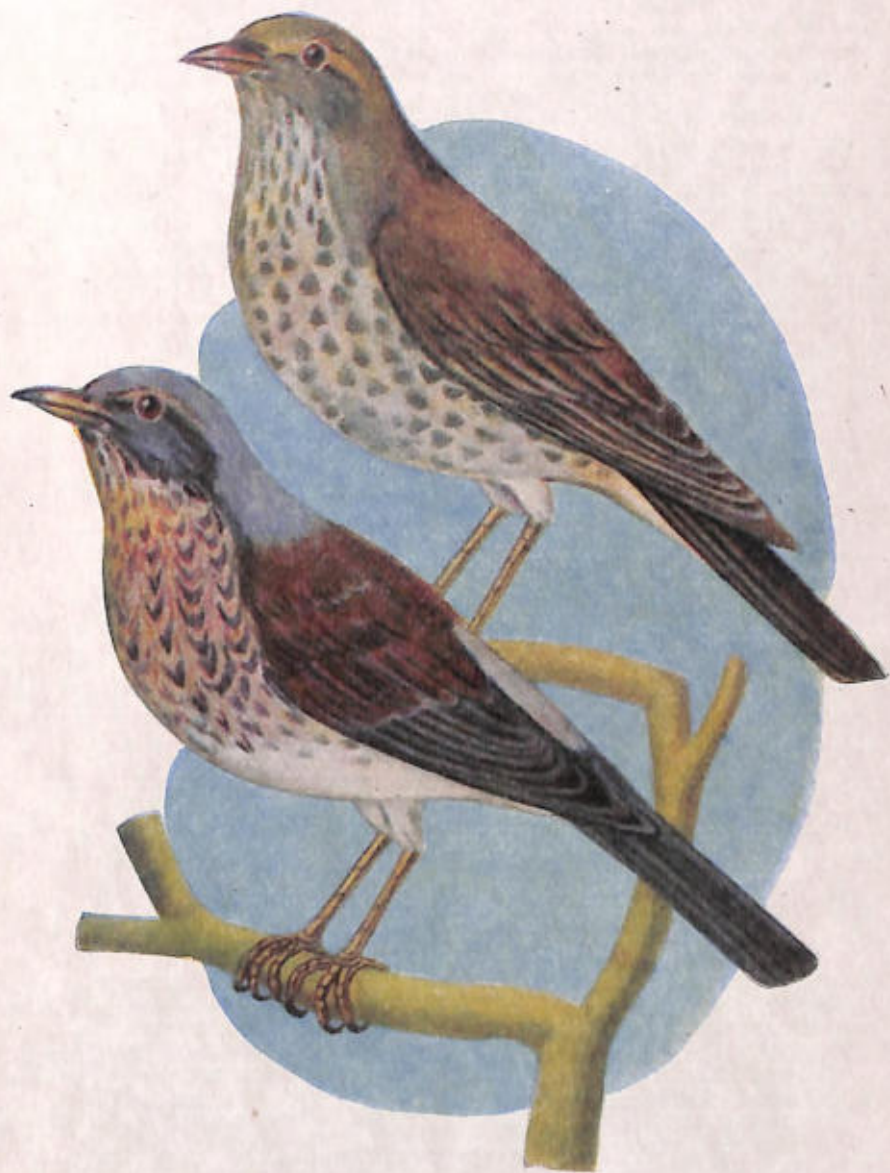
Kwiczol — *Turdus pilaris* L.

Nieco większy od szpaka. Obie płci podobnie ubarwione. Cechy charakterystyczne: głowa i kuper jasnoszare, grzbiet brunatny („siodło”), ogon wane ze sztrychami na środku każdego pióra. Dł. 25 cm, rozp. 47 cm, ciężar 87 — 103 g.

U nas niezbyt liczny (występujący miejscami) gatunek lęgowy, liczniejszy w północno-wschodniej części kraju. Przylatuje w III — IV, odlatuje w X. Bardzo liczny podczas jesiennych przelotów. Zimuje w południowo-zachodniej Europie, niektóre osobniki — u nas. Kwiczol zamieszkuje skraje różnych lasów, zadrzewione doliny rzek itp. Jest ptakiem towarzyskim, ruchliwym, niespokojnym, bardzo ostrożnym i bojaźliwym, otoczenie krzykiem: „czakczak czak czak” oraz charakterystycznymi ruchami ogona i skrzydeł. Śpiew skrzypiąco-kwiczący.

Gnieździ się luźnymi koloniami w koronach wysokich drzew. Gniazdo jest wylepione gliną i miękko wysłane. W V składa 4 — 6 jaj zielonkawoniebieskich, rdzawo nakrapianych; wysiadyuje przeważnie samica przez 13 — 14 dni. Pisklęta po 2 tygodniach wylatują z gniazda. Rodzice bronią zapalczywie gniazda, napadając na intruza z krzykiem i nierzadko obryzgując go rzadkimi odchodami.

Pożywienie — jak u innych drozdów. Ptak łowny.

Paszkot (*Turdus viscivorus* L.) — u góry, kwiczoł (*Turdus pilaris* L.) —
u dołu

Drozd śpiewak — *Turdus ericetorum* Turt.

Wielkości szpaka. Dł. 21 cm, rozp. 35 cm, ciężar 63—72 g. Obie płci podobnie ubarwione. Pokrywy podskrzydłowe gliniastopłowe. Młode mają dość duże podłużne plamy na piersi i niewyraźne rdzawe plamki na grzbiecie.

Pospolity, dość liczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w końcu III, odlatuje w IX—X. Zimuje w południowej Europie lub północnej Afryce. Najliczniejszy jest w jesieni, gdy stada tych ptaków z północy przelatują przez nasze terytoria.

Zamieszkuje lasy różnych typów i wielkości (zwłaszcza podszyte), często zapusty z przestojami. W lasach sosnowych występuje najczęściej w młodnikach, rzadziej w podszytych drzewostanach starszych. Spotykamy go w większych parkach, dużych remizach śródpolnych itp. Ostrożny i dość płochliwy. Towarzyski; w jesieni i w zimie przebywa w większych, ale luźnych stadach (nierzadko w towarzystwie kwiczołów). Lata lekko i dość szybko, nawet w zwartych drzewostanach, gdzie zrećnie omija pnie drzew. Dobrze skacze po gałęziach i łatwo przeciska się przez gąszcz krzewów. Trzyma się zwykle podszytów i podrostów, często zlatuje i żeruje na ziemi wśród runa. Zaniepokojony ostrzega otoczenie ostrym: „tiks-tiks-tiks” (lub „dżak-dżak”), przy czym unosi ogon w górę, porusza skrzydłami (w dół), zrywa się do lotu i kryje w zaroślach. Podczas przelotów ptaki wabią się wzajemnie ostrym: „sip sip”.

Śpiewa najładniej z ptaków leśnych. Samce przesiadując na wierzchołkach drzew (np. w młodnikach i zapustach) śpiewają (wiosną i w lecie), przeważnie wieczorami, przed zachodem słońca i rankami.

Gniazdo z suchych traw i źdźbeł zakłada w podszytach, najczęściej w gęstych świerkach tuż przy strzale. Wnętrze gniazda stanowi głęboka, półkolistą, twarda czasza, ulepiona z warstwy rozdrobnionego w dziobie próchna drzewnego i śliny, przypominającego masę papierową. W IV składa samica 3 lub 4 jaja niebieskie, upstrzone okrągłymi czarnymi plamami; wysiaduje je „twardo” przez 12—14 dni. Młode przebywają w gnieździe przez 12—14 dni; żywione są przez oboje rodziców. Opuszczają gniazdo zanim nauczą się dobrze latać i przez 5—7 dni przesiadują pojedynczo w pobliskich zaroślach, wabiąc rodziców. Wysiadanie drugiego lęgu rozpoczyna samica w VI; liczba jaj wynosi wówczas 4—6 sztuk.

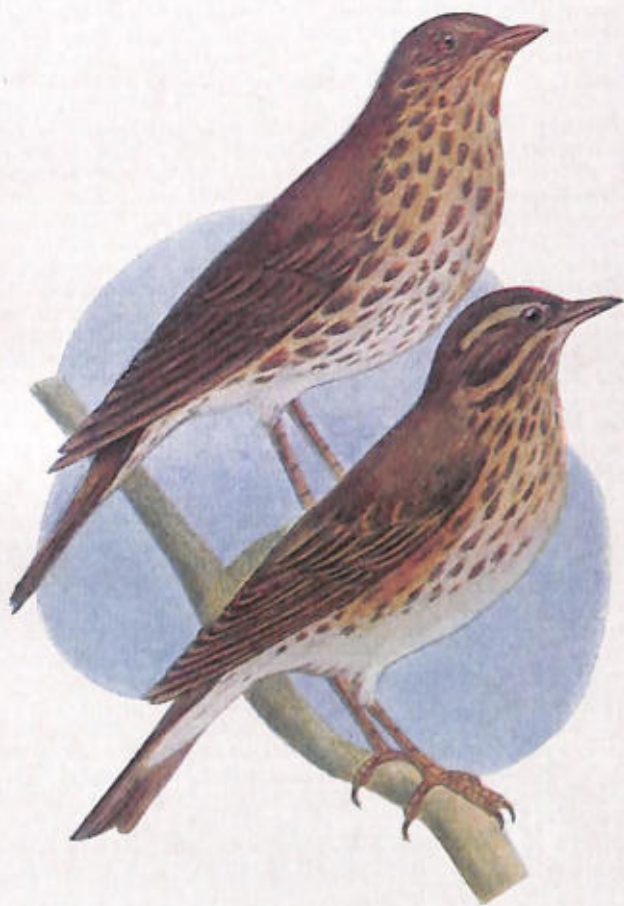
Pożywienie: owady, dżdżownice, ślimaki oraz dość dużo jagód. Pożyteczny. Chroniony.

Drozdzik — *Turdus musicus* L.

Mniejszy od szpaka: najmniejszy z drozdów krajowych. Dł. 21 cm, rozp. 35 cm, ciężar 47—77 g. Obie płci są podobnie ubarwione. Nad okiem białopłowa brew; pierś sztrychowana; boki ciała rdzawe; pokrywy podskrzydłowe kasztanowatordzawe. Samica jest podobna do samca ale bardziej szara. Młode mają rdzawożółtawe trójkątne plamki na grzbiecie oraz obwódki na niektórych piórach. Boki ciała rudawożółte.

Pospolity, dość liczny gatunek przelotny. U nas gnieździ się wyjątkowo (Karpaty, Tatry i na północy kraju).

Pożywienie takie jak drozda śpiewaka. Chroniony.

Drozd śpiewak (*Turdus ericetorum* Turt.) — u góry, drożdżik (*Turdus musicus* L.) — u dołu

Kos — *Turdus merula* L.

Nieco większy od szpaka. Dł. 26 cm, rozp. około 46 cm, ciężar około 95 g. Płci różnią się ubarwieniem. Młode są podobne do samicy, ale na grzbiecie są bardziej rdzawe i plamiste na piersi.

Pospolity, dość liczny gatunek lęgowy, osiadły lub przelotny. Do ptaków lęgowych zaliczamy nasze kosy leśne, żyjące w podszytych lasach różnego typu, zapustach, rozległych krzewiastych zaroślach nadrzecznych itp. Przylatują one w III, odlatują w X—XI. Kos leśny jest dość ostrożny i płochliwy, ale znacznie mniej obawia się człowieka niż inne drozdy.

Do osiadłych należą nasze kosy ogrodowe, żyjące w ogrodach, parkach i sadach miast i wsi (nierzadko też na skrajach zakrzewionych lasów) w zachodniej części kraju, mniej więcej do Wisły. Kos ogrodowy jest na ogół mało płochliwy; przyzwyczał się do człowieka i na zimę ptaki stare pozostają na miejscu. Młode natomiast wywędrowują i osiedlają się w innych okolicach.

Kos leśny przebywa zwykle w przyziemnej strefie dna lasu, najczęściej w warstwie krzewów i podrostów, w młodnikach i zapustach. Lata bardzo dobrze i zwinnie między pniami zwartych drzewostanów z częstymi unikami (lepiej niż inne drozdy), w czym pomaga mu stosunkowo długi ogon, służący za ster. Na ziemi przebywa bardzo często; skacze, chodzi i szybko biega, zbierając pożywienie, zwłaszcza dżdżownice, które sprawnie chwytą i zjada w większych ilościach.

Sposzony i zaniepokojony ostrzega swe otoczenie (często zwierzyne przed myśliwym) charakterystycznym, wrzaskliwym głosem: „diks diks gri gígigi”. W gromadce kosy wabia się cichym: „sri sri”. Samce od wczesnej wiosny (głównie przed wschodem i zachodem słońca) bardzo ładnie, melodyjnie, głośno śpiewają. Fletowe tony łatwo odróżnić od tonów drozda śpiewaka; zwłaszcza charakterystyczna i głośna jest zwrotka: „trjuli triuju-tilit”.

Gnieździ się najczęściej w gęstych krzakach, np. w młodych świerczkach, odrosłych kępach grabu, olchy itp., nierzadko w kupach chrustu. Gniazdo wije dość niedbale ze źdźbeł, łyka, korzonków itp., obficie zlepionych i wylepionych w środku (czasza) gliną pomieszaną ze śliną. Składa pierwsze jaja w III lub IV, drugie w VI, a nawet trzeci raz w końcu VII i VIII. Jaja (5 lub 6 sztuk) są zielonkawoniebieskie, silnie, ale mało wyraźnie nakrapiane. Wysiaduje przeważnie samica przez 14 dni, siedząc bardzo „twardo”. Pisklęta lęgą się odkryte ciemnym puchem; gniazdo opuszczają po 12—14 dniach, zanim jeszcze nauczą się latać. Przesiadują pojedynczo w krzewach i odzywają się cichymi głosami. Dobrze latają po 24 dniu życia.

Pożywienie: różne owady, pająki, dużo dżdżownic, ślimaki; jagody stanowią na ogół znaczną domieszkę. Pożyteczny. Chroniony.

Kos (*Turdus merula* L.) — z przodu — samiec, z tyłu — samica

Białorzotka — *Oenanthe oenanthe* L.

Nieco większa od wróbla. Dł. 15 cm, ciężar 21—35 g. Obie pici są podobnie ubarwione. Kuper biały; sterówki środkowe czarne, skrajne — białe, czarno zakończone. Młode, podobnie ubarwione jak samica, mają brunatne czoło i brwi.

U nas pospolity, miejscami dość liczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w III—IV, odlatuje w VIII—X. Zimuje w Afryce. Zamieszkuje przeważnie okolice otwarte, słabo zarośnięte mokradła; nieużytki (piaski i kamieniska) i pastwiska, nierządki duże, nagie, nie karczowane zrzęby i najmłodsze uprawy leśne. Ostrożna i płochliwa, często siada na wyższych i odsłoniętych kamieniach, kolkach, pniakach, stosach drewna itp. Nigdy nie siada na drzewach i krzewach. Zaniepokojona kilkakrotnie szybko dyga i odzywa się ostrym: „tek-tek” lub „iiv-tek”. Spłoszona leci tuż nad ziemią i znowu siada na wyższym i odsłoniętym kołku, kamieniu itp. Szybko biega po ziemi, często przystaje i porusza ogonem, rozkłada go itd. W okresie godowym samce odbywają swoje toki: często wzlatają na kilka metrów w powietrze, szybko uderzają skrzydłami, po czym, „ślizgając się” w lewo i w prawo i śpiewając, z powrotem opadają na kamień lub kolek, z którego się poderwały do lotu.

Białorzotka gnieździ się pojedynczymi parami (na ściśle strzeżonym przed innymi parami terenie) w kupach kamieni, w stosach drewna, w jamach ziemnych, między korzeniami pniaków itp. Gniazdo sporządza ze źdźbeł, wysłane piórami i sierścią. W V lub VI składa 5—6 jaj białoniebieskich, niekiedy z nielicznymi brunatnymi plamkami. Wysiaduje samica (czasem z małym udziałem samca) przez 14 dni. Młode opuszczają gniazdo po 14 dniach. Jeden lub dwa lęgi w roku.

Pożywienie: owady w różnych stadiach rozwoju, łowione głównie na ziemi i nierządki w locie. Pożyteczna. Chroniona.

Pokląskwa — *Saxicola rubetra* L.

Nieco mniejsza od wróbla, krępa. Dł. 13 cm, ciężar 17—19 g. Młode są podobne do samicy, ale bardziej szare, nie mają białej plamy na ramieniu.

Pospolity, ale nieliczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w IV—V, odlatuje w VIII—IX. Zamieszkuje głównie słabo zakrzewione łąki i mokradła, czasem łąki podleśne i zachwaszczone poręby. Przesiaduje na szczytach kołków, krzewów, siana itp., zachowując pionową (sztywną) postawę. Zaniepokojona wykonuje dygi i ostrzega krótkim: „fjii-tek, fjii-tek”. Śpiewa często. Pieśń — krótki, metaliczny szczebiot (czasem w locie).

Gniazdo robi na ziemi, ładnie uwite z traw, wysłane włosiem i sierścią. W V samica składa 4—6 białkitnych jaj i wysiaduje je przez 13 dni. Młode po 12 dniach opuszczają gniazdo, zanim jeszcze nauczą się latać.

Pożywienie: drobne owady i pająki (wiele owadów łowi w locie). Pożyteczna. Chroniona.

W niektórych okolicach (zwłaszcza suchych) dość licznie spotykamy kławkę (*Saxicola torquata* L.), podobną z kształtów ciała i obyczajów do pokląskwy. Samiec ma czarną głowę i gardziel, rdzawą pierś i białą plamę na boku szyi. Kławkę spotykamy czasem w niskich miodnikach sosnowych. Lęgowa Pożywienie jak poprzedniej. Chroniona.

Białorzutka (*Oenanthe oenanthe* L.) — u góry (z przodu samiec, z tyłu samica), pokląskwa (*Saxicola rubetra* L.) — u dołu (z przodu samiec, z tyłu samica)

Pleszka — *Phoenicurus phoenicurus* L.

Nieco mniejsza od wróbla, wysmukła. Dł. 14 cm, ciężar 13—17 g. U obu pici kuper i dość długi ogon rdzawoczerwone. Samiec w upierzeniu godowym (wiosennym) ma wierzch głowy, kark i grzbiet popielate, czoło białe, okolice dzioba, policzki i podgardle — czarne, pierś czerwono-cynamonową. W jesieni wymienione barwy są z silnym jasnoszarym nalotem na skutek jasnych obrzeżeń piór, ściągających się do włosny. Samica ma wierzch ciała brunatnoszary, pierś jasno-żółtawo-brunatną. Młode są brunatnoszare, pierś mają żółtawobrunatną w jasne plamy, kuper i ogon blado-rdzawo-czerwone.

Pospolity, dość liczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w drugiej połowie IV, odlatuje w VIII i w IX. Zimuje w Afryce. Zamieszkuje lasy różnych typów, zwłaszcza liściaste i mieszane, parki, sady, nierzadko kępy drzew pośród przestrzeni otwartych. W lasach występuje liczniej w podszytych starszych drzewostanach o rozluźnionym zwarciu; wnętrza silnie zwartych (ciemnych) drzewostanów iglastych (np. świerkowych) unika, występując rzadko na ich obrzeżach.

Pleszka trzyma się przeważnie górnej części pni i koron drzew. Chętnie przesiaduje na odstających, suchych sękach i wierzchołkach drzew lub na drutach telefonicznych, bardzo często potrząsając przy tym ogonem (charakterystyczne). Pleszka nie jest płochliwa; często zlatuje na ziemię (ale na krótko) i z powrotem wlatuje w korony drzew, gdzie zgrabnie i szybko porusza się w gęstwinie gałązek.

Ptak zaniepokojony odzywa się drżącym: „fidd-tik-tik”, przy równoczesnym potrząśnięciu ogonem (nieradko — z dygiem); dość często słychać miękkie, wabiące: „fuiid fuiid”. Śpiew dość ładny; składa się z kilku fletowych tonów i miękkich treli. Rozpoczyna się od wysokiego przeciągłego tonu i dwu niższych krótkich tonów: „ciif du du”.

Pleszka gnieździ się w dziuplach drzew o szerokim wlocie, w skrzynkach lęgowych, a gdy tych brak, ściele gniazdo otwarte w rozwidleniu konarów, szczelinach drzew itp. Do dziupli znosi dużo żdźbeł, łusek kory, mchu, wyścielając je obficie włosiem, sierścią i piórami. W końcu IV samica składa 6 lub 7 (8) jaj zielonkawoniebieskich (czasem czerwono nakrapianych); wysiaduje przeważnie samica przez 13—14 dni. Młode pozostają w gnieździe 12—14 dni; opuszczając gniazdo dość dobrze latają. W VI pleszka rozpoczyna wysiadywanie drugiego lęgu.

Pożywienie: podstawę stanowią drobne owady, zwłaszcza miękkie; łowi w powietrzu dość dużo owadów błonkoskrzydłych i dwuskrzydłych. W lecie i na jesieni domieszkę stanowią niektóre jagody. Chroniona.

*
* *
* *

Na dachach zabudowań leśnych, czasem na większych zrębach (zwłaszcza o wysokich pniakach po starodrzewie), w suchych lasach sosnowych i innych spotykamy kopciszka (*Phoenicurus ochruros* Gm.). Jest on podobny z kształtów ciała do pleszki; samiec jest popielatawoczarny z rudym ogonem i białym lusterkiem na skrzydle, a samica i młode ciemno-popielatoszare z rudym ogonem. Spotykamy go najczęściej na dachach zabudowań. Żywi się owadami łowionymi na dachach, pniakach lub w powietrzu. Chroniony.

Pleszka (*Phoenicurus phoenicurus* L.) u góry — samica, u dołu — samiec

Słowik rdzawy — *Luscinia megarhynchos* Br.

Nieco większy od wróbla. Dł. 16,5 — 17 cm, ciężar 21 — 24 g. Obie pici są podobnie ubarwione. Pierś ubarwiona jednolicie (bez fałowań i chmurki), ogon kasztanowato-brunatny. Młode są ciemniej ubarwione niż rodzice, mają jasne plamy na głowie, grzbiecie i piersi.

Pospolity, choć nieliczny gatunek lęgowy. Przylatuje w drugiej połowie IV, odlatuje w VIII — IX (leci nocami w kierunku zachodnim). Zimuje w środkowej Afryce. U nas występuje w zachodnich i południowych częściach kraju (północną granicę zasięgu wyznacza dolina Noteci; na wschód sięga po Warszawę). W przeciwieństwie do słowika szarego osiedla się częściej w terenach suchszych, np. w silnie zakrzewionych parkach i starych cmentarzach, podszytych lasach liściastych lub mieszanych. Częściej w pobliżu osad ludzkich niż słowik szary. Ostrożny; pędzi skryty tryb życia, trzyma się warstwy przyziemnej podszytów. Większość czasu spędza na ziemi.

Zaniepokojony unosi ogon w górę i odzywa się: „tit tit tit — karr — tit tit — karr”. Alarmuje szorstkim: „karr-karr”, wabi: „tit karr — tit karr”. Słowika rdzawego najłatwiej można odróżnić od szarego po śpiewie. Według prof. Sokołowskiego: „Słowik rdzawy operuje więcej trelami, a poszczególne tony wiąże lepiej, przez co pieśń jego tworzy pewną całość, ma początek i wyraźne zakończenie, a na koniec brzmi mniej więcej: „tju lju tju tjućit”. Natomiast słowik szary tonów nie wiąże, a „wymawia” je pojedynczo i każdy ton powtarza po kilka razy z rzędu, przez co pieśń jego w wysokim stopniu przypomina pieśń drozda śpiewaka. Charakterystyczny w śpiewie słowika szarego jest dość często powtarzany, nieładny ton: „dźdźdźdźdź”, który brzmi jak zgrzyt i tworzy dysharmonię z tonami poprzednimi”.

Słowik szary — *Luscinia luscinia* L.

Nieco większy i silniejszy od słowika rdzawego. Dł. 18 cm, ciężar 22 — 27 g. Obie pici są podobnie ubarwione. Na piersi poprzeczne, delikatne fałowania i chmurki; ogon kasztanowatoszary. Młode są plamiste, podobne do młodych słowika rdzawego.

Pospolity, ale nieliczny gatunek lęgowy. Przylatuje w połowie IV, odlatuje w VIII — IX (leci nocami w kierunku południowo-wschodnim). Zimuje w środkowej Afryce. Rozprzestrzeniony jest w większej części Polski niż słowik rdzawy; występuje licznie w okolicach północnych i wschodnich kraju. Zamieszkuje silnie zakrzewione dolny wód, podszyte wilgotne lasy, zwłaszcza przerosłe zielskiem odroślowe młodniki olchowe i jesionowe. Zaniepokojony nie unosi ogona w górę, ale rozkłada go i składa. Odzywa się podobnie jak słowik rdzawy.

Słowiki mają podobną biologię. Gnieźdzą się na ziemi w krzewach. Gniazdo jest uwite z traw, wyścielone włosiem lub sierścią. W V słowiki składają 4 — 6 zielonkawych jaj, tak gęsto upstrzonych ciemnymi plamkami, że skorupka przybiera ubarwienie oliwkowobrunatne. Wysiaduje samica bardzo „twardo” przez 13 — 14 dni. Młode opuszczają gniazdo po 11 — 12 dniach, jeszcze zanim nauczą się latać, i ukrywają się w gąszczach z dala od siebie.

Pożywienie stanowią owady, pająki i drobne dżdżownice, w lecie i na jesieni także niektóre jagody. Pożyteczne. Chronione.

Słowik rdzawy (*Luscinia megarhynchos* Br.) — u góry, słowik szary
(*Luscinia luscinia* L.) — u dołu

Rudzik — *Erithacus rubecula* L.

Nieco mniejszy od wróbla. Dł. 14 cm, ciężar 15—19 g. Obie płci podobnie ubarwione. Młode są oliwkowoszare, na grzbiecie płowoplamiste, spodem jasno chmurkowane.

Pospolity, dość liczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w III—IV, odlatuje w X—XI. Zimuje w środkowej i południowej Europie oraz w północnej Afryce. Zamieszkuje lasy różnych typów, zwłaszcza niskopienne liściaste i mieszane; najliczniejszy w młodnikach i dobrze podszytych drzewostanach starszych. Nietowarzynski. Lata niezłe, ale niechętnie; trzyma się przeważnie piętra krzewów i krzewinek. Często przebywa na ziemi, szybko skacząc po ściółce.

Zaniepokojony „dyga”, chroni się w gąszczu, skąd odzywa się kilkakrotnym, trzeszczącym: „sznykeri kiki kik” lub bardzo szybkim: „tik-tik-tik”. Wabi cichym: „ciej”. Spiewa bardzo ładnie, ale na ogół rzadko, od wczesnej wiosny aż do jesieni, przeważnie o świcie i przed zachodem słońca.

Gniazdo buduje z mchu i źdźbeł, wystane piórami i sierścią; ściele je na ziemi pod osłoną krzewu, w korzeniach wykrotów, czasem w przyziemnej dziupli drzewa itp. Jest ono osłonięte z góry, tak że trudno je dojrzec. W końcu IV i w V składa 5 lub 6 (a nawet 8) jaj, żółtawych z rdzawymi kropkami i plamkami. Wysiadyje tylko samica, przez 14 dni; bardzo ostrożna. Wysiadywanie drugich lęgów rozpoczyna się w końcu VI.

Pożywienie stanowią łowione na ziemi drobne owady, pająki i dżdżownice; w jesieni dość dużą domieszkę stanowią niektóre jagody i nasiona. Pożyteczny. Chroniony.

Podróżniczek — *Luscinia svecica* L.

Wielkością, kształtami ciała i ruchami przypomina rudzika. Dł. 14 cm, ciężar 17—19 g. Samiec w upierzeniu godowym (włosennym) należy do najładniej ubarwionych ptaków krajowych. Ma modre podgardle z białą gwiazdką w środku, od dołu ciemno, białe i rudo obramowane. Ogon czerwono-brunatny z szerokim czarnym pasem na końcu i sterówkami środkowymi. W jesieni podgardle samca jest białe z ciemnymi plamkami na brzegach.

Samica ma podgardle białawe z ciemnymi sztrychami na bokach. Młode są podobne do młodych rudzików; mają czerwono-brunatny ogon z ciemnym pasem na końcu i ciemnymi środkowymi sterówkami.

Dość rzadki gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w III—IV, odlatuje w VIII—IX. Zamieszkuje podmokłe, gęste, krzewiaste zarośla, chętnie nad wodą; dość często — zapusty olchowe i jesionowe przerosłe zielskiem oraz bujną roślinność nadwodną. Ostrożny. Prowadzi skryty tryb życia. Przebywa głównie na ziemi, po której dobrze biega, przeciskając się przez gąszcza.

W porze godowej samiec często wlatuje nad gąszcza i zapadając w nie śpiewa w locie, podobnie jak świergotek (por. str. 228). Śpiew dość ładny. Potrafi naśladować głosy niektórych gatunków śpiewających.

Gniazdo zakłada na ziemi. W V lub VI składa 5 lub 6 jaj niebieskawo-zielonych, brunatno chmurkowanych. Wysiadyje samica (?) przez 13 dni.

Pożywienie stanowią owady i ich larwy, drobne dżdżownice i małe ślimaki. Pożyteczny. Chroniony.

Rudzik (*Erithacus rubecula* L.) — u góry (z tyłu młody ptak), podróżniczek (*Luscinia svecica* L.) — u dołu (samiec)

Rokitniczka — *Acrocephalus schoenobaenus* L.

Mniejsza od wróbla. Dł. 13,5 cm, ciężar 11 — 13 g. Obie płci są podobne do siebie. Wierzch ciała rdzawobrunatny z licznymi czarnymi kreskami i smugami. Nad okiem plowa brew. Spód ciała płowy.

Pospolity, liczny gatunek lęgowy; przylatuje w końcu IV, odlatuje w IX — X.

Zamieszkuje zarośla nadwodne, nad rowami wilgotnych łąk, a także plantacje wiklin; rzadziej występuje w lasach, w podmokłych odroślowych młodnikach lub na zarośniętych wilgotnych albo bagiennych dużych łąkach leśnych.

Spiewa ładnie, siedząc lub w locie tokowym, podlatując z zarośli w górę. Pieśń składa się z licznych dźwięków trzeszczących i ćwierkających. z często powtarzaną zwrotką: „woiid woiid”.

Gniazdo zakłada w gęstych zaroślach.

Pożywienie — głównie owady. Pożyteczna. Chroniona.

Strumieniówka — *Locustella fluviatilis* Wolf.

Mniejsza od wróbla, wysmukła (podobna do świerszczaka). Obie płci podobne do siebie. Wierzch oliwkowobrunatny; grzbiet bez plam. Spód białawy z wyraźnymi sztrychami na podgardlu. Ogon zaokrąglony, lekko czerwonawobrunatny. Pokrywy podogonowe długie z szerokimi białymi końcami. Dł. 14,5 cm, ciężar 19 — 22 g.

Pospolity gatunek lęgowy; przylatuje w V, odlatuje w VIII. Zimuje w Afryce.

Zamieszkuje przeważnie wilgotne, gęste zarośla nad wodami, czasem gęste zarośla lub skupiska jeżyn na otwartych przestrzeniach. Występuje też w lasach liściastych, nierzadko w odroślowych zdziczałych młodnikach olchowych i jesionowych rosnących nad wodą lub w zapustach liściastych na terenach wilgotnych. Miejscami w nie pielęgnowanych zapustach sosnowych i świerkowych.

Pędzi skryty tryb życia w przerośniętych trawami i zielskiem gęstych zaroślach, do których przystosowała się budowa ciała i trybem życia. Z łatwością porusza się i przeciska w gęstwinach, w których chroni się w razie niebezpieczeństwa. Lata niechętnie.

Spiew — głośnie i czyste, ale monotonne (przypominające głosy wydawane przez pasikonika zielonego), bardzo szybko powtarzane sylaby: „dzedze-dzedze-dzedze” (trafnie porównany przez prof. Sokołowskiego do dźwięków, jakie wydają zardzewiałe nożyczki przy ich szybkim otwieraniu i zamykaniu).

Gniazdo zakłada w gęstych zaroślach tuż nad ziemią (lub rzadziej na ziemi). Wije je ze źdźbeł i szerokich liści trawy, w kształcie głębokiego, eliptycznego koszyczka i przykrywa opadłymi liśćmi drzew lub ziół. W końcu V lub w VI składa 4 lub 5 jaj, białych lub różowych w szarobrunatne plamki. Wysiaduje samica. Jeden lęg w roku.

Pożywienie stanowią owady we wszystkich stadiach rozwojowych i w niewielkich ilościach pająki. Pożyteczna. Chroniona.

Rokitniczka (*Acrocephalus schoenobaenus* L.) — u góry, strumieniówka (*Locustella fluviatilis* Wolf) — u dołu

Zaganiacz — *Hippolais icterina* Vieill.

Nieco mniejszy od wróbla, smukły. Dł. 13 cm, ciężar 13—14 g. Obie płci podobnie ubarwione. Wierzch żółtawooliwkowy, brew i spód ciała siarkowożółty. Skok niebieskoszary. Młode podobnie ubarwione jak ptaki stare.

Pospolity, liczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w połowie V, odlatuje w VIII; zimuje w południowej Afryce. Zamieszkuje sady, parki, zakrzewione skraje lasów liściastych i mieszanych; w iglastych bardzo rzadki. Bardzo ruchliwy; niezmordowanie porusza się w gęstych koronach niższych drzew i dużych krzewów (ale nie ciernistych). Zaniepokojoy — często stroczy pióra na głowie w zaokrąglony czubek.

Bardzo pilnie, głośno i ładnie śpiewa. Śpiew jest szybki; składa się z płynnie wiązanej mieszanki melodyjnych, ładnie brzmiących tonów z tonami ostrymi i skrzypiącymi oraz z tonami naśladowującymi głosy niektórych innych gatunków ptaków. Każdy motyw powtarza się kilka razy. W podnieceniu odzywa się charakterystycznym, młile brzmiącym: „dide-roid”, wabi — „hetetet” lub „hüit”, alarmuje ostrym, skrzeczącym: „errrr”.

Gniazdo ściele w koronie niskich drzew lub w wysokich krzewach. Jest przywiązany do gniazdowiska; nie płoszony — przez szereg lat zajmuje to samo miejsce; zapalczywie broni go przed zajęciem przez inne pary zaganiaczy. Gniazdo zawieszają między rozwidleniami gałązek; jest ono pracowicie uwite z łyka i długich źdźbeł traw, z wplecionymi w zewnętrzną warstwę skrawkami papieru, nitkami, szmatkami, a czasem bibułkami z kory brzozy. Głęboka czasza wysłana jest włosiem lub piórami. W V—VI składa 5 lub 6 jaj, różowych z czarnymi plamkami. Wysiadują oboje rodzice przez 13 dni; bronią odważnie gniazda. Młode dość długo pozostają w gnieździe (około 15 dni); po wylocie przez kilka dni przesiadują przy sobie na gałązkach w pobliżu gniazda. Jeden lęg w roku.

Podstawę pożywienia stanowią owady, ich larwy i poczwarki oraz pająki; jagody stanowią niewielką domieszka. Zaganiacz ma znaczenie w biologicznej ochronie lasu. Pożyteczny. Chroniony.

Zaganiacz (*Hippolais icterina* Vieill.)

Pokrzewka czarnogłowa — *Sylvia atricapilla* L.

Wielkości wróbla, smukła. Dł. 14,5 cm, ciężar 15—21 g. Samiec ma wierzch ciała szarobrunatny, z czarną „czapką” na głowie; spód ciała i boki głowy popielatoszare. Samica jest z wierzchu jaśniejsza od samca, „czapkę” ma brunatną, spód ciała żółtawoszary. Młode są bardziej szare od samicy, „czapki” mają szarobrunatne.

Pospolity, liczny gatunek lęgowy. Przylatuje w połowie IV, odlatuje w IX. Zimuje w Afryce.

Zamieszkuje podszyte lasy, zwłaszcza silniej zakrzewione obrzeża, zapusty, przerośnięte zielskiem młodniki, zakrzewione sady i ogrody, zarośla śródpolne i przydrożne itp.

Trzyma się zarośli i krzewów, ale dość często przesiaduje w miejscach odsłoniętych, np. na oświetlonych słońcem odstających gałęziach bocznych lub szczytowych wyższych krzewów i podrostów.

W V i VI samce pilnie i ładnie śpiewają. Pieśń rozpoczynają cichym szczebiotem, po którym następuje głośnie (szybko śpiewana), melodyjna zwrotka: „fidijudidididi rijudii”, powtarzana 2, a nawet 3 razy. Wabia się: „tek tek tek tek”.

Gniazdo, średniej wielkości, dość mocne, uwite ze źdźbeł traw, jest wysłane włosiem i sierścią, umieszczone nisko w gęstych krzewach liściastych przerośniętych zielskiem, nierzadko w jeżynach, gęstszych świerczkach i jodełkach. W połowie maja składa 4 lub 5 jaj, zielonkawych z brunatnymi plamkami. Wysiadują oboje rodzice przez 13 dni. Dwa lęgi w roku.

Pożywienie: owady i pająki, a w końcu lata i w jesieni niektóre owoce i jagody. Pożyteczna. Chroniona.

Pokrzewka czarnogłowa (*Sylvia atricapilla* L.) — z przodu — samiec,
z tyłu — samica

Pokrzewka jarzębata — *Sylvia nisoria* Bechst.

Największa z pokrzewek, nieco większa od wróbla. Dł. 16,5 cm, ciężar 30 g. Samiec ma białawy spód ciała, poprzecznie gęsto prążkowany półksiężycowatymi znamionami, bardzo niewyraźnymi u samicy. Tęczówki żółte. U młodych spód ciała jest lekko brunatnawopłowy, bez lub z niewyraźnym prążkowaniem; oczy brunatne.

W Polsce miejscami pospolity, ale nieliczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w końcu IV—V, odlatuje w VIII—IX.

Zamieszkuje większe cierniste zarośla śródpolne, remizy i zakrzewione gaje, zarośla nadwodne, zakrzewione obrzeża lasów (głównie liściastych i mieszanych), zapusty i zdziczałe młodniki.

Najmniej ruchliwa z pokrzewek; przebywa w większych zaroślach, ale nierzadko spotykamy ją siedzącą na odstających gałązkach przy krzewach lub na podrostach. Zaciekawiona wyciąga szyję i charakterystycznie (podobnie jak gąsiorek) porusza ogonem.

Śpiewa często. Śpiew rozpoczyna od dość cichych tonów warczących: „errr”, po których następuje szereg melodyjnych, szybko śpiewanych motywów (przypominających dźwiękami i czystością fragmenty śpiewu pokrzewki ogrodowej) połączonych świergotem. Wabi ostrym: „czek czek” oraz „tszar-tszar”, ostrzega głośnym: „errr-errr”.

Gnieździ się przeważnie w większych ciernistych krzewach lub zwartych gęstych zaroślach, dość nisko (do około 1 m) nad ziemią. Płaskie, dość duże i mocne gniazdo buduje ze źdźbeł traw, wyścielając je korzonkami i włosiem. Składa 4—6 jaj, szarobiałych w ciemniejsze i brunatne plamki. Wysiadują oboje rodzice przez 14—15 dni. Młode pozostają w gnieździe przez około 15 dni. Jeden lęg w roku. Pokrzewki jarzębate są przy gnieździe bardzo ostrożne i płochliwe; niespokojne — porzucają rozpoczęte gniazdo, a nawet jaja.

Pożywienie: głównie owady, nierzadko pająki. Jagody stanowią małą domieszkę. Pożyteczna. Chroniona.

Pokrzewka jarzębata (*Sylvia nisoria* Bechst.)

Pokrzewka ogrodowa — *Sylvia borin* Bodd.

Nieco mniejsza od wróbla. Dł. 15 cm, ciężar 12—24 g. Obie pici podobnie ubarwione. Wierzch jednostajnie oliwkoszary, spód jasno-żółtawo-brunatnawy; skoki i palce popielatoszare. Młode mają oliwkowy wierzch ciała, spód bardziej jasny.

Pospolity gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w końcu IV i w V, odlatuje w VIII lub IX. Zimuje w tropikalnej Afryce. Zamieszkuje zakrzewione sady i parki, stare cmentarze, zakrzewione doliny rzek, remizy śródpolne oraz dobrze podszyte lasy, zwłaszcza liściaste i mieszane, gdzie osiedla się liczniej na zakrzewionych obrzeżach, w gęstych młodnikach lub zdziczałych, przerośniętych zielskiem zapustach z przestojami i podrostami. W lasach sosnowych występuje na ogół nielicznie.

Pokrzewka ogrodowa (podobnie jak i inne pokrzewki) doskonale porusza się w gęstwinie gałązek i zielsk, zachowując charakterystyczną poziomą pozycję ciała; zaniepokojona chroni się w gąszczu. Na ziemię zlatuje rzadko, porusza się tu nieudolnie — skacząc. Lata dość dobrze, ale niechętnie.

Spiewa bardzo ładnie i pilnie, silnym, melodyjnym głosem. Pieśń jest bardzo długa, nie przerywana, a jej tempo wolne i uroczyste. Ostrzega niskim: „tszar-r-r tszar-r-r” lub cichym: „uit uit”. Wabi twardym: „teek teek”.

Gniazdo, dość duże, niedbale i luźno uwite z cienkiego chrustu, umieszcza w niskich, gęstych krzewach (często w jęczynach). W V składa 4—6 jaj, brunatnawobiałych w zielonkawie i brunatne plamki. Wysiadują oboje rodzice przez 13—14 dni. Młode pozostają w gnieździe przez 10—12 dni; opuszczają je, zanim nauczą się lepiej latać; karmią je oboje rodzice. Jeden (?) leg w roku. Niepokojone pokrzewki porzucają budowane gniazdo, a nawet jaja.

Pożywienie: podstawę stanowią cwady (zwłaszcza ich larwy), pająki, w jesieni niektóre jagody (zwłaszcza bez czarny). Pożyteczna. Chroniona.

Pokrzewka ogrodowa (*Sylvia borin* Bodd.)

Pokrzewka cierniówka — *Sylvia communis* Latch.

Mniejsza od wróbla, wysmukła. Dł. 14,5 cm, ciężar 13—15 g. Najpopolitsza z pokrzewek. Samiec ma wierzch ciała rudawoszary z jasnoszarym wierzchem głowy (na wiosnę). Gardziel czysto biała, reszta spodu biała z delikatnym różowym nalotem, zwłaszcza na piersi. Lotki rdzawo obrzeżone. Na skrajnych (1—3) sterówkach białe plamy i pręgi. Samica jest podobna do samca, ale bardziej szara (mniej rudego odcienia); spód żółtawobiały ze śladami różowego nalotu na piersi. Młode podobne do samicy, ale bardziej szare.

Pospolity, liczny gatunek lęgowy. Przylatuje w końcu IV lub w V, odlatuje w końcu VIII; zimuje w Afryce.

Zamieszkuje krzaczaste, przerośnięte zielskiem (cierniste) zarośla śródpolne i przydrożne, niewielkie zachwaszczone remizy i ogrody, zakrzewione skraje lasów (zwłaszcza z tarniną, głogiem i dziką różą). Pokrzewka cierniówka trzyma się zwykle piętra krzewów lub krzewinek, chętnie miejsc silnie przerośniętych zielskiem (pokrzywy, dziki chmiel, powoje itp.). Bardzo ruchliwa; doskonale przeciska się przez gęstwiny, w których niestrudzenie poszukuje pożywienia. Na ziemię (w krzewach) zlatuje dość często. Poza piętro krzewów wylatuje na ogół rzadko.

W okresie godowym samce śpiewają cały dzień, często odbywając swoje loty nad tokowe: co pewien czas wylatują ponad krzewy, kołyszą się na szeroko rozpostartych skrzydłach i śpiewając — wolno opadają w krzewy. Czasem samiec śpiewa przesiadując na szczycie krzewu lub niskiego drzewka. Śpiew, dość głośny, składa się z krótkiej (dość szybko śpiewanej i powtarzanej) zwrotki: „didudidoidida”. W zaniepokojeniu woła ostrzegawczo: „wed-wed” lub „szszarrr-szszarrr”.

Gnieździ się nisko w krzewach lub krzewinach, a nawet w zielsku, często tuż nad ziemią. Gniazdo jest dość mocne, splecione ze źdźbeł, korzonków i wysłane włosiem. W V składa 4 lub 5 jaj, zielonkawych, licznie nakrapianych plamkami brunatnymi i kilkoma plamami szarymi. Wysiadują oboje rodzice przez 12—13 dni. Młode pozostają w gnieździe przez około 12 dni. Drugi lęg rozpoczyna cierniówka w czerwcu.

Pożywienie: głównie drobne owady i pająki; jagody stanowią małą domieszkę. Pożyteczna. Chroniona.

Pokrzewka cierniówka (*Sylvia communis* Latch.) — z przodu — samiec
z tyłu — samica

Piegza — *Sylvia curruca* L.

Najmniejsza z naszych pokrzewek (prawie o $\frac{1}{3}$ mniejsza od wróbla), smukła. Samiec ma wierzch ciała brunatnawy z popielatoszarym wierzchem głowy i ciemnoszarą smugą przez oko; policzki czarniawe, gardziel biała. Reszta spodu biała z czerwonym nalotem na bokach piersi. Lotki i sterówki ciemnobrunatne; zewnętrzna para sterówek jest częściowo biała. Samica i młode mają wierzch ciała bardziej szary niż samiec, a spód brudnobiały. Dł. 12,5 cm, ciężar 11—13 g.

Pospolity, liczny gatunek lęgowy; przylatuje w drugiej połowie IV, odlatuje w VIII lub IX. Zimuje w Afryce. Zamieszkuje zakrzewione ogrody i sady, zarośla śródpolne oraz zakrzewione skraje lasów.

Jest mało płochliwa; najruchliwsza z pokrzewek; niezmordowanie skacze i przeciska się przez gęszcze w poszukiwaniu owadów. Na otwartej przestrzeni pojawia się rzadko, trzymając się zarośli. Lata niechętnie.

Uwijając się w krzewach samce śpiewają, jednak ich śpiew nie jest tak ładny jak innych pokrzewek. Składa się z dwu części: cichego szczebiotu i charakterystycznego głośnego, niemelodyjnego, twardego, klekoczącego trelu: „tłitłitłitli” (śpiewanego w jednym tonie). Wabi piskliwym: „tsi tsi tsi”.

Gnieździ się w krzewach niewysoko (do 1 m) nad ziemią. Gniazdo ściśle dość niedbale i luźno z cieniutkich gałązek i źdźbeł. W końcu V lub VI składa 4—6 jaj, białych, szaro kropkowanych z brunatnymi plamkami. Wysiadują oboje rodzice przez 11—12 dni. Pisklęta opuszczają gniazdo zanim nauczą się latać. Przesiadują w krzewach i rodzice karmią je dość długo. Jeden lęg w roku.

Pożywienie: owady i pająki; jagody stanowią niewielką domieszkę. Chroniona.

Piegża (*Sylvia curruca* L.) — samiec

Pierwiosnek (świstunka wójcik) — *Phylloscopus collybita* Vieill.

O $\frac{1}{3}$ mniejszy od wróbla. Obie płci podobnie ubarwione. Z upierzenia bardzo podobny do piecuszka i często z nim mylony. Skok i palce przeważnie czarniawe (u piecuszka są jasne). Dł. 11,5 cm, ciężar 7—10 g.

Pospolity, dość liczny gatunek lęgowy; przylatuje w drugiej połowie III, odlatuje w X. Zamieszkuje licznie starsze podszyte lasy (zwłaszcza liściaste i mieszane), zagajniki, parki i sady. Śmiały i bardzo ruchliwy. Często nerwowo porusza skrzydłami i ogonem. Przebywa przeważnie w koronach drzew.

Śpiew ma bardzo charakterystyczny, urywany: „cip cip cip cip”, w który nierzadko wplata ciche, przytłumione: „trrrt trrrt trrrt”; wabi cicho: „hüüd-hüüd” lub głośno i ostro: „tiit-tiit”.

Wymienione gatunki zakładają gniazda w ruinie lub w gęstych krzewach. Są one „piecykowate”, z bocznym otworem wlotowym, zbudowane ze źdźbeł, mchów, porostów i liści; wysłane sierścią i piórami. W V samice składają po 5—7 jaj, wysiaduje samica przez 13—14 dni. Młode po 14 dniach opuszczają gniazdo i siedzą osobno w krzewach. Jeden lub dwa lęgi w roku.

Pożywienie: drobne owady często łowione w locie, czasem pająki. Świstunki mają duże znaczenie w biologicznej ochronie lasu. Chronione.

Piecuszek (świstunka pierwiosnka) — *Phylloscopus trochilus* L.

Bardzo podobny do poprzedniego. Skok i palce jasnobrunatne. Dł. 11,5 cm, ciężar około 11 g. Młode mają żółty spód ciała.

Pospolity dość liczny gatunek lęgowy; przylatuje w IV (później niż świstunka wójcik), odlatuje w VIII lub IX. Zamieszkuje lasy różnych typów (tak liściaste, jak i iglaste), liczniej drzewostany młodsze. Częściej niż poprzedni gatunek przebywa w podszytach i młodnikach.

Śpiew charakterystyczny, ładny (przypomina nieco cichy, powolny głos zięby): „di di di die djuje dea dea djuje dejda da”. Głos wabiący: „hüüd” jest bardzo podobny do tonów świstunki wójcika.

Świstunka (ksykacz) — *Phylloscopus sibilatrix* Bechst.

Większa od pierwiosnka i piecuszka. Dł. 12,5 cm, ciężar 9—11 g.

Pospolity, nieliczny gatunek lęgowy. Przylatuje w IV, odlatuje w VIII i IX. Zamieszkuje przede wszystkim lasy liściaste (zwłaszcza z dębem, bukiem lub brzozą) i podszyte mieszane. Bardzo ruchliwa. Przebywa przeważnie w dolnych partiach koron drzew i w podszytach.

Powoli przelatując z gałęzi na gałąź lub — rzadziej — siedząc samiec śpiewa: „up up sip sip sip siprrrr”.

Piecuszek (*Phylloscopus trochilus* L.) — u góry, świstunka ksykacz (*Phylloscopus sibilatrix* Bechst.) — w środku, pierwiosnek (*Phylloscopus collybita* Vieill.) u dołu

Mysikrólik — *Regulus regulus* L.

Najmniejszy z ptaków krajowych. Wierzch ciała oliwkowozielonawy; spód brudnobiały z zielonkawym nalotem na bokach. Lotki i sterówki oliwkowobrunatne; na skrzydle 2 białe pręgi i czarna przepaska. Wierzch głowy błyszcząco żółty, czarno obramowany, u samca z pomarańczowym, a u samicy z żółtym środkiem; młode bez żółtej przepaski. Od bardzo podobnego zniczka różni się brakiem czarnej smugi przez oko. Dł. 9 cm, ciężar 5—6 g.

Pospolity, miejscami dość liczny gatunek osiadły i przelotny; w okresie zimy liczniejszy, bo w XI przylatują i zimują u nas mysikróliki z północy. Zamieszkuje głównie wysokopiennie lasy iglaste (zwłaszcza świerkowe i jodłowe) oraz mieszane; liściastych unika, nawet w okresie zimowego koczowania. Bardzo ruchliwy; przebywa i żeruje przeważnie w strefie koron drzew (w zimie również w podrostach i podszytach oraz w młodnikach iglastych, często w towarzystwie sikor i pelzaczy).

Mysikróliki wabią się cichymi, szepczącymi głosami: „si-sisi-si cisi si”. W okresie od jesieni do końca kwietnia nierzadko słyszymy śpiew samca. Od chwili wysiadywania jaj przestają śpiewać. Śpiew, o wysokich i cienkich tonach, rozpoczyna się cichym: „sisi”; przechodzi następnie w dwa szybko powtarzane tony i kończy się ładnym trelem.

Gniazdo buduje na końcu długiej gałęzi, wysoko w koronie świerków lub jodeł (czasem sosen). Jest ono półkoliste i głębokie, zbudowane z mchów i porostów (wiązanych pajęczyną) wplecionych wisząco w cienkie gałązki, i dobrze ukryte między pędami i igłami. Wnętrze obficie wysłane piórkami. W końcu IV lub w V samica składa 8—11 jaj żółtawych, drobno kropkowanych, zwłaszcza na tępym biegunie. Wysiaduje samica przez 12—15 dni; samiec donosi jej pożywienie. Piskłeta długo (14—21 dni) pozostają w gnieździe. Drugie lęgi rozpoczyna mysikrólik w VI.

Pożywienie: drobne owady we wszystkich stadiach rozwoju, zwłaszcza jaja. Bardzo pożyteczny. Chroniony.

Zniczek — *Regulus ignicapillus* Tem.

Bardzo podobny do mysikrólika; różni się czarną smugą biegnącą przez oko oraz bardziej zielonkawym wierzchem ciała i jaśniejszym spodem.

Dość rzadki gatunek lęgowy, występujący nieco liczniej w południowej części kraju. Na niżu na ogół rzadki. Przylatuje w końcu IV, odlatuje w X. Zimuje w południowej Europie i Afryce.

Zamieszkuje wysokopiennie stare lasy iglaste (głównie świerkowe), często zlatuje w podszyty. Nietowarzyski, trzyma się oddzielnymi parami; nie przyłącza się do gromad sikor. Biologia i pożywienie podobne jak u mysikrólika.

Mysikrólik (*Regulus regulus* L.) — u góry, zniczek (*Regulus ignicapillus* Tem.) — u dołu

Mucholówka szara — *Muscicapa striata* Pall.

Wielkości wróbla. Obie płci podobne. Oczy duże. Dł. 14 cm, ciężar 13—20 g. Młode są szare, obficie nakrapiane. Siedzi zwykle w postawie pionowej; często porusza skrzydłami i ogonem.

Pospolity, liczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w końcu IV—V, odlatuje VIII—IX. Leci samotnie nocami. Zimuje w Afryce. Zamieszkuje przeważnie okolice otwarte z pojedynczymi lub grupowo rosnącymi drzewami (często pośród zabudowań), parki, skraje lasów, nierzadko rozluźnione starsze drzewostany. Mało ostrożna i mało ruchliwa.

Wabi cichym: „ciit” lub „psst”; zaniepokojona wydaje głos: „ci-tak-tak”, przy czym potrząsa skrzydłami i ogonem. Bardzo rzadko słyszymy śpiew samca (cienkie tony: „sip-sip-sih-siti-sih-sih”).

Gnieździ się w półotwartych dziuplach, rozwidleniach konarów, pod okapami dachów, w półotwartych skrzynkach itp. Gniazdo z niedbale ułożonych źdźbeł, traw, liści, witek itp. obficie wyściela sierścią i piórami. W V składa 4—6 jaj, kremowych lub niebieskawych z dość dużymi rdzawymi i brunatnymi plamkami. Wysiadują oboje rodzice przez 12—13 dni. Wysiadywanie drugich lęgów VI.

Pożywienie: głównie owady (przeważnie błonkoskrzydłe i dwuskrzydłe); w jesieni małą domieszkę stanowią niektóre jagody. Pożyteczna. Chroniona.

Mucholówka żalobna — *Muscicapa hypoleuca* Pall.

Nieco mniejsza od wróbla. Stare (kilkuletnie) samce w upierzeniu godowym mają wierzch ciała czarny z wydłużonym, białym lusterkiem na skrzydle i na skrajnych sterówkach; spód ciała biały. W upierzeniu jesiennym (od VIII) samiec jest podobny do samicy; ma wierzch ciała szarobrunatny z białym lusterkiem na skrzydle, spód brudnobiały. Dł. 13,5 cm, ciężar 11—14 g. Młode są szarobrunatne, obficie nakrapiane, z białym lusterkiem na skrzydle.

Pospolity, liczny gatunek lęgowy i przelotny; przylatuje w drugiej połowie IV lub w V, odlatuje począwszy od VIII do X. Przelatuje bardzo licznie. Zimuje w Afryce. Gatunek leśny; zamieszkuje lasy różnych typów (ale chętniej stare drzewostany liściaste i mieszane), parki i sady. Jest bardziej ruchliwa niż mucholówka szara. Poluje również z zasiadki, ale zwykle nie wraca na to samo miejsce wypadowe. Często zbiera pożywienie z gałęzi i konarów, a w okresie slot szuka go na ziemi. Siedząc często potrząsa skrzydłami i ogonem.

Od początku V do \pm 15.VI samce siedząc w pobliżu gniazdowisk pilnie śpiewają. Śpiew monotony; charakterystyczna jest zwrotka: „diple diple tiwu tiwu tiw tiw”. Wabi metalicznym: „titt-titt”, w trwodsze ostrzega: „tuit” lub: „csziit”.

Gnieździ się w dziuplach naturalnych lub wykutych przez dzięcioły; chętnie zajmuje skrzynki lęgowe, którymi można ją przywabić w drzewostany zagrożone przez szkodliwe owady. Gniazdo obficie wyściela suchymi liśćmi (w lasach sosnowych cienkimi łuskami korowiny sosnowej), delikatnymi trawkami i sierścią. W V składa 5—7 białoniebieskich jaj; wysiaduje samica przez 14—15 dni. Młode pozostają w gnieździe przez 15 dni. Jeden lęg w roku. Pożywienie jak wyżej. Chroniona.

Muchołówka szara (*Muscicapa striata* Pall.) — u góry, muchołówka żalobna (*Muscicapa hypoleuca* Pall.): w środku — stary samiec, u dołu — samica

Muchołówka białoszyja — *Muscicapa albicollis* Tem.

Samiec w upierzeniu wiosennym jest podobny do starego „czarnego” samca muchołówki żałobnej; różni się głównie białą obrozą na szyi i białym kuprem. Samiec w upierzeniu jesiennym jest ciemnobrunatny z niewyraźną obrozą i małym lusterkiem. Samica jest podobna do samicy muchołówki żałobnej, tle ma większe lusterko i kuper białawy. Dł. 13 cm, ciężar 11 — 14 g.

Pospolity gatunek lęgowy i przelotny; występuje liczniej w województwach wschodnich, rzadki w zachodnich. Przylatuje w IV—V, odlatuje w VIII—X. Gatunek leśny; zamieszkuje liczniej lasy liściaste i mieszane. Z zachowania i trybu życia podobna do muchołówki żałobnej. Różni się znacznie śpiewem, który jest ładny i miły; niektórymi motywami przypomina śpiew pokrzewki ogrodowej. Gnieździ się jak muchołówka żałobna; składa zwykle 4 jaja.

Pożywienie: głównie owady i pająki. Pożyteczna. Chroniona.

Muchołówka białoszyja (*Muscicapa albicollis* Tem.) u góry — samiec,
u dołu — samica

Muchołówka mała — *Muscicapa parva* Bechst.

Najmniejsza z naszych muchołówek, znacznie mniejsza od wróbla. Dł. 11,5 cm, ciężar 9—11 g. Stary samiec jest bardzo podobny do rudzika: podgardle i górną część piersi ma ceglasczerwone, ale szarawą głowę i białoczarne skrajne sterówki. Młode samce (do 2 lat życia) są podobne do samicy; nie mają ceglastej plamy na podgardlu.

Nieliczny gatunek lęgowy i przelotny, liczniejszy we wschodniej części kraju. Przylatuje w V, odlatuje w VIII—IX. Zamieszkuje starsze lasy, przeważnie liściaste i mieszane, a także duże parki.

Najruchliwsza z muchołówek. Trzyma się zwykle nasłonecznionych koron wysokich drzew; przesiaduje na suchych szczytach i często wlatuje za owadami nad korony lub poszukuje owadów w strefie gałązek i liści. Nierzadko zlatuje w czasie sloty na ziemię.

Spiewa przez całe lato dość cicho, ale ładnie, prędkim, dzwoniącym głosem. Spiew składa się zasadniczo z dwu części: pierwsza przypomina śpiew świstunki leśnej, a druga śpiew piecuszka. Oddać można go mniej więcej przez: „tink tink daj daj da”. Głos wabiący przypomina ćwierkanie zaniepokojonego strzyżyka.

Gnieździ się wysoko w koronach drzew, w dziuplach o szerokim otworze wlotowym lub za odstającą korą. Gniazdo niedbale zbudowane z kornków, źdźbeł, porostów i mchu, obficie wysłane sierścią i piórami. W VI składa 6 lub 7 jaj, kremowych z rdzawymi plamkami i chmurkami. Wysiaduje samica. Jeden lęg w roku.

Podstawę pożywienia stanowią owady. Chroniona.

Mucholówka mała (*Muscicapa parva* Bechst.) u góry — samica,
u dołu — samiec

Płochacz pokrzywnica — *Prunella modularis* L.

Wielkości wróbla. Dziób cienki. Samica jest podobna do samca, ale ma spód ciała brudnoszary. Dł. 14,5 — 15 cm, ciężar 20 — 22 g. Młode mają spód ciała szarozółtawy.

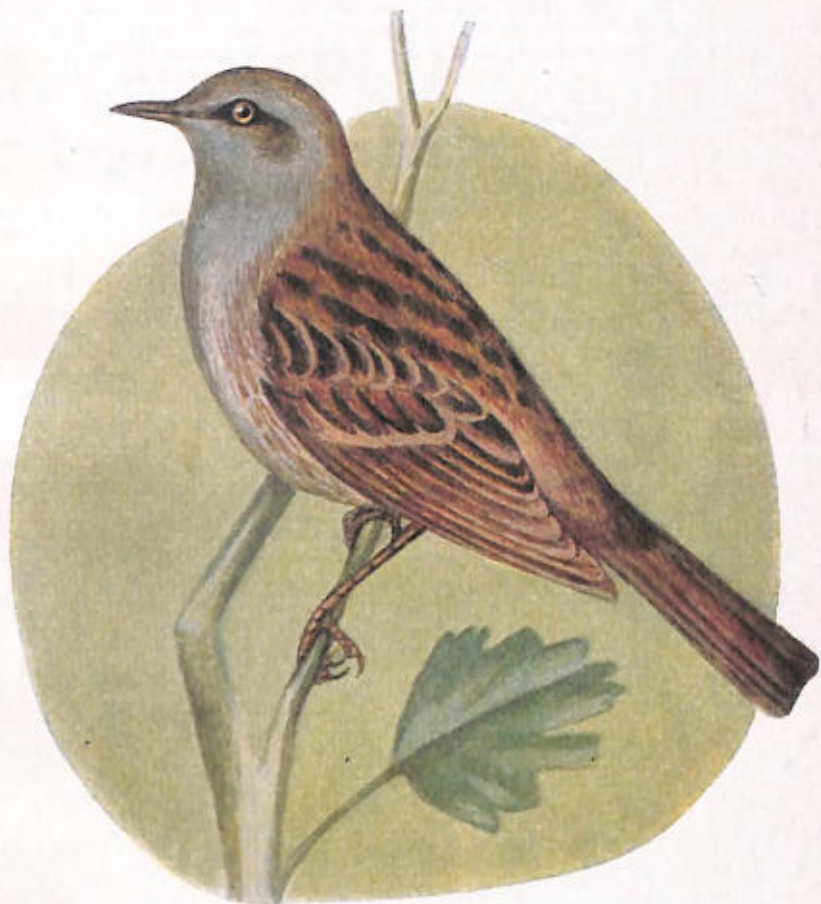
U nas jest nielicznym i nierównomiernie rozsiedlonym gatunkiem lęgowym i przelotnym; przylatuje w III, odlatuje w IX — X. Niektóre osobniki pozostają u nas na zimę. W górach jest liczniejszy niż na nizinach.

Zamieszkuje dobrze podszyte lasy iglaste i mieszane, zwłaszcza zapusty i młodniki przerosłe malinami i jeżynami oraz zachwaszczone zarośla śródpolne. Prowadzi skryty tryb życia. Podobnie jak pokrzewka (skacząc) z łatwością przeciska się przez gęstwiny; na otwarte miejsca wylatuje rzadko.

Spiewa przez cały rok. Spiew jest dość cichy, podobny do śpiewu strzyżyka, ale szybszy i krótszy. Głos wabiący — ostre i wysokie: „sri sirri sri”; lecąc odzywa się szybkim: „di di di di”.

Gnieździ się nisko nad ziemią (od 0,5 do 1,20 m) w gęstych świerczkach, jałowcach, czasem w gęstych jeżynach. Gniazdo buduje z delikatnych traw i mchów (często z mchu płonnika), wyścielając je sierścią, a czasem szypułkami rdzawymi i zarodnikami płonnika. W IV składa 4 lub 5 niebieskich jaj; wysiadują oboje rodzice przez 12 — 14 dni. Młode opuszczają gniazdo zanim nauczą się latać.

Pożywienie: owady i pająki oraz drobne ślimaki; jesienią i zimą zjada nasiona, które połyka w całości. Objęty jest ochroną gatunkową.

Płochacz pokrzywnica (*Prunella modularis* L.).

Świergotek drzewny — *Anthus trivialis* L.

Jest mniejszy od wróbla. Pierś jasna z podłużnymi ciemnymi sztychami. Pazur na palcu tylnym krótki. Obie pici i młode są podobnie ubarwione. Dł. 15,5 cm, ciężar 22 — 27 g.

W całym kraju pospolicie gatunek lęgowy i przelotny; przylatuje w końcu III i w IV; odlatuje VIII — IX (—X). Zimuje w Afryce.

Zamieszkuje lasy, zwłaszcza iglaste. Gatunek charakterystyczny dla drzewostanów sosnowych, rzadszy w jednogatunkowych świerczynach i jedlinach oraz w lasach mieszanych i liściastych. Unika drzewostanów podmokłych i młodych o silnym zwarciu. Przebywa najliczniej na skrajach lasu lub w drzewostanach starych (prześwietlonych), na płazowinach, zrębach z przestojami i w rzadkich, lukowatych dragowinach. W lasach sosnowych jest zwykle (po ziębie), gatunkiem najliczniejszym.

Świergotek drzewny bardzo często przesiaduje na wierzchołkach drzew lub na grubszych gałęziach, wzdłuż których (podobnie jak po ziemi) dobrze i zgrabnie biega. Nie umie przeskakiwać z gałęzi na gałąź.

Śpiew tego świergotka przypomina w końcowych „zwrotkach” śpiew kanarka („widge widge widge cija cija trlr!r!r!”); szczególnie pilnie śpiewa w okresie V — VI. Siada na wierzchołku drzewa i co pewien czas wlatuje w górę, następnie z szeroko i nieruchomo rozpostartymi skrzydłami i ogonem — śpiewając — powoli opada na gałąź. Przy zrywaniu się do lotu odzywa się charakterystycznym: „psib psib”.

Gnieździ się na ziemi wśród runa. Gniazdo uwite z traw wyściela sierścią lub włosiem. Składa 5 lub 6 brunatnoszarych lub białawych jaj. Wysiaduje samica bardzo „twardo” przez 13 dni. Młode opuszczają gniazdo zanim nauczą się latać. Jeden lęg w roku.

Świergotek drzewny poszukuje pożywienia przeważnie na ziemi wśród runa, a w okresie rozmnażania się owadów szkodliwych — bardzo często w koronach drzew, w strefie konarów, gałęzi i gałązek.

Zywi się głównie owadami i ich larwami oraz pajakami. Nasiona sosny i świerka oraz niektóre jagody (np. borówki, poziomki, jeżyny), a niekiedy liście siewek gatunków iglastych stanowią małą domieszkę w pokarmie. W gospodarstwie leśnym oddaje dosyć duże usługi przez zjedanie szkodliwych owadów. Objęty jest ochroną gatunkową.

Swiergotek drzewny (*Anthus trivialis* L.)

Dzierzba srokosz — *Lanius excubitor* L.

Nieco większy od szpaka (największa z dzierzb). Dł. 24—25 cm, rozp. 35—36 cm, ciężar 65 g. Samica jest bardzo podobna do samca, ale barwy ciemne są u niej bardziej brunatnawe, z poprzecznymi prążkami na piersi. Młode są brunatnawe, mają na piersi poprzeczne prążki; niektóre osobniki są podobne do ptaków starych, ale bardziej szare.

W całym kraju nieliczny gatunek lęgowy, osiadły i przelotny. Przylatuje w III—IV, odlatuje w X; niektóre nasze dzierzby zimują, koczując po okolicy. W jesieni i w zimie jest częstszy niż w lecie, bo przywędrowują ptaki ze wschodu i północy.

Zamieszkuje otwarte i półotwarte okolice porośnięte wysokimi krzewami, pojedynczymi lub zgrupowanymi drzewami (zwłaszcza akacjami). Nierzadki na skrajach lasów, zwłaszcza podszytych sosnowych, na większych płazowinach i zrębach z przestojami.

Srokosz wykazuje wiele cech ptaków drapieżnych, nierzadko bowiem atakuje myszy i ptaki śpiewające, (np. wróble i trznadłe), a nawet kuropatwy. Nadmiar zdobyczy nabija na ciernie lub zawiesza je w rozwidleniach gałęzi. Łowi też duże owady oraz żaby. Chętnie przesiaduje na szczytach drzew lub wysokich krzewów, gdzie czatuje na zdobycz.

Głos — charakterystyczne: „czak-czak-czak” i ostrzegawcze: „truji”. Spiew — przytłumiona mieszanina ostrych, zgrzytliwych i skrzekliwych dźwięków.

Gnieździ się w wysokich ciernistych krzewach lub w niskich dzikich drzewach owocowych (grusze, jabłonie). Gniazdo dość duże i głębokie buduje z chrustu, wyściela trawami, sierścią i pierzem. Brzegi gniazda „przysrajają” świeżymi liśćmi, nierzadko białymi szmatkami lub papierem. W IV—V składa 5—7 szarobiałych jaj z brunatnymi i szarymi plamami. Młode pozostają w gnieździe przez 19—20 dni; opuszczają gniazdo zanim nauczą się latać. Stado rodzinne trzyma się razem aż do jesieni.

Podstawę pożywienia srokosza stanowią większe owady (chrabąszcze, duże szarańczaki, turkucie itp.) oraz drobne kregowce, np. myszy, drobne ptaki (zwłaszcza młode), jaszczurki, żaby. Objęty jest ochroną gatunkową.

Dzierzba czarnoczelna — *Lanius minor* Gm.

Podobna do srokosza, ale mniejsza. Dł. 20,5 cm, rozp. 35—36 cm, ciężar 60—65 g. U samicy barwy czarne są bardziej brunatnawe, a różowy nalot na piersi nie jest tak intensywny jak u samca. Młode mają wierzch ciała brunatnoszare z białawymi prążkami, a spód żółtawobiały z ciemnymi poprzecznymi prążkami. Na czole nie mają czarnej plamy.

Gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje w V, odlatuje w VIII. Występuje liczniej we wschodnich i południowych częściach kraju. Na zachodzie i północy nieliczna. W niektórych okolicach nie występuje zupełnie.

Zamieszkuje otwarte okolice porośnięte krzewami i pojedynczymi drzewami, aleje oraz skraje lasów przylegające do łąk i pól. Często przesiaduje na wierzchołkach drzew.

Gnieździ się na drzewach, niekiedy dość wysoko, zwykle przy pniu. Gniazdo często „przysrajają” listkami i kwiatkami. W V—VI składa 4 lub 5 zielonkawych jaj z szarymi i oliwkowymi plamami.

Pożywienie: duże owady rzadziej drobne kregowce. Objęta jest ochroną gatunkową.

Dzierzba srokosz (*Lanius excubitor* L.) — u góry (samiec), dzierzba czarnoczelna (*Lanius minor* Gm.) — u dołu (samiec)

Dzierzba rudogłowa — *Lanius senator* L.

Wielkości szpaka. Obie płci są podobnie ubarwione, ale u samicy ramiona są brudnobiałe, a spód ciała szarawy. Dł. 19 cm, rozp. 30,5 cm, ciężar 35 g.

Gatunek południowy. Ojczyzną jej jest południowa Europa, południowa Afryka i Azja Mniejsza. U nas występuje miejscami w województwach centralnych, rzadko w południowo-wschodnich; w północnych nie gnieździ się. Gatunek lęgowy; przylatuje w połowie V, odlatuje w VIII—IX.

Zamieszkuje skraje lasów, parki, sady oraz okolice pól i łąk. Przesiaduje często na szczytach drzew. Z trybu życia, głosu i sposobu gnieźdzenia podobna jest do dzierzby gąsiorka.

Głosy — wabiące, ochryple: „kreks kreks”; śpiew — dość miły szczebiot, urozmaicony dźwiękami ostrymi oraz naśladowującymi głosy innych ptaków.

Gnieździ się w koronach niskich drzew lub w wysokich krzewach (głogi, tarnina). Gniazdo dość duże, ze źdźbeł traw i korzonków. Brzegi gniazda „przystraja” zielonymi listkami lub kwiatkami. Składa 5 lub 6 zielonkawych jaj (czasem żółtawych) z brunatnymi i szarymi plamami.

Pożywienie: podstawę stanowią duże owady, czasem małe żaby, rzadko młode ptaki i myszy. Gatunek pożyteczny. Chroniony.

Dzierzba rudogłowa (*Lanius senator* L.)
u góry — młody ptak, u dołu — stary (samiec)

Dzierzba gąsiorek — *Lanius collurio* L.

Nieco większy od wróbla. Płci różnią się ubarwieniem. Dł. 17,5 — 18 cm, rozp. 28 — 29 cm, ciężar 30 g. Młode są podobne do samicy, ale mają więcej poprzecznych prążków, zwłaszcza na wierzchu głowy i na grzbiecie.

Pospolity, dość liczny gatunek lęgowy i przelotny. Przylatuje przy końcu IV lub w V (samce przylatują nieco wcześniej od samic); odlatuje od końca VIII do IX, zimuje w środkowej i południowej Afryce.

Zamieszkuje okolice otwarte, z rzadka porośnięte krzewami, najchętniej ciernistymi (np. tarniną), często na krzaczastych obrzeżach lasów, w uprawach i młodnikach, w parkach i sadach. Podobnie jak i inne dzierzby chętnie przesiaduje na szczytach drzew i krzewów, czatując na zdobycz. Niechętnie skacze po gałęziach. Lata zwykle dosyć nisko nad ziemią.

Głos — w podnieceniu ostre, zgrzytliwe: „gek gek” (przy ustawicznym kręceniu ogonem). Spiew — dość cichy, chrapliwy szczebiot z częstymi tonami wabiącymi i naśladownictwem głosów innych gatunków ptaków (najczęściej skowronka, trznadła i dzwońca).

Gąsiorek gnieździ się chętnie w ciernistych krzewach, jak również w młodych drzewkach iglastych. Obszerne gniazdo buduje ze źdźbeł, mchu i korzonków, wysłane sierścią i pierzem. W połowie V składa 4—7 jaj, żółtawych, zielonkawych lub niebieskawych z brązowymi i fioletowymi plamkami. Wysiaduje przeważnie samica przez 14—15 dni. Młode pozostają w gnieździe przez 12—15 dni; opuszczają gniazdo zanim nauczą się lepiej latać. Po wylocie przez 3—4 tygodnie karmione są przez oboje rodziców. Kukulki często podrzucają swe jaja w gniazda gąsiorków. Jeden lęg w roku.

Gąsiorek żywi się głównie większymi owadami, nierzadko napada na jaszczurki. Część zdobyczy chętnie nabija na ciernie („cierniokręt”). Młode karmi prawie wyłącznie owadami. Należy do ptaków pożytecznych, objętych ochroną.

Dzierzba gąsiorek (*Lanius collurio* L.)
u góry — samica, u dołu — samiec

Szpak — *Sturnus vulgaris* L.

Szpak należy do pospolitych, dość licznych gatunków lęgowych i przelotnych. Przylatuje w pierwszych dniach III (na zachodzie kraju już w II), odlatuje od VI do X; zimuje w południowo-zachodniej Europie i północnej Afryce. Należy do lepszych „lotników” wśród gatunków krajowych; lata najszybciej spośród śpiewających (do 74 km/godz.). Towarzyski. Dł. 19,5 cm, rozp. 37,5 cm, ciężar 80 g. Obie pici są podobnie ubarwione.

Niegdyż był mieszkańcem lasów. Obecnie zamieszkuje sady, ogrody, aleje, parki, okolice pól otwarte oraz skraje drzewostanów przyległych do pól uprawnych i łąk. W głębi zwartych lasów nie występuje.

Głos przy zrywaniu się do lotu lub wabiący: „szpri szpri”. Śpiew jest mieszaniną różnych głosów gwizdzących, skrzypiących i szczebioczących oraz szeregu tonów dobrze naśladowujących fragmenty śpiewu innych ptaków: wilgi, jaskółki, dzierłatki, wróbla, kawki itd. Poza tym melodyjnie gwizdze i kląska; pieśń kończy zgrzytliwym: „szpri szprii pri prii”.

W III szpaki wyszukują miejsca na gniazdo, a w IV ścielą gniazdo w dziuplach, szczelinach murów lub (bardzo chętnie) w skrzynkach lęgowych; często gnieźdzą się luźnymi koloniami. W końcu IV lub w początku V samica składa 4—6 zielonkawoniebieskich jaj. Wysiadują oboje rodzice przez 14 dni. Młode wylatują z gniazda po upływie około 21 dni (w końcu V), a potem łączą się w stada i powoli wędrują na zachód; często nocują w trzcinach nad wodami. U nas szpak wyprowadza jeden lęg w roku.

Podstawę pożywienia szpaka stanowią owady i ich larwy, zbierane najczęściej na polach i łąkach. W ochronie lasu szpak ma duże znaczenie. W razie nadmiernego rozmnożenia się szkodliwych owadów leśnych szpaki bardzo licznie przylatują do zagrożonych drzewostanów, oczyszczając je ze szkodników. Zjadają również gąsienice włochate, zwykle omijane przez inne ptaki. Oprócz owadów szpak zjada dżdżownice, małe ślimaki, jagody, kielki nasion itp. Należy do bardzo użytecznych ptaków. Objęty jest ochroną gatunkową.

Szpak (*Sturnus vulgaris* L.)
u góry — w stroju zimowym, w środku — w stroju godowym,
u dołu — młody ptak

Grubodziób — *Coccothraustes coccothraustes* L.

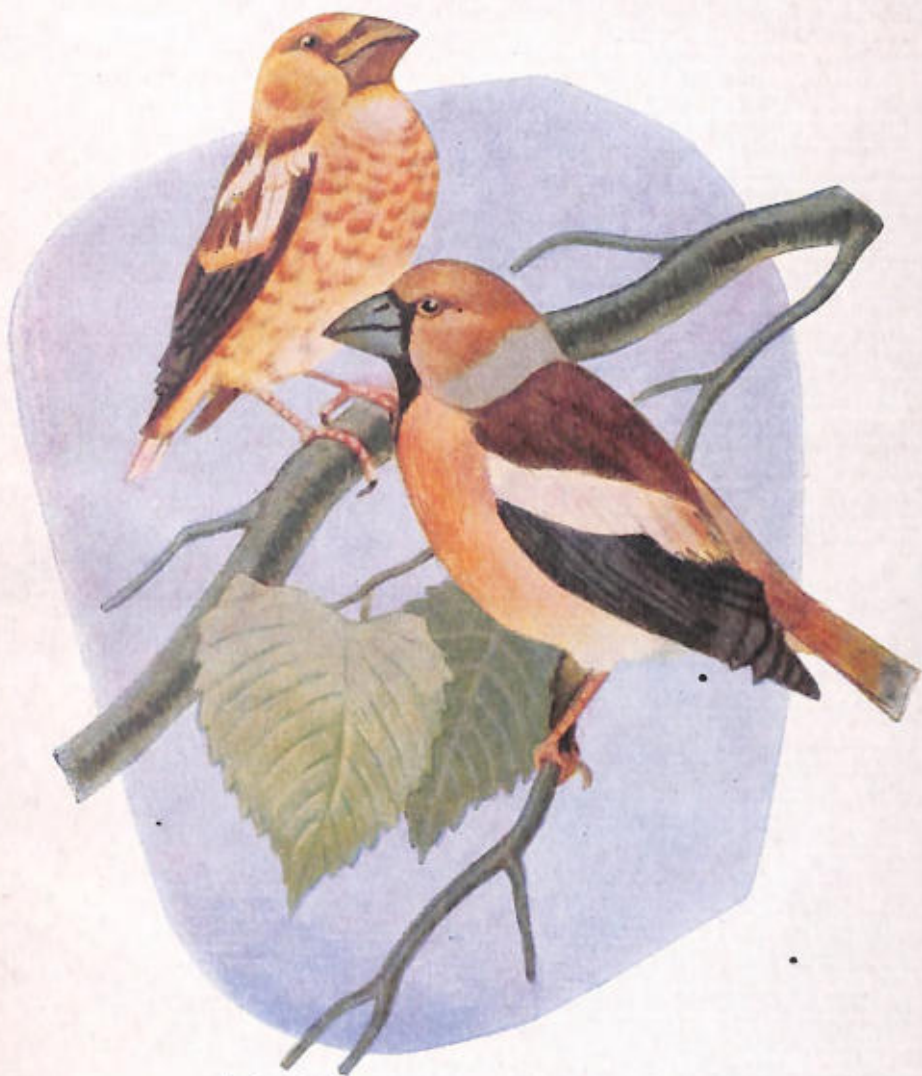
Nieco mniejszy od szpaka, największy z łuszczaków krajowych. Obie płci są podobnie ubarwione, ale u samicy barwy są bardziej szare. Dł. 17,5 cm, rozp. 32 cm, ciężar 55 g.

Zamieszkuje najliczniej starsze, rozluźnione drzewostany liściaste (zwłaszcza grabowe i bukowe) i parki. W jednogatunkowych drzewostanach iglastych występuje na ogół rzadko. W okresie lata odwiedza licznie sady z wiśniami i czereśniami. Bardzo lubi zielony groch i często odwiedza ogrody. Przebywa zwykle w szczytowych partiach koron drzew, skacząc bardzo zwinnie po gałęziach; czasem zlatuje na ziemię, gdzie skacze dość niezdarnie, zbierając (pod okapami drzew) opadłe jagody, pestki i inne nasiona.

Głos ostrzegawczy i wabiący — głośnie i ostre, często powtarzane: „czik czik”. Spiew jest mieszaniną tonów ćwierkających i skrzypiących.

Gnieździ się wysoko w koronach drzew. Gniazdo buduje z cienkich gałązek i witek (charakterystyczne), wewnątrz wyściela mchem, lykiem i włosiem. Składa 4—6 jaj; są one zielonkawe lub żółtawoszare w brunatne plamki, małe w stosunku do ciała samicy. Wysiaduje głównie samica przez 14 dni. Wywodzi jeden lęg w roku.

Grubodziób żywi się głównie nasionami grabu, buka, klonu, jaworu; chętnie zjada zawartość pestek wiśni, czereśni i śliwek. Mięsz odrzuca, pestkę zaś kruszy w potężnym dziobie; pestka wydaje charakterystyczny, głośny trzask, zdradzający żerującego, ukrytego w koronie ptaka. Na wiosnę zjada również pączki drzew oraz dosyć dużo owadów i ich larw. Pisklęta karmi początkowo owadami, potem pokarmem roślinnym rozmięczonym w wolu. Chroniony.

Grubodziób (*Coccothraustes coccothraustes* L.)
u góry — młody ptak, u dołu — stary ptak

Dzwoniec — *Chloris chloris* L.

Wielkości wróbla, krępy. Dł. 15,5 cm, rozp. 27 cm, ciężar 28 g. Młode są zielonkawoszare, sztychowane na piersi.

Pospolity gatunek osiadły; na zimę niektóre egzemplarze odlatują na południe.

Najliczniej zamieszkuje krzaczaste obrzeża lasów liściastych i mieszanych (przylegające do żyznych pól uprawnych), parki, aleje i duże sady. Często przelatuje z miejsca na miejsce. Dobrze i zwinnie skacze po ziemi i po gałązkach drzew. Często przesiaduje na podszczytowych częściach koron drzew i śpiewa.

Głos wabiący samca: „trrr” (podobny do głosu kanarka) lub: „kidi ketit”. Śpiew — głośnie, szybko powtarzane: „szoj soj tink tink dżyyy dżyyy dżyyy”, ostatni (dzwoniący) ton jest dla tego gatunku bardzo charakterystyczny, stąd ludowa nazwa „dzwoniec”. Śpiewa pilnie przez wiosnę i lato.

Gniazdo buduje w krzewach, najchętniej w młodych świerkach lub jałowcach. Samce w tym okresie często i pilnie śpiewają (odbywają swoje tuki) siedząc na szczycie drzewa; co pewien czas wzlatają w górę i bijąc szeroko rozpostartymi skrzydłami opadają na gałąź, z której poderwały się do lotu. W V samica składa 4 lub 5 jaj białych, rdzawo nakrapianych na tępym końcu. W jesieni i zimie trzyma się stadkami.

Podstawę pożywienia dzwońca stanowią: nasiona chwastów, pączki drzew, delikatne listki itd. W zimie bardzo często przylatuje do karmników. Gatunek chroniony.

Dzwoniec (*Chloris chloris* L.)
u góry — samiec, u dołu — samica

Szczygieł — *Carduelis carduelis* L.

Nieco mniejszy od wróbla, smuklejszy. Dł. 12,5 cm, ciężar 13—19 g. Obie płci podobnie ubarwione. Najładniejszy z ptaków krajowych.

Pospolity, liczny gatunek lęgowy, osiadły i zalatujący. Na zimę dużo naszych szczygłów odlatuje na zachód i południe; niektóre pozostają na zimę. Zamieszkuje większe ogrody, parki, krzaczaste zarośla, skraje lasów, rzadziej rozluźnione drzewostany w pobliżu pól uprawnych, halizn itp. W jesieni i w zimie przebywa w stadach, odwiedzając zarośla chwastów i zielsk.

Głos wabiący — metaliczne: „tiglit tiglit”; ostrzegawczy: „aiai”. Śpiew składa się z miękkich, kilkakrotnie powtarzanych tonów wabiących, przeplatanych trelami i świergotem. W okresie wiosennym i letnim szczygły trzymają się głównie koron drzew i tylko śpiew zdradza ich obecność.

Gnieźdzą się na drzewach na różnej wysokości, ale zwykle wysoko. Budowę gniazda rozpoczyna samica w V; samiec donosi materiał (źdźbła, mech, porosty, łyko). Wiązane pajęczyną, misternie uwite gniazdo ma kształt głębokiej czaszy, wyslanej włosiem i puchem z ostów.

W końcu V samica składa 4—6 niebieskawych jaj, rzadko nakrapianych rdzawymi plamkami i kreszczkami; wysiaduje je przez 13—14 dni, a samiec donosi pożywienie. Młode są karmione początkowo owadami, potem obłuskany ziarnem i nasionami. Szczygieł wywodzi jeden, dwa, a nawet trzy lęgi w roku.

Pożywienie: różne nasiona, zwłaszcza oleiste, nasiona chwastów (m. in. ostów, łopianu), w małej ilości owady. Chroniony.

Szczygieł (*Carduelis carduelis* L.)
u góry — stary ptak, u dołu — młody ptak

Czyżyk — *Carduelis spinus* L.

Mniejszy od wróbla. Młode są podobnie ubarwione jak samica. Dł. 11,5 cm, ciężar 12—14 g.

Gatunek zalatujący, przelotny i nieliczny osiadły; gnieździ się dość licznie w iglastych lasach górskich (Tatry, Karpaty, Góry Świętokrzyskie) lub w północnych częściach kraju; poza tym rzadko i tylko miejscami na niżu.

W okresie jesienno-zimowym duże stada przelotnych czyżyków żerują na olchach, czepiając się szyszek i często zwisając głową w dół. Dość często żerują na ostach i chwastach wśród pól uprawnych.

Głos wabiący: „didlii didlii”; śpiew — szybko powtarzany szczebiot, w którym często powtarzają się tony: „czy” i „tszy”; pieśń kończy się przeciągłym: „deee”.

Gnieździ się wysoko w koronach drzew (świerków), budując z mchu i korzonków kunsztowne, czasowate gniazdko, umieszczone na samym końcu poziomej gałęzi.

W V składa 4—6 jaj niebieskawobiałych w rdzawe plamki. Wysiaduje samica przez 13 dni, a samiec donosi jej pożywienie. Młode pozostają w gnieździe przez 14 dni; karmione są drobnymi owadami. Wywodzi dwa lęgi w roku.

Pożywienie: w okresie wiosenno-letnim owady, jesienią i zimą różne nasiona. Chroniony.

* * *

Często mylony z czyżykiem jest kulczyk (*Serinus canaria* L.), najmniejszy z krajowych łuszcakowatych, znacznie mniejszy od wróbla. krępy; dziób bardzo krótki. Obie płci mają żółty kuper. Samiec w okresie wiosenno-letnim jest bardziej żółty, natomiast jesienią bardziej zielonkawobrunatny; boki i grzbiet ma ciemno strychowane. Samica jest żółtawoszara, ciemno strychowana na całym ciele. Młode są szare, wyraźnie strychowane. Dł. 11,5 cm, ciężar 11—14 g.

Pospolity, dość liczny gatunek lęgowy, rzadszy w części północnej kraju. Przylatuje w IV, odlatuje w VIII—IX, niektóre egzemplarze w X—XI. Kulczyk zamieszkuje parki, sadz i brzegi nasłonecznionych drzewostanów, przylegających do otwartych przestrzeni. Śpiew dość monotony, głośny; składa się z mieszaniny tonów szczeblujących, ćwierkających i trzeliujących (ostatnie przypominają trele kanarka). Głos wabiący: „cirlitt-cirlitt”.

Gnieździ się na drzewach i w krzewach. W V składa samica 4 lub 5 jaj, zielonkawobiałych, gęsto brunatno i rdzawo kropkowanych i kreskowanych. Starsze pisklęta składają kał na brzegi gniazda (charakterystyczne). Jeden lub dwa lęgi w roku.

Podstawę pożywienia stanowią nasiona, delikatne części roślin oraz w małej ilości owady. Chroniony.

Kulczyk krzyżuje się z kanarkiem; mieszańce są płodne.

Czyżyk (*Carduelis spinus* L.)
u góry — samica, u dołu — samiec

Makolągwa — *Carduelis cannabina* L.

Wielkości wróbla, smukła. Dł. 13,5 cm, ciężar 16—20 g. Młode są podobne do samicy.

Pospolity, liczny gatunek osiadły i zalatujący.

Zamieszkuje tereny półotwarte, skraje drzewostanów, lukowate, źle rosnące młodniki (sosnowe).

Towarzyska. Zeruje najczęściej na chwastach rosnących na przestrzeniach otwartych. Przesiaduje na szczytach drzew, drutach telegraficznych itp.

Głos wabiący — charakterystyczne: „czek czek”; w zaniepokojeniu: „czedij”. Śpiewa najładniej spośród luszczaków: świergot urozmaicony trzylami i tonami wabiącymi.

Wiosną gnieździ się w krzewach zielonych (świerki, cyprysy), często w żywopłotach świerkowych; latem w tarninach, głogach itp. Składa 5 jaj, białych lub niebieskawych z rdzawymi i fioletowymi plamkami. Wysiada przewaźnie samica przez 12—14 dni. Młode karmione są nasionami. Wywodzi dwa lub trzy lęgi w roku.

Pożywienie: różne nasiona. Chroniona.

Czczotka — *Carduelis flammea* L.

Znacznie mniejsza od wróbla. Samica nie ma czerwieni na piersi i jest bardziej szara. Dł. 12,5 cm, ciężar 12 g.

Gatunek zalatujący na zimę nieregularnie i w różnych ilościach. Gnieździ się w lasotundrach Północy. Głos — charakterystyczne: „czecze czecze”, zwłaszcza gdy ptaki zrywają się do lotu.

Zeruje gromadnie na olchach lub chwastach. Podstawę pożywienia stanowią nasiona. Chroniona.

Makolągwa (*Carduelis cannabina* L.) — u góry (samiec), czeczotka (*Carduelis flammea* L.) u dołu (samiec)

Gil — *Pyrrhula pyrrhula* L.

Nieco większy od wróbla; obie płci różnią się ubarwieniem.

W Polsce występuje w 2 formach geograficznych (podgatunkach), różniących się tylko wielkością. Gil górski (*P. p. germanica*) — dł. 14,8—16 cm, ciężar około 27 g — gnieździ się w Sudetach, na Dolnym Śląsku i wzdłuż Odry aż do Szczecina. Gil północny (*P. p. pyrrhula*) — dł. 17—18,6 cm, ciężar około 32 g — gnieździ się nielicznie prawie w całym kraju. Na zimę niekiedy licznie zalatują do nas z północnej i wschodniej Europy gile północne i w poszukiwaniu pożywienia koczują małymi gromadkami, zwłaszcza na krzaczastych skrajach lasu, w parkach, sadach i ogrodach.

Na niżu gil gnieździ się w większych, starych, silnie podszytych (zwłaszcza jałowcem, świerkiem) lasach sosnowych, poza tym w drzewostanach mieszanych w pobliżu wód. W górach — w drzewostanach bukowych w podszytach. Gil szybko i zgrabnie skacze, łatwo porusza się w krzewach, nawet gęstych; na ziemi jest mniej sprawny.

Głos wabiący — miękkie gwizdzące: „dziu dziu”. Śpiew składa się z mieszaniny tonów skrzypiących i trzeszczących, przeplatanych tonami wabiącymi.

Gniazdo wije z cienkiego chrustu w krzewach, najczęściej na jałowcach lub świerczkach; wyściela je sierścią. W V samica składa 4 lub 5 jasnoniebieskich jaj z czarnymi i fioletowobrunatnymi plamkami i kreskami. Wysiadyje samica bez udziału samca, który ją karmi. Młode początkowo karmione są owadami, potem delikatnymi pędami i pączkami oraz nasionami. Wysiadywanie drugiego lęgu rozpoczyna samica w końcu VI lub w VII.

Pożywienie: nasiona drzew i krzewów, jagody, pączki drzew, delikatne pędy. Owady stanowią w okresie lata niewielką domieszkę. Chroniony.

Gil (*Pyrrhula pyrrhula* L.)

u góry — młody ptak, w środku — stara samica, u dołu — stary samiec

Krzyżodziób świerkowy — *Loxia curvirostra* L.

Nieco większy od wróbla, krępy. Dł. 17 cm, rozp. 28 cm, ciężar około 95 g. Górna i dolna część dzioba łukowato wygięte i skrzyżowane ze sobą. Stary samiec ma wierzch ciała mniej lub więcej karminowoczerwony; brew, lotki, sterówki i brzuch ciemnoszare. U samców młodszych wierzch ciała jest zielonkawożółty. Samica brunatnawoszara, pierś jaśniejsza, kuper żółtawy, skrzydła szarobrunatne. Młode oliwkowoszare, spodem silnie strzyżowane.

Miejscami dość pospolity gatunek zalatujący i osiadły, liczniejszy w północno-wschodnich województwach kraju i w górach. W niektórych latach licznie zalatuje do nas z lesistych części północnej Europy i Azji, koczując gromadami w lasach świerkowych i sosnowych (zwłaszcza w okresie urodzaju nasion). Krzyżodziób świerkowy jest ptakiem towarzyskim i ruchliwym; doskonale łązi po skośnych, a nawet pionowo ustawionych gałęziach, często (podobnie jak papuga) dopomaga sobie dziobem. Przelatując z miejsca na miejsce, odzywa się i wabi charakterystycznym: „gip gip gip”; często podobnie odzywa się żerując w koronach drzew, czym zdradza swoją obecność. Śpiew samca (w porze godowej) jest dosyć głośny (nieco przypomina śpiew dzwońca); składa się z tonów trzeszczących i ćwierkających.

Gnieździ się w każdej porze roku, ale przeważnie w grudniu i styczniu, bez względu na spadki temperatury i opady śnieżne. Gniazdo, grubościennie i głębokie (uwite z chrustu i mchu, wysłane porostami i trawami), umieszcza na różnej wysokości na świerkach tuż przy pniu lub dobrze osłonięte (przed śniegiem) — na gałęzi bocznej. Składa 3 lub 4 małe jaja, niebieskawe lub szarawe upstrzone małymi, rozmazanymi czarnymi lub brunatnymi plamkami. Wysiaduje (bardzo „twardo”) samica przez 14—16 dni bez udziału samca, który nie bierze również udziału w wykarmianiu piskląt, aczkolwiek przebywa w pobliżu gniazda i potem trzyma się gromadki rodzinnej. Pisklęta są bardzo wytrzymałe na zimno, rodzą się z prostymi szczękami, które po kilkunastu dniach zaczynają się wyginać.

Pożywienie: podstawę stanowią nasiona świerka wyluskiwane z szyszek. Zerwaną szyszkę przytrzymuje krzyżodziób palcami nóg, rozchyła łuski za pomocą łukowato zgiętych szczęk i językiem wybiera nasiona. Nierzadko zwisając grzbietem w dół wyluskuje szyszki wiszące. Szyszki sosnowe otwiera z dużym trudem; poza tym zjada nasiona buka, klonu, niekiedy nasiona oleiste, miękkie końce pędów i pączki (kwiatowe) gatunków iglastych. Owady stanowią niewielką domieszkę w pożywieniu. Gatunek pożyteczny. Chroniony.

Krzyżodziób sosnowy — *Loxia pytyopsittacus* Borkh. Jest bardzo podobny do poprzedniego, ale nieco większy, o grubszym i mocniejszym dziobie, którym bez trudu otwiera szyszki sosnowe. Gatunek zalatujący, u nas rzadki. Bardzo podobny do krzyżodzioba świerkowego jest krzyżodziób dwuprzegowy — *Loxia leucoptera* Gm., który ma 2 białe pęgi na skrzydle. Żyje głównie w lasach modrzewiowych, żywiąc się nasionami modrzewia. Gatunek rzadki, zalatujący, nierzadko w towarzystwie krzyżodzioba świerkowego. Chroniony.

Krzyżodziób świerkowy (*Loxia curvirostra* L.)
u góry — samica, u dołu — samiec

Zięba — *Fringilla coelebs* L.

Wielkości wróbla. Dł. 15,5 cm, ciężar 17—26 g. Na skrzydle 2 białe przepaski, kuper zielonawy, zewnętrzne chorażewki skrajnych sterówek białe. Samiec jest najjaskrawiej ubarwiony na wiosnę; jesienią jest bardziej szary, podobniejszy do samicy. Młode podobne do samicy, ale bardziej szare.

Pospolicie, miejscami bardzo liczny gatunek lęgowy i przelotny. Płci wędrują osobno; niektóre osobniki (zwłaszcza samce) pozostają na zimę. Przyłot w końcu III (najpierw przylatują samice, a w kilka dni po nich samce), odlot w X.

Zięba występuje wszędzie, gdzie rosną drzewa, nawet pojedyncze. W lasach występuje na ogół licznie (w niektórych jest najliczniejszym gatunkiem). Najczęściej widzimy ją w drzewostanach starszych, przeredzonych; w drzewostanach silnie zwartych występuje na ich obrzeżach. Jest ptakiem nadrzewnym i naziemnym; przebywa w strefie gałęzi i gałązek koron drzew, gdzie skacząc z gałęzi na gałąź poszukuje owadów. Na ziemię zlatuje często w poszukiwaniu nasion lub delikatnych części roślin. Porusza się chodząc.

Śpiew melodyjny; krótkie, zwawe i głośnie strofy: „cicicicitt-jut jut jut ju cetir” — wyśpiewują samce od początku IV do VII włącznie; odzywają się też charakterystycznym: „irrr irrr”. W zaniepokojeniu lub podnieceniu obie płci ostrzegają się krótkim, metalicznym: „pink pink”; wabią się miękko: „ib ib ib”.

W okresie lęgów zięby trzymają się odosobnionymi parami na ściśle strzeżonych przed innymi parami terenie lęgowym, o który samce często staczają ze sobą walki. Po lęgach zięby żyją w gromadkach.

Gniazdo dość głębokie, półkolistе, kunsztownie zbudowane z mchu i porostów (powiązanych pajęczyną), obficie wysłane włosiem i piórami, zakłada zięba niewysoko na drzewach przy pniu, w rozwidleniu gałęzi lub na grubej gałęzi. Zewnętrzne ściany gniazda „maskuje” porostami, zwykle takimi, jakie pokrywają pnie i gałęzie; na brzozie np. w ściany gniazda wplecione są liczne „bibułki” korowiny brzozy. W końcu IV lub w V samica składa 5 lub 6 jaj zielonkawoniebieskich w brunatne (środkiem czarne) plamki; wysiaduje je (z niewielkim udziałem samca) przez 12—13 dni. Młode pozostają w gnieździe przez 13—14 dni; opuszczają je zanim nauczą się lepiej latać i przesiadują w pobliżu na gałązkach, wabiąc rodziców ćwierkaniem („szilp-szilp”), przypominającym do złudzenia ćwierkanie młodych wróbli. Wysiadywanie drugich lęgów rozpoczyna w VI. Nierzadko wywodzi 3 lęgi w roku.

Podstawę pożywienia zięby w okresie wiosenno-letnim stanowią owady, w jesieni przeważa pokarm roślinny (nasiona chwastów, nasiona oleiste, niektóre jagody itp.). Chętnie zjada nasiona kielkujące. Młode żywi prawie wyłącznie owadami. Ze względu na swoją liczebność zięba ma duże znaczenie w biologicznej ochronie roślin. Chroniona.

Zięba (*Fringilla coelebs* L.)
u góry — samiec w stroju godowym, u dołu — samica

Trznadel — *Emberiza citrinella* L.

Wielkości wróbla, ale smuklejszy. Stary samiec na wiosnę ma głowę i spód ciała mniej lub bardziej żółte. Kuper rdzawoczerwony. Samica i młode są bardziej szare. Dł. 17,5 cm, ciężar około 27 g.

Pospolity i liczny gatunek osiadły. Zamieszkuje okolice otwarte z pojedynczymi drzewami i krzewami (np. pola uprawne i łąki), okolice półotwarte, lukowate lasy, a zwłaszcza ich skraje; częsty na zachwaszczonych uprawach i porębach z pojedynczymi drzewami, na których często spoczywa. W koronach drzew skacze dość nieudolnie z gałęzi na gałąź, natomiast szybko i zgrabnie porusza się chodząc między runem.

Spiew trznadla jest monotony; składa się z krótkiej, często powtarzanej (zwłaszcza wczesnie rano i popołudniu) i dość szybko śpiewanej zwrotki: „cicicici-siit”. Samce zaczynają śpiewać już w *III*, a nierzadko śpiewają jeszcze w *VIII*. Głosy wabiące: „cir cir”.

Gniazdo z suchych traw, wysłane włosiem i sierścią, buduje na ziemi w runie lub pod osłoną niewielkiego krzewu; czasem umieszcza je w gęstym świerku do 1 m nad ziemią. W *IV* składa 3—5 jaj (o zmiennej barwie); mają one na różowawym lub białawym tle zygzakowate fioletowe lub brunatne znaki. Wysiaduje przeważnie samica przez 12—14 dni. Młode, karmione przez oboje rodziców, pozostają w gnieździe przez 12—14 dni.

Pożywienie: w okresie lata podstawę stanowią owady (we wszystkich stadiach rozwoju), domieszkę — zielone części roślin. W okresie jesiennozimowym nasiona chwastów i części roślin zbierane na ziemi. Gatunek chroniony.

Trznadel (*Emberiza citrinella* L.)
z przodu — samiec, z tyłu — samica

Ortolan — *Emberiza hortulana* L.

Wielkości wróbla, smukły. Dł. 15 cm, ciężar 25 g. Samiec ma wierzch głowy, szyję i górną część piersi popielatozielonkawę, wyraźnie, ostro odgraniczony rudawy spód ciała oraz jasne, żółte obwódki wokół oczu (gardziel żółta). Samica jest podobna, ale jaśniejsza i mniej barwna od samca, na piersi i bokach ciała niewyraźnie sztrychowana. Młode mają sztrychowany przód ciała, dziób czerwonawy.

W niektórych częściach kraju (np. południowo-zachodnich) pospolity gatunek lęgowy; przylatuje w IV, odlatuje w VIII. Zamieszkuje okolice otwarte (o wyższej kulturze rolnej) z grupami drzew lub pojedynczymi drzewami i okolice półotwarte, często skraje lasów, enklawy i większe poręby lub zachwaszczone uprawy. Często przesiaduje w koronach drzew, ukrywając się w gęstwinie gałązek, wśród których zwinnie porusza się niż trznadel.

Od IV do VIII samce śpiewają charakterystycznym miłym, dzwoniącym głosem, przypominającym nieco głos trznadla, ale bardziej rozwlekłym i zmiennym: „lif lif lif lif lif tjer tjer”; ostrzega: „ci iip ci iipp”.

Gniazdo z traw i źdźbeł, wyslane włosiem, buduje na ziemi między trawami lub roślinnością runa, często w zbożu itp. W V składa 5 jaj, białawych lub różowawych z ciemnymi mniej lub bardziej wyraźnymi plamkami i krótkimi zygzakowatymi kreskami. Wysiaduje głównie samica. Przeważnie jeden, rzadziej dwa lęgi w roku.

Pożywienie: podstawę stanowią owady, poza tym delikatne części roślin i nasiona. Gatunek chroniony.

Ortolan (*Emberiza hortulana* L.)
z przodu — samiec, z tyłu — samica

Wróbel — *Passer domesticus* L.

Samiec ma czarny podbródek, popielaty (bokami kasztanowaty) wierzch głowy, kark kasztanowaty, policzki szare. Na skrzydłe 1 biała pęga. Samica ma podbródek brudnoszary. Dł. 16 cm, ciężar około 29 g. Młode są podobne do samicy.

Bardzo pospolity i liczny gatunek osiadły. Zamieszkuje miasta i wsie, zwłaszcza w okolicach o wysokiej kulturze rolnej. Trzyma się w pobliżu osad ludzkich. W lasach nie występuje; rzadko spotykamy go w większych osadach leśnych. Jest ptakiem naziemnym i nadrzewnym. Na ziemi porusza się skacząc; dość sprawnie porusza się w gęstwinie gałązek, gdzie chętnie chroni się w razie niebezpieczeństwa (np. przed krogulcem). Lot ma ciężki. Chętnie kąpie się w wodzie lub w piasku.

Wróbel jest ptakiem ostrożnym, doskonałym obserwatorem, ma dobrą pamięć, co w znacznym stopniu ułatwia mu walkę o byt.

Spiew jest kombinacją szeregu ćwierkających, trzeszczących i szczebiotliwych tonów: „szelp, szilp stilp cilp” itd. Mniej więcej od lutego samce często przesiadują w pobliżu gniazdowisk (szczeliny w murach, pod dachami, skrzynki lęgowe) i „śpiewają”. Materiał na gniazdo (żdźbła, nitki, pióra itp.) znoszą obie płci od II do III. Gniazdo jest bardzo niedbale zbudowane. Czasem znajdujemy je w koronach niższych drzew w sadach; jest ono duże, owalne, z otworem wlotowym z boku. W okresie od początku IV do IX wróbel wyprowadza trzy lub cztery lęgi. Składa 4 lub 5 (6) jaj, białych w liczne szare plamki. Wysiadują oboje rodzice przez 13—14 dni. Młode pozostają w gnieździe około 17 dni.

Pożywienie: znaczny udział stanowią nasiona i okresowo zielone, delikatne części roślin, jagody itp. Chętnie zjada młode nasiona („z mleczkiem”) pszenicy, owsa i jęczmienia, dziurawi makówki, wydziubując mak, wybiera nasiona słonecznika, konopi i wielu chwastów. W okresie lata zjada dużo owadów; młode karmi nimi prawie wyłącznie. Nie jest objęty ochroną.

Wróbel (*Passer domesticus* L.)
u góry — samiec, u dołu — samica

Mazurek — *Passer montanus* L.

Podobny do wróbla, ale nieco mniejszy. Wierzch głowy ma brunatnawoczekoladowy. Na białym policzku czarna plamka. Na skrzydle 2 białe pręgi. Obie pici są podobnie ubarwione. Dł. 14,5 cm, ciężar 24 g. Młode mają szary wierzch głowy.

Pospolity, miejscami liczny gatunek osiadły. Zamieszkuje okolice półotwarte i otwarte z grupami drzew, większe sady, parki, skraje lasów, zwłaszcza w pobliżu pól uprawnych. Często przy zabudowaniach leśnych położonych na skrajach lasów. Na okres zimy zbliża się gromadnie do osad ludzkich.

Głos podobny do głosu wróbla, ale ma mniej ostrych tonów.

Mazurek gnieździ się w dziuplach naturalnych, zwłaszcza o wąskim wlocie, skrzynkach legowych, w szparach gniazd bocianich itp. Gniazdo swoje (podobnie jak wróbel) obficie wyściela źdźbłami i piórami. Nocuje w dziuplach. W końcu IV składa 5 lub 6 jaj, bardzo gęsto szaro lub brunatno nakrapianych. Wysiadują oboje rodzice, przez 13—14 dni; młode pozostają w gnieździe przez 16—17 dni. Wywodzi dwa lub trzy lęgi w roku.

Podstawę pożywienia stanowią różne nasiona (zwłaszcza chwastów) i owady. Niekiedy, podobnie jak zięba, uszkadza młode liścienie rozsąd, siewki liściastych, świerka i sosny. Młode karmi owadami. Chroniony.

Mazurek (*Passer montanus* L.)

INDEKS NAZW POLSKICH

- bargiel, patrz kowalik
 batalion 30, 31
 bażant łowny 26, 28, 96, 97
 bażantowate 28
 bączek 19, 20
 bąk 20
 bekas kszyc 30
 białorzytka 42, 194, 195
 bielik 23, 25, 58, 59
 blaszkodziobe 20
 błotniak biały 23
 „ łąkowy 23
 „ popielaty 23
 „ stawowy 23, 25
 „ zbożowy 23
 bocian biały 20, 51
 „ czarny 20, 50, 51
 bocianowate 20
 brodzące 19
 brodziec krwawodzioby 31
 „ „kwokacz 31, 102, 103
 „ leśny 31, 104, 105
 „ samotny 31, 104, 105
 brzęczka 42
- chruściel, patrz derkacz
 chruścielowate 28
 cietrzew 26, 27, 88, 89
 cyraneczka 21
 cyranka 21, 22
 czajka 30
- czapla purpurowa 20
 „ siwa 19, 20, 48, 49
 czaplówate 19
 czarnowron 162, 163
 czeczotka 46, 246, 247
 czubatka 40, 178, 179
 czyżyk 46, 244, 245
- derkacz 29
 drapieże 21
 drozdowate 41
 drożdżik 42, 190, 191
 drozd obroźny 42
 „ skalny 42
 „ śpiewak 42, 190, 191
 dudek 35, 134, 135
 dudki 34
 dudkowate 34
 drzemlik 24, 26, 82, 83
 dzierlatka 37, 152, 153
 dzierlatka śmieciuszka, patrz dzierlatka
 dzięcioł białogrzbietny 37, 144, 145
 „ czarny 37, 140, 141
 „ duży 142, 143
 „ pstry duży, patrz dzięcioł duży
 „ „ duży (wielki) 36, 142, 143
 „ pstry średni 37, 146, 147
 „ mały 148, 149

- dzięcioł trójpalczasty 37, **144**, 145
 „ zielonosiwy 37, **138**, 139
 „ zielony 37, **136**, 137
 dzięciołek 37, **148**, 149
 dzięciołowate 35
 dzięcioły 35, 37
 dzierzbowate 45
 dzierzba czarnoczelna 45, **230**, 231
 „ gąsiorek 45, **234**, 235
 „ rudogłowa 45, **232**, 233
 „ srokosz 45, **230**, 231
 dziwonia 46
 dzwonec 46, **240**, 241
- gawron 39, **164**, 165
 gajówkowate 42
 gągoł 21, 22
 głuszcowate 26
 głuszc 26, 27, **90**, 91
 gil 46, **248**, 249
 gołąb grzywacz, patrz grzywacz
 „ siniak, patrz siniak
 gołębie 31
 gołębiowate 31
 grubodziób 46, **238**, 239
 grzywacz 31, **108**, 109
- jaskółka brzegówka 38
 „ dymówka 38, **154**, 155
 „ oknówka 38, **154**, 155
 jaskółkowate 37
 jarząbek 26, 27, **92**, 93
 jastrząb gołębiarz 23, 25, **64**, 65
 jerzyk 34, **130**, 131
 jerzyki 34
 jerzykowate 34
- kaczka krzyżówka 21, 22
 kaczka płaskonos 20, 21
 kaczka podgorzałka 21, 22
 kaczkowate 20
 kania czarna 23, 25, **70**, 71
 „ rdzawa 23, 25, **68**, 69
 kawka 39, **166**, 167
 kłaskawka 42, 195
 kobczyk 24, 26, **84**, 85
 kobuz 24, 26, **78**, 79
 kopciuszek 42, 197
 kormoran czarny 18
 kormoranowate 18
 kos 42, **192**, 193
 kowalik 40, **182**, 183
 kowalikowate 40
 kraska 34, **132**, 133
 kraski 34
 kraskowate 34
 krętogłowy 37
 krętogłów 36, 37, **150**, 151
 krogulec 23, 25, **66**, 67
 krótkoszpón 23, 25, **74**, 75
 kruk 38, 39, **158**, 159
 krukowate 38
 krzyżodziób dwupręgowy 46, 251
 „ sosnowy 46, 251
 „ świerkowy 46, 250, 251
 ksykacz 42, **216**, 217
 kukulka 32, **112**, 113
 kukulkowate 32
 kukulkowce 32
 kulczyk 46, 245
 kulon 31
 kulonowate 31
 kuraki 26
 kurakowate 28
 kureczka nakrapiana 29
 „ zielonka 29
 kurka wodna 29
 kuropatwa 27, 28, **94**, 95
 kwiczoł 41, **188**, 189
- Ielek kozodój 33, **128**, 129
 lelki 33°

- lelkowate 33
- labędź niemy 21
- łańce 35
- łozówka 42
- łuszczakowate 45
- łyśka 29
- makolągwa 46, 246, 247
- mazurek 46, 260, 261
- mucholówka białoszyja 44, 222, 223
- „ mała 44, 224, 225
- „ szara 44, 220, 221
- mucholówkowate 43
- mysikrólik 43, 218, 219
- mysikrólikowate 43
- myszolów kurhannik 23
- „ włośchaty 23, 25, 62, 63
- „ zwyczajny 23, 25, 72, 73
- orlik grubodzioby 23, 25, 56, 57
- „ krzykliwy 23, 25, 54, 55
- orłowate 21
- ortolan 46, 256, 257
- orzechówka 39, 170, 171
- orzeł cesarski 21
- „ przedni 21, 25, 52, 53
- orzełek włośchaty 23
- pasterz różowy 45
- paszkoł 41, 188, 189
- pełnopłetwe 18
- pełzacz leśny 41, 184, 185
- „ ogrodowy 41, 185
- pełzaczowate 40
- perkoz dwuczuby 17, 18
- „ rdzawoszyi 18
- „ zausznik 17
- perkozek 18
- perkozowate 17
- perkozy 17
- piecuszek 43, 216, 217
- pierwiosnek 43, 216, 217
- pleszka 42, 196, 197
- pliszka biała 44
- „ górska 44
- „ żółta 44
- pliszkowate 44
- plochacz halny 44
- „ pokrzywnica 44, 226, 227
- plochaczowate 44
- plomykówka 33, 126, 127
- podrózniczek 42, 200, 201
- pokląska 42, 194, 195
- pokrzewka cierniówka 43, 212, 213
- „ czarnogłowa 42, 206, 207
- „ jarzębata 43, 208, 209
- „ ogrodowa 43, 210, 211
- „ piegża 43, 214, 215
- pokrzewkowate 42
- pomurnik 41
- potrzoszcz 46
- potrzos 46
- pójdźka 33, 120, 121
- przepiórka 28
- puchacz 32, 114, 115
- pustuleczka 24, 87
- pustulka 24, 86, 87
- puszczyk 33, 124, 125
- rapiuszek 40, 180, 181
- raróg 24, 26
- remiz 40
- rokitniczka 42, 202, 203
- rudzik 42, 200, 201
- rybołowy 24
- rybołów 24, 25, 76, 77
- sep kasztanowaty 25
- „ płowy 25
- sepowate 21
- sierpówka 31, 311
- siewki 30
- siewkowate 30

sikora czubotka 40, 178, 179
sikora bogatka 40, 174, 175
„ czarnogłowa 40, 178, 179
„ modra 40, 176, 177
„ raniuszek 40, 180, 181
„ sosnówka 40, 174, 175
„ uboga 40, 176, 177
sikorowate 39
siniak 31, 106, 107
siwerniak 44
skowronek borowy 37, 152, 153
„ polny 37, 152, 153
skowronkowate 37
słonka 30, 100, 101
słowik rdzawy 42, 198, 199
„ szary 42, 198, 199
sokoły 21
sokół norweski 26
sokół wędrowny 24, 26, 80, 81
sosnówka 40 174, 175
sowa błotna 33
„ jarzębata 33
„ mszarna 33
„ śnieżna 32
„ uralaska 33, 122, 123
„ uszata 33, 118, 119
„ włochata 33, 120, 121
sowowate 32
sowy 32
sójka 39, 172, 173
sóweczka 33, 120, 121
sroka 38, 39, 168, 169
srokosz, patrz dzierzba srokosz
strumieniówka 42, 202, 203
strzyżyk 41, 186, 187
strzyżykowate 41
syczek 32, 116, 117
synogarlica turecka 111
szczudłonogie 19
szczygieł 46, 242, 243
szpak 45, 236, 237
szpakowate 45

ślepowron 20
śnieguła 46
śpiewające 37
świergotek drzewny 44, 228, 229
świergotek łąkowy 44
„ polny 44
„ rdzawogardzielowy 44
świerszczak 42
świstunka ksykacz 42, 216, 217
„ wójcik 42, 216, 217

tracz nurogęś 21, 23
trzciniak 42
trzcinniczek 42
trzmiełojad 23, 25, 60, 61
trznadel 46, 254, 255
turkawka 31, 110, 111

wilga 38, 156, 157
wilgowate 38
wiosłonogie 18
włochatka 33, 120, 121
wodniczka 42
wodnikowate 28
wole oczko, patrz strzyżyk
wójcik zielony 42, 217
wrona 38, 39
„ czarna 39, 162, 163
„ siwa 39, 160, 161
wroniec 162, 163
wróbel 46, 258, 259

zaganiałcz 42, 204, 205
zausznik 18
zięba 46, 252, 253
zięba jer 46
zniczek 43, 204, 205

żuraw zwyczajny 28, 98, 99
żurawie 28
żurawiwate 28

INDEKS NAZW LACIŃSKICH

- Accipiter gentilis* L. 23, 64, 65
 „ *nisus* L. 23, 66, 67
Accipitres 21
Acrocephalus arundinaceus L. 42
 „ *paludicola* Vieil. 42
 „ *palustris* Bechst. 42
 „ *schoenobaenus* L. 42, 202, 203
 „ *schoenobaenus* L. 42,
Aegithalos caudatus L. 40, 160, 161
Aegolius funereus L. 33, 120, 121
Aquila chrysaetos L. 21, 52, 53
 „ *clanga* Pall. 23, 56, 57
 „ *heliaca* Sav. 21
 „ *pomarina* Brehm. 23, 54, 55
Aquilidae 21
Alauda arvensis L. 37, 152, 153
Alaudidae 37
Anas platyrhynchos L. 21
 „ *crecca* L. 21
 „ *querquedula* L. 21
Anatidae 20
Anseriformes 20
Anthus campestris L. 44
 „ *cervinus* Pall. 44
 „ *praetensis* L. 44
 „ *spinoletta* L. 44
 „ *trivialis* L. 44, 228, 229
Apus apus L. 34, 130, 131
Ardea cinerea L. 20, 48, 49
 „ *purpurea* L. 20
Ardeidae 19
Asio flammeus Pontopp. 33
 „ *otus* L. 33, 118, 119
Athene noctua Scop. 33, 120, 121
Aythya nyroca Guld. 21
Botaurus stellaris L. 20
Bubo bubo L. 32, 114, 115
Bucephala clangula L. 21
Burchinidae 31
Burchinus oedicephalus L. 31
Buteo buteo L. 23, 60, 61
 „ *lagopus* Brunn. 23, 72, 73
 „ *rufius* Cret. 23
Capella gallinago L. 30
 „ *media* L. 30
Caprimulgi 33
Caprimulgidae 33
Caprimulgiformes 33
Caprimulgus europaeus L. 33, 128, 129
Carduelis cannabina L. 46, 246, 247
 „ *carduelis* L. 46, 242, 243
 „ *flammea* L. 46, 246, 247
 „ *spinus* L. 46, 244, 245
Carpodacus erithrinus L. 46
Certhia brachydactyla Br. 41, 184, 185
Certhia familiaris L. 41, 185
Certhidae 40
Charadriidae 30

- Charadriiformes* 30
Chloris chloris L. 46, 240, 241
Ciconia ciconia L. 20, 51
 " *nigra* L. 20, 50, 51
Ciconiidae 20
Ciconiiformes 19
Circaetus gallicus Gm. 23, 74, 75
Circus aeruginosus L. 23
 " *cyaneus* L. 23
 " *macrourus* Gm. 23
Coccothraustes coccothraustes L. 46, 238, 239
Coloeus monedula L. 39, 166, 167
Columba oenas L. 31, 106, 107
 " *palumbus* L. 31, 108, 109
Columbiformes 31
Columbae 31
Columbidae 31
Coraciae 34
Coracias garrulus L. 34, 132, 133
Coraciidae 34
Coraciiformes 34
Corvidae 38
Corvus corax L. 39, 158, 159
 " *cornix* L. 39
 " *corone corone* L. 39, 162, 163
 " *cornix* L. 39, 160, 161
 " *frugilegus* L. 39, 164, 165
Crex crex L. 29
Cuculidae 32
Cuculiformes 32
Cuculus canorus L. 32, 112, 113
Cygnus olor Gm. 21

Delichon urbica L. 38, 154, 155
Dryobates leucotos Bechst. 37, 141, 145
 " *major* L. 37, 142, 143
 " *medius* L. 37, 146, 147
 " *minor* L. 37, 148, 149
Dryocopus martius L. 37, 140, 141

Emberiza calandra L. 46
 " *citrinella* L. 46
 " *hortulana* L. 46
 " *schoeniclus* L. 46
Erithacus rubecula L. 42, 200, 201

Falconiformes 21
Falconidae 21, 24
Falco columbarius L. 24, 82, 83
 " *cherrug* Gray. 24
 " *naumanni* Fleisch. 21, 87
 " *peregrinus* Tunst. 24, 80, 81
 " *subbuteo* L. 24, 78, 79
 " *tinnunculus* L. 24, 86, 87
 " *vespertinus* L. 24, 84, 85
Fringilla coelebs L. 46, 252, 253
 " *montifringilla* L. 46
Fringillidae 45
Fulica atra L. 49

Galerida cristata L. 37 152, 153
Galli 26
Galliformes 26
Gallinula chloropus L. 29
Garrulus glandarius L. 39, 172, 173
Glaucidium passerinum L. 33, 120, 121
Gressores 19
Grues 28
Gruiformes 28
Gruidae 28
Grus grus 28, 98, 99

Haliaeetus albicilla L. 23, 58, 59
Hieraetus pennatus Gm. 23
Hirundinidae 37
Hirundo rustica L. 38. 154, 155
Hippolais icterina Vieil. 42, 204, 205

Ixobrychus minutus L. 20
Iynginae 37
Iynx torquilla L. 37, 150, 151

- Lanius collurio* L. 45, 234, 235
 „ *excubitor* L. 45, 230, 231
 „ *minor* Gm. 45, 230, 231
 „ *senator* L. 45, 232, 233
Locustella fluviatilis Wolf. 42, 202, 203
Locustella luscinioides Savi 42
 „ *naevia* Bodd 42
Loxia curvirostra L. 46, 250, 251
Loxia leucoptera Gm. 46, 251
 „ *pytyopsittacus* Borkl. 46, 251
Lullula arborea L. 37, 152, 153
Luscinia luscinia L. 42, 198, 199
 „ *megarhynchos* Br. 42, 198, 199
 „ *svecica* L. 42, 200, 201
Lyrurus tetrrix L. 26, 88, 89
- Macrochires 34**
Mergus merganser L. 21
Micropodidae 34
Micropus apus 34, 130, 131
Milvus migrans Bodd. 23, 70, 71
 „ *milvus* L. 23, 68, 69
Motacilla alba L. 44
 „ *cinerea* Tunst. 44
 „ *flava* L. 44
Monticola saxatilis L. 42
Muscicapa albicollis Tem. 44, 222, 223
 „ *hypoleuca* Pall. 44, 220, 221
 „ *parva* Bechst. 44, 224, 225
 „ *striata* Pall. 44, 220, 221
- Nucifraga caryocatactes* L. 39, 170, 171
Nyctea scandiaca L. 32
Nycticorax nycticorax L. 20
- Oenanthe oenanthe** L. 42, 194, 195
Oriolidae 38
Oriolus oriolus L. 38, 156, 157
Oscines 37
Otus scops L. 32, 116, 117
- Passer domesticus* L. 46, 258, 259
 „ *montanus* L. 46, 260, 261
Passeres 37
Passeriformes 37
Pandion haliaëtus L. 24, 76, 77
Fandionidae 24
Paridae 39
Parus ater L. 40, 174, 175
 „ *atricapillus* L. 40, 178, 179
 „ *coeruleus* L. 40, 176, 177
 „ *cristatus* L. 40, 178, 179
 „ *major* L. 40, 174, 175
 „ *palustris* L. 40, 176, 177
Pastor roseus L. 45
Pelecaniformes 18
Perdix perdix L. 28, 94, 95
Pernis apivorus L. 23, 60, 61
Phalacrocoracidae 18
Phalacrocorax carbo L. 18
Phasianidae 28
Phasianus colchicus 28, 96, 97
Philomachus pugnax L. 31
Phoenicurus ochruros Gm. 42, 197
 „ *phoenicurus* L. 42, 196, 197
Phylloscopus collybita Vieil. 43, 216, 217
 „ *sybilatrix* Bechst. 43, 216, 217
 „ *trochillus* L. 43, 216, 217
 „ *trochiloides* Sundstr. 43, 217
Pica pica L. 39, 168, 169
Pici 35
Picidae 35
Piciformes 35
Picinae 37
Picoides tridactylus L. 37, 144, 146
Picus canus Gm. 37, 138, 139
 „ *viridis* L. 37, 136, 137
Pinicola enucleator L. 46
Plectrophenax nivalis L. 46

- Podicipedes* 17
Podicipedidae 17
Podiceps cristatus L. 18
 " *griseigena* L. 18
 " *nigricollis* L. 18
 " *ruficollis* L. 18
Porzana parva Scop. 29
Porzana porzana L. 29
Prunellidae 44
Prunella collaris Scop. 44
 " *modularis* L. 44, 226, 227
Pyrrhula pyrrhula L. 46
- Rallidae* 29
Regulidae 42
Regulus ignicapillus Tem. 43, 218, 219
 " *regulus* L. 43, 218, 219
Remiz pendulinus L. 40
Riparia riparia L. 38
- Saxicola rubetra* L. 42, 194, 195
 " *torquata* L. 42, 195
Scolopacidae 30
Scolopax rusticola L. 30
Serinus canaria L. 46
Sitta europaea L. 40, 182, 183
Sittidae 40
Spatula clypeata L. 21
Steganopodes 18
Streptopelia decaocto Fr. 31, 111
 " *turtur* L. 31, 110, 111
Strigidae 32
Strigiformes 32
Strix aluco L. 33, 124, 125
 " *nebulosa* Forst. 33
 " *uralensis* L. 33, 122, 123
Sturnidae 45
- Sturnus vulgaris* L. 45, 236, 237
Surnia ulula L. 33
Sylvia atricapilla L. 42, 206, 207
 " *borin* Bodd. 42, 210, 211
 " *communis* Latch. 42, 212, 213
 " *curruca* L. 42, 214, 215
 " *nisoria* Bechst. 42, 208, 209
Sylviidae 42
- Tetrao bonasia* L. 26, 92, 93
 " *urogallus* L. 26, 90, 91
Tetraonidae 26
Tichodroma muraria L. 41
Tringa glareola L. 30, 104, 105
 " *ochropus* L. 30, 104, 105
 " *nebularia* L. 31, 102, 103
 " *totanus* L. 31
Troglodytes troglodytes L. 41, 186, 187
Troglodytidae 41
Turdidae 41
Turdus ericetorum Turt. 42, 190, 191
 " *musicus* L. 42, 190, 191
 " *merula* L. 42, 192, 193
 " *pilaris* L. 41, 188, 189
 " *viscivorus* L. 41, 188, 189
Turtur turtur L. 31, 110, 111
Tyto alba Scop. 33, 126, 127
- Upupae* 34
Upupa epops L. 35, 134, 135
Upupidae 34
Upupiformes 34
- Vanellus vanellus* L. 30
Vulturidae 21

TREŚĆ

<i>Przedmowa</i>	3
WIADOMOŚCI WSTĘPNE	5
Zarys morfologii ciała ptaka	7
Rozmnażanie się ptaków	11
Wędrówki ptaków	13
Gospodarcze znaczenie ptaków	14
Przegląd systematyczny ptaków spotykanych w lasach i ich najbliższej okolicy	16
BARWNE TABLICE I OPISY PTAKÓW	47 — 260
Indeks nazw polskich	262
Indeks nazw łacińskich	267

CENA ZŁ. 50.

ZOOLOGICAL GARDEN

PIŚMIENIA PTAKÓW I LESNYCH

BOOK
58